

SIVAS CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Felsefe Anabilim Dalı

SİVİL İTAATSİZLİK

Yüksek Lisans Tezi

Veysel TOKGÖZ

Sivas
Eylül 2019

SİVAS CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Felsefe Anabilim Dalı

SİVİL İTAATSIZLIK

Yüksek Lisans Tezi

Veysel TOKGÖZ

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Yıldız KARAGÖZ YEKE

Sivas
Eylül 2019

KABUL VE ONAY

Üniversite: : Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Ana Bilim Dalı : Felsefe
Tezin Başlığı : Sivil İtaatsizlik
Savunma Tarihi : 12.09.2019
Danışmanı : Prof. Dr. Yıldız KARAGÖZ YEKE

Unvanı - Adı Soyadı

İmza

Jüri Başkanı : Prof. Dr. Nevzat CAN

Üye : Prof. Dr. Yıldız KARAGÖZ YEKE

Üye : Doç. Dr. Sezer AYAN

Oy Birliği

Oy Çokluğu

Veysel TOKGÖZ tarafından hazırlanan "Sivil İtaatsizlik" başlıklı tez, kabul edilmiştir.

.....

Prof. Dr. Ahmet ŞENGÖNÜL
Enstitü Müdürü

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde hazırladığım bu Yüksek Lisans tezinin bizzat tarafımdan ve kendi sözcüklerimle yazılmış orijinal bir çalışma olduğunu ve bu tezde;

1. Çeşitli yazarların çalışmalarından faydalandığımda bu çalışmaların ilgili bölümlerini doğru ve net biçimde göstererek yazarlara açık biçimde atıfta bulunduğumu;
2. Yazdığım metinlerin tamamı ya da sadece bir kısmı, daha önce herhangi bir yerde yayımlanmışsa bunu da açıkça ifade ederek gösterdiğimi;
3. Başkalarına ait alıntılanan tüm verileri (tablo, grafik, şekil vb. de dahil olmak üzere) atıflarla belirttiğimi;
4. Başka yazarların kendi kelimeleriyle alıntıladığım metinlerini, tırnak içerisinde veya farklı dizerek verdiğim yine başka yazarlara ait olup fakat kendi sözcüklerimle ifade ettiğim hususları da istisnasız olarak kaynak göstererek belirttiğimi,

beyan ve bu etik ilkeleri ihlal etmiş olmam halinde bütün sonuçlarına katlanacağımı kabul ederim.

2.07.09/2019

Veysel TOKGÖZ

TEŐEKKÜR

Tez çalışmam sırasında kıymetli bilgi, birikim ve tecrübeleri ile bana yol gösterici ve destek olan değerli danışman hocam sayın Prof. Dr. Yıldız KARAGÖZ YEKE'ye, ilgisini ve önerilerini göstermekten kaçınmayan Genel Sosyoloji ve Metodoloji Anabilim Dalı Başkanı sayın Prof. Dr. Cemal YALÇIN'a teşekkürlerimi sunarım,

Veysel TOKGÖZ

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	i
KISALTMALAR	iii
ÖZET	v
ABSTRACT	vii
GİRİŞ	1
1.BÖLÜM	5
1. SİVİL İTAATSİZLİK	5
1.1.Kavramsal Çerçeve.....	5
1.1.1. İtaat Ve İtaatsizlik.....	5
1.1.1.1 İtaat	5
1.1.1.2.İtaatsizlik.....	8
1.1.2.1. Kavramın Baskın, Dar ve Geniş Tanımı.....	10
1.2. Sivil İtaatsizlik Eyleminin Unsurları.....	15
1.2.1. Yasaya Aykırılık.....	15
1.2.2. Açık/Aleni ve Hesaplanabilirlik	17
1.2.3. Şiddetin Reddedilmesi	18
1.2.4. Politik ve Hukuki Sorumluluğun Üstlenilmesi.....	20
1.2.5. Kamu Vicdanına/Ortak Adalet Anlayışına Yapılan Bir Çağrı	24
1.2.6 Sistem Geneline Değil Tekil Haksızlıklara Karşı Ortak Eylem	26
1.2.7 Haksızlıkla İlgili Çifte Standart Uygulanmaz.....	27
1.2.8. Sivil İtaatsizlikte Direnme Hakkı	28
1.3. Sivil İtaatsizliğin Bazı Protesto Biçimleriyle Benzerlik Ve Farklılıkları.....	29
1.3.1. Aktivizmin	30

1.3.2. Anarşizm.....	31
1.3.3. Militan ve Devrimci Eylemler	31
2. BÖLÜM.....	33
2. SİVİL İTAATSİZLİK VE MEŞRUIYET SORUNU	33
2.1. Doğal Hukuk(Adalet İdesi) Bakımından Meşruiyeti	33
2.2. Sözleşme Kuramına Göre Meşruiyeti.....	36
3. BÖLÜM.....	41
3.SİVİL KAVRAMININ GELİŞİMİ VE SİVİL İTAATSİZLİK EYLEMİN ÖNCÜLERİ	41
3.1. Sivil Kavramının Tarihsel Gelişimi.....	41
3.2. Sivil İtaatsizlik Eyleminin Tarihteki Öncülleri	59
3.2.1 Sivil İtaatsizlik Bağlamında Sokrates ve Antigone	59
3.2.2. Henry David Thoreau	64
3.2.3. Lev Nikolayeviç Tolstoy	67
3.2.4. Mahatma Gandhi.....	68
3.2.5. Martin Luther King	72
3.2.5.1. Rosa Parks ve Montgomery Otobüs Boykotu.....	73
3.2.5.2. Amerikan Medeni Haklar Hareketi.....	74
SONUÇ.....	77
KAYNAKÇA	81
ÖZ GEÇMİŞ.....	91

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
a.g.e	: Adı geçen eser
akt	: aktaran
C	: cilt
C.Ü	: Cumhuriyet üniversitesi
çev.	: çeviren
ed	: Editör
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
M.ö	: Milattan Önce
Ms	: Milattan sonra
s	: sayfa sayısı
say	: sayı
Tbb	: Türkiye Barolar Birliği
vs	: vesaire
Y	: Yayın
Yy	: yüzyıl

ÖZET

Tez “sivil itaatsizlik” teriminin kavramsal analizi ile ilgili yapılan bir çalışmayı içermektedir. Bu amaçla kavramın tanımlanması ve anlaşılmasında önem arz eden itaat kavramı, itaatsizlik kavramı; kavramın dar, geniş ve baskın tanımı, kavramın temel unsurları, kavramın meşruiyetinin temelleri, sivil kavramının tarihsel gelişimi ve kavramın anlamsal gelişimine, pratik ve teoride, katkısı bulunan düşünürler ele alınmıştır. Demokratik kültüre uygun özel bir siyasi mücadele biçimi olması ve gerçekleşme koşullarını sadece demokratik anayasal rejimlerde, anayasanın meşruluğunu benimsemiş yurttaşların olduğu ortamda bulan bir eylem tarzıdır. Taşındığı temel unsur ve özelliklerden dolayı eylemin gerçekleşme koşulları ve taşıdığı amaç bakımından isyan, terör ve devrimci eylem tarzlarından tamamen farklı bir özellik taşıyan bir eylemdir. Ayrıca ahlaki meşruluğunu evrensel adalet ilkelerinden alan ve şiddetsiz bir direniş biçimi olarak bilinen bir siyasi terimdir.

Anahtar Kelimeler: sivil itaatsizlik, şiddetsizlik, itaat, itaatsizlik, meşruiyet, ahlak

ABSTRACT

The thesis includes a study on the conceptual analysis of the term “civil disobedience”. For this purpose, the concept of obedience which is important in defining and understanding the concept, the concept of disobedience; the narrow, broad and dominant definition of the concept, the basic elements of the concept, the foundations of the legitimacy of the concept, the historical development of the concept of civil and the semantic development of the concept, thinkers who have contributed to the practice and theory. It is a special form of political struggle appropriate to the democratic culture and a mode of action that finds the conditions of realization only in democratic constitutional regimes, in the context of citizens who have adopted the legitimacy of the constitution. Rebellion is an action that is completely different from terrorism and revolutionary modes of action in terms of the realization conditions and purpose of the action due to its basic elements and characteristics. It is also a political term that takes its moral legitimacy from the principles of universal justice and is known as a form of nonviolent resistance.

Keywords: civil disobedience, nonviolence, obedience, disobedience, legitimacy, morality

GİRİŞ

Topumda yönetenlerin baskıcı, adaletsiz yasa ve uygulamalarına karşı, siyasi mücadele tarzının özel bir biçimi olarak ortaya çıkan sivil itaatsizlik eylem biçimi; devrim, ihtilal, isyan gibi siyasi mücadele tarzlarından ayrı bir siyasal amaç taşımaktadır. Sivil itaatsizlik eylemi, devlet sistemin bütününe karşı olmayışı, şiddetsiz, barışçıl, kamuya açık, herkesi kapsayıcı, siyasal sistemdeki tekil uygulama ve haksızlıklara karşı, evrensel adalet idesini temel alarak istenilen hedefin gerçekleştirilmesi bakımından diğer mücadele biçimlerinden ayrılır. Günümüzde genellikle iktidar ya da yöneticilerin haksız uygulamalarını protesto etme, bunlara karşı koyma yolu olarak şiddet, korkuyla yıldırma gibi metotlar kullanılmaktadır. Bu durum var olan devlet sisteminin işleyişini tehlikeye attığı gibi yurttaşların şiddet uygulama ya da şiddete maruz kalma gibi sonuçlarla karşı karşıya kalmasına yol açmaktadır. Özellikle 20. ve 21. Yüzyıllarda yaşanan sosyo-politik sorunlara, politik mücadelelerin ahlaki tavırlarına, demokratik zeminde uygulanabilecek en etkili ve insancıl mücadele biçimi olduğundan, sivil İtaatsizlik incelenmeye değer görülmüştür. Sivil itaatsizlik tahakküme karşı direnme ve bu direnmenin özel bir şekli olarak çeşitli tartışmalar veya eleştirilerle birlikte düşünsel gelişimini sürdürmektedir.¹ Sivil itaatsizlik kavramı, Avrupa'da tartışılmış, son zamanlarda Türkiye'de de tartışılmaya konusu olmuştur.² Bu amaçla; yapılan çalışma sivil itaatsizlik kavramı felsefi görüş ve yöntemler temel alınarak, kavramın tanımı, unsurları, meşruiyeti, yurttaşlık bağlamında sivil kavramının tarihsel gelişimi ve kavramın düşünsel ve eylemsel gelişimine ışık tutan şahsiyetlerin görüş ve düşüncelerinin analizi yapılmıştır.

18. ve 19. Yüzyıllarda yaşanan bilimsel, düşünsel, siyasal ve ekonomik gelişmeler ve özellikle Eski Yunanda uygulanan demokratik yönetim biçiminin yeniden dünya uluslarının benimsediği rejim haline gelmesiyle, yöneten ve yönetilen arasındaki politik mücadelelerin yeniden demokratik zeminde şekillenmesine neden olmuştur. Sivil itaatsizlik kavramı 18. Yy. Henry David Thoreau tarafından siyasi

¹ Demirel, sevgi& Erdoğdu, Teyfur, "Sivil İtaatsizlik Eylemleri Nereye Evriliyor: Hologram Eylemi", *Yıldız Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* Cilt 01, Sayı 02, 2017, s 142

² Harding, Walter, Mohandas Gandhi & Henry David Thoreau, *Sivil İtaatsizlik ve Pasif Direniş*, çev. C. Hakan Arslan& Fatma Ünsal, Vadi Yayınları, 2015, s 35-38

literatüre dahil edilmiştir. Aslında kavram Thoreau tarafından ilk olarak deneme tarzında *Ülke Yönetimine Direniş* başlığı ile yayınlanmıştır. Bu günkü anlamda *sivil itaatsizlik* kavramı Thoreau'nun vefatından 4 yıl sonra *Kanada'da Bir Yanki, Kölelik Karşısı ve Reform Yazılarıyla Birlikte* ismiyle derlen eserde yerini almıştır.³ Eski Yunan'a kadar Sivil itaatsizlik köken itibariyle kavramsal olarak uzanmaktadır. Sofokles'in *Antigone*'sinde işlenen temada⁴ eylemin özellik ve uygulamalarına ilişkin nitelikleri barındırdığı gibi, Sokrates'in itaatsizliğinde de eylemin unsurlarına rastlamak mümkündür. Sokrates'in kendi adil davranışını engelleyen kanuna itaat etmeyi dilememiş fakat verilen cezayı adil olarak gördüğü için kanunu ihlal etmesi nedeniyle kendisine verilen cezaya itaat etmiştir. Bu, adil olmayan yasanın öngördüğü davranış şekline itaatsizliktir, çünkü itaatsizlik Sokrates için insanın kanaatine, inancına, vicdan ve ahlaki duruşuna ilişkindir.⁵ Sivil itaatsizlik ile ilgili tarihin oluşumunda Sokrates, Henry David Thoreau, M. Gandhi⁶, Lev Nikolayeviç Tolstoy, Martin Luther King gibi kişilerin düşünceleri ve eylemleri etkili olmuştur.

Dilimize sivil itaatsizlik olarak aktarılan kavramın birinci kısmı olan "sivil" askeri olmayan, kaba güç kullanmayan, hiçbir resmi veya başka bir makamdan güç almayan vs gibi çağrışımları vardır. "itaatsiz" sözcüğü ise, Türkçe'de söz dinlemez. Boyun eğmez, buyruk altına girmez anlamlarına gelmektedir.⁷ Sivil itaatsizlik eylemi Hükümetin politikalarında ve ya yasalarda belli bir değişikliği hayata geçirmek amacıyla yapılan kamusal, şiddet içermeyen, bilinçli, politik ama yasadışı eylem olarak tanımlanır. Sivil itaatsizlik tanımları farklılaşabilmekle birlikte, sivil itaatsizlik eylemlerinin kamusal, şiddetsiz ve vicdani olduğu herkesçe kabul edilmektedir. Eylemler şiddet içermeyen, politik fakat ahlaki meşruiyeti olan eylemlerdir ve belli bir yasayı veya belirli bir devlet politikasını değiştirmek amacı güder.⁸

³ Harding, Walter, *Sivil İtaatsizlik Ve Pasif Direniş*, s 27

⁴ Ökçesiz, Hayrettin *Sivil İtaatsizlik*, Afa Yayınları, 1994, s 14-15

⁵ Ökçesiz, Hayrettin *Sivil İtaatsizlik*, S 20-21

⁶ Dağtaş, Erdal, *Türkiye'de Sivil İtaatsizlik Toplumsal Hareketler ve Basın*, Ütopya Yayınları, 2008, 27-28

⁷ Nişancı, Şükrü, *Sivil İtaatsizlik*, Okumuş Adam Yayınları, 2003 s 191-192

⁸ Cevizci, Ahmet, *Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayıncılık, 6. Baskı istnbul-2005, s 1496

Sivil itaatsizliğin uygulama alanını ya da zeminini az ya da çok demokratik bir toplumda bulur. Demokratik zeminde, haksız bir uygulama ve yasaya karşı tüm demokratik ve hukuksal mücadele kanalları tükendikten sonra başvurulana barışçıl, şiddetsiz, yasadışı fakat meşru olarak kabul edilen bir eylem tarzıdır. Ayrıca eylemcilerin anayasal düzenin bütününe hedef almaması, sadece tekel haksızlık, yasalara karşı barışçıl olmaları ve şiddet kullanmamaları eylemi diğer terör, anarşi, isyan gibi toplumsal muhalefet ve protesto tarzlarından ayırır⁹.

Bütün sosyal içerikli konularda olduğu gibi sivil itaatsizliği de tanımlamak ve anlaşılır kılmak zordur. Bu amaç için sosyoloji, tarih, hukuk, siyaset gibi farklı disiplinlerden yararlanarak kavramın teorik biçimini anlaşılır kılmaya çalışılmıştır. Birinci bölümde kavramın tanımlanmasında önemli olan “itaat” ve “itaatsizlik” kavramlarının kısa bir analizi yapılarak kavramın geniş, dar ve yaygın tanımını açıklamıştır. Kavramın tanımı ile bağlantılı olarak da “sivil itaatsizlik” kavramını ve eylemini diğer protesto biçimlerinden ayıran özellikler ele alıp incelenmiştir. İkinci bölümde ise sivil itaatsizlik eyleminin meşruiyetinin nedenleri ve meşruluk kaynağını aldığı; adalet idesi, doğal hukuk ve sözleşme teorisi bağlamında değerlendirilmiştir. Üçüncü bölümde genellikle tarihsel bir analiz yapılmıştır. Eylemin sivil bir nitelik taşımasından ötürü, “sivil” kavramının tarihsel gelişimi ve günümüze kadar yaşanan anlamsal değişim, farklı dönemlerde yurttaşlığın nasıl tanımlandığı ve günümüze kadar nasıl evrimleştiği ifade edilmiştir. Sivil kavramının gelişimi sivil toplum kavramıyla ilişkili olarak Eski Yunan’dan başlayarak, Roma dönemi, Orta çağ Hristiyanlık din anlayışında yurttaşın yeri, Rönesans ve reform hareketleriyle birlikte değişen toplumsal dinamiklerle birlikte yurttaşlık kavramının çağdaş anlayışındaki yeri, yurttaşlık kavramının, sivil toplum gibi örgütler aracılığı ile siyasi bir birey olarak yönetime etki eden ve yönetimi etkileyen güce dönüşümü düşünür ve filozofların değerlendirmeleriyle birlikte ortaya konulmuştur.

⁹ Rawls, John, *Bir Adalet Teorisi*, çev Vedat Ahsen Çoşar, Phoenix Yayınları, 2017, s 391-395

1.BÖLÜM

1. SİVİL İTAATSİZLİK

1.1.Kavramsal Çerçeve

1.1.1. İtaat Ve İtaatsizlik

1.1.1.1 İtaat

Fromm, itaat kavramını, bir insanın başka bir insana, kuruluş ve kuruma ve ya güce yönelik olarak boyun eğmesi olarak tanımlar. Bunun anlamını ise kişinin kendi özerkliği, isteği ve hükmü yerine başka otorite tarafından yargılanmasını ve bu otoritenin iradesine boyun eğmesi olarak açıklar. İtaatin nedenini ise insanın devlete, kamuoyunun gücüne ya da kilise otoritesine itaat ettiği sürece kişinin kendini korunaklı hissetmesinden kaynaklandığını ifade etmektedir.¹⁰ Weberci kavramlar cephesinde *itaat* meşruiyetle alakalıdır.¹¹ Weber, insanın, erke boyun eğmesinin temelinde esasen onu meşru görmesinden kaynaklandığını söylemektedir. Budan dolayı; iktidarların devamlılığı ve meşruiyeti iktidarın kendisine tabi yurttaşlar tarafından benimsenmesine bağlıdır. Dolayısıyla meşruiyet kavramı, otoritenin baskı ve zor kullanma yetkisine karşılık olarak halka bu emir ve uygulamalara uyma sorumluluğu veren bir kavramdır.¹² Weber, politik bir rejimde halkın nazarında otoritenin meşruiyetini sağlayan üç tip otoritenin olduğunu ifade eder. Bunlar: Geleneksel, rasyonel-yasal ve karizmatik otoritelerdir. Geleneksel otorite meşruiyetini geleneklerden aldığı için, birey geleneksel konumundan dolayı otoriteye itaat eder. Gücü elinde bulunduran kişi burada efendi konumundadır, birey ise hizmetçi konumundadır. Karizmatik otorite; karizma kavramı bireye özgüdür. Kavram inanç ve duygu temelli olduğu için; liderin olağanüstü bir güce, niteliklere ve istisnai kutsallığa sahip olduğuna inanılır. Liderin, bahsedilen bu özelliği sayesinde kişi ve kitleleri yönlendirebilir. Rasyonel- yasal otorite biçiminde bireyin

¹⁰Fromm, Erich, *İtaatsizlik Üzerine*, çev. Ayşe Sayın, Kariyer Yayıncılık, 2001, s 10-12

¹¹Marshall, Gordon, *Sosyoloji Sözlüğü*, çev. Osman Akınbay, Derya Kömürçü, Bilim Sanat Yayınları, 1999, s 368

¹²Özdemir, Gürbüz, "Weberyan Anlamda Türklerde Otorite Ve Meşruiyet İlişkisi (15.Yüzyıl Osmanlı Dönemine Kadar)", *Akademik İncelemeler Dergisi*, Sayı: 2, 2014, s 71

itaati sınırları yasalarla çizilmiş düzendir.¹³ Weber otorite biçimlerine göre itaat biçimlerini tasvir etmiştir.

Politik anlamda otorite ve güç yakın anlamlıdır. Politik sistemlerde en üstün siyasal güç ise devlettir. Devlete itaat etmenin zorunlu olduğu düşüncesi, sözleşme kuramları ortaya çıkıncaya kadar dinsel argümanlar bakımından değerlendirilmiştir. Boyun eğmenin dinsel inançtan kaynaklandığı düşünülmüştür. Sözleşme kuramlarıyla birlikte itaat etmenin teması sözleşmede belirtilen kurallara itaat etmenin gerekli olduğu şeklinde değişmiştir.¹⁴

Sözleşme kuramının önemli temsilcilerinden Hobbes, Leviathan adlı eserinde devletin kuruluşunu kişinin kendi rızasıyla egemenlik hakkını devretme düşüncesine dayandırmaktadır. Hobbes, güvensiz halde yaşayan insan ancak güçlü bir egemenin himayesi ve ona olan mutlak itaati ile güvende yaşayabilir, der. Bir devlet türünde halkın itaati yok olursa devletin de yok olacağını söyleyerek; devletin ayakta kalmasının en önemli unsurunun egemene olan sarsılmaz itaattir ve halkın egemen güce, onun uygulamalarına da itirazı olamaz,¹⁵ diyerek, toplumdaki bireylerin devlete itaat etmeleri gerektiğini savunmuştur. Bir diğer sözleşmeci düşünür Rousseau, devlet ya da sitenin yurttaşların birleşiminden oluşan bir tüzel kişilik olduğunu ve en önemli işinin varlığını korumak olduğunu söyler. Bu tüzel kişi her bir parçayı bütüne uygun biçimde hareket ettiren ve bütünü düzenleyen tümel ve zorlayıcı bir güçtür. Doğanın herkese organları üzerinde mutlak bir erk vermesi gibi, toplum sözleşmesi de, genel iradeye kendi yurttaşları üzerinde mutlak bir egemenlik kurma hakkı sağlar. Bir yurttaş, egemen istediği zaman, devletin ondan istediği ve onun yapabileceği bütün hizmetleri devlete vermelidir; fakat egemen güç de yurttaşlarını gereksiz uygulama ve isteklerle bunaltamaz, dahası bunu isteyemez de; çünkü hem aklın yarasında hem doğanın yarasında nedensiz hiçbir şeyin olamayacağını ifade eder.¹⁶

¹³Uzdu, Hilal ,“Max Weber'in Otorite Tipolojileri Bağlamında "Son İmparator", "Gandi" ve "Lincoln" Filmlerine Sosyolojik Bir Bakış Denemesi” , *Mebü Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:3, 2016, s 70-71

¹⁴Çifçi, Osman Zahid,“Devlete İtaatin Sınırlarını Dine Göre Belirleyen Farklı Kültürlerden İki Eserin Karşılaştırması”, *Turkish Studies- International Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish Or Turkic* Volume 9/5 Spring 2014, s 592

¹⁵Hobbes, Thomas, *Leviathan*, çev. Semih Lim, Yapı Kredi Yayınları. 2016, s 251-253

¹⁶Rousseau, Jean-Jacques, *Toplum Sözleşmesi*, çev. Vedat Günyol, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015, s 28

Yurttaşın siyasal rejime itaat konusunda 18. yüzyılın büyük Alman filozofu olan Kant ve sözleşmecî düşünür Hobbes'un devlet ile ilgili fikirleri birbirlerine uyuşmamaktadır; ama bu iki filozofun itaat konusundaki fikirleri benzer özellikler taşımaktadır. Hobbes kesin bir biçimde yurttaşların egemene karşı itaatsizliğini yasaklamıştır. Kant ise, ebedî barış ve dünya vatandaşlığı idealini sağlayacak her durum ve zamanda geçerli olacak evrensel ilkeleri bulunan anayasanın olması gerektiğini ve cumhuriyeti esas alan bir teşkilatlanmanın olması gerektiğini bildirir. Bu prensiplerle oluşturulmuş bir düzen içerisinde bireyin egemen güce itaatın bir görev olduğunu dile getirir. Bireyin bu düzene karşı her türlü itaatsizliğini gayrimeşru görür.¹⁷ En üstün yasa yapıcıya karşı her türlü isyan, uyrukların hoşnutsuzluklarını şiddet kullanarak ifadeye yönlendiren her türden kışkırtma, isyan, bir cumhuriyet rejimine karşı işlen en büyük ve kabul edilemez suçtur; çünkü bu tarz eylemler cumhuriyetin temellerini sarsar. Hükümet tamamen şiddet uygulayıp, esas kabul edilen sözleşmeyi ihlal edecek kadar ileri gitse de ve yurttaşların nezdinde yasa yapma hakkını kaybetse de, yine de yurttaşın hükümete isyan etmeye hakkı olamaz. Çünkü anayasa altında yaşayan yurttaşların, anayasanın ne şekilde uygulanması gerektiğini yargılama hakkı yoktur.¹⁸ Kant politik iktidara karşı yapılan her türden itaatsizliği mutlak bir ifadeyle reddetmiştir, denilebilir.

Bireyin devlete ya da otoriteye itaatini gerekli gören felsefî anlayış ya da siyasal düzenler olsa da günümüz demokratik siyasal sistemlerinde birey, hak arayan, iktidarın uygulamalarına karşı durabilen, sivil örgütlenmeler ve politik mücadele yolu ile hükümetlerin politikalarını yönlendirebilen bir konumdadır. Bireyin ya da sivil yurttaşın iktidarı denetleme ve politika belirleme gücü, iktidar ve hükümetler tarafından engellenmek ya da ortadan kaldırılmak istenmektedir. Her politik iktidar kendisine itaat eden bireylerin olmasını ister, kral tebaasından; Senyör serften; efendi köleden; Devlet ve iktidar vatandaştan... Günümüz iktidarları da geçmişte olduğu gibi yurttaşlarından itaat beklerler; ayrıca yurttaşın itaatini ya güç kullanma yoluyla ya da gelişen teknolojik aletler, bilgi, medya, tv ve internet gibi araçlar yoluyla

¹⁷Kant, İmmanuel, *Ebedî Barış Üzerine Felsefî Deneme*, çev Yavuz Abadan & Seha L. Meray Ankara Üniv Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1960, s 19

¹⁸Karaböcek, Can, İmmanuel Kant'ta Siyasal Otoriteye İtaat Ve Devrim Sorunu, *Kutadgu Bilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi*, Sayı 23, Mart 2013, s 27-37

sağlamaya çalışırlar. ABD’li düşünür Howard Zinn, bu itaatkarlığa karşı, yurttaş, etkin vatandaş olmalı yani hukuksal olarak mücadele eden ve buna yönelik bilgi birikimine sahip; sokaklara dökülen vatandaş. Ona göre, etkin olan vatandaş giderek yitiriyoruz, çünkü bilgi kanalları arttıkça, gariptir sivil itaat gittikçe artıyor. Vatandaşlara sivil itaatsizliği hatırlatan kanallar bir bir kapatılıyor. Bilgi çöplüğü giderek sivil itaati arttırıyor ve dünya insanları, başkalarının dramlarını uyuşuk bir şekilde tv’lerde izlerken tarih yapmaktan da yoksun kalmaktadırlar. Sivil itaat, yani bireysel vicdanının hükümet otoritesine teslim edilmesidir. İşte bu teslimiyet ki totaliter rejimlerde görülen dehşete, liberal rejimlerde vatandaşların, demokratik hükümet öyle karar verdi diye, savaşı kabullenmesine yol açıyor.¹⁹

Sonuç olarak itaat etme sosyal düzenin devamlılığı ve iktidar uygulamalarının devamlılığı için gerekli bir unsur olarak görülmektedir. Günümüz siyasi ve sosyal koşulları bireyi devlet karşısında etkin bir güç kılmıştır. Devletten ve otoriteden bağımsız olarak örgütlenip hareket eden bireyler, iktidarı da denetleyen güce sahip olabilmektedirler. Bundan dolayı demokratik sistemlerde sosyal düzenin iyileştirici özelliği itaat değil, itaatsizliktir.

1.1.1.2.İtaatsizlik

İtaatin bir emre ya da otoriteye boyun eğmek, onaylamak anlamına geldiğini belirtmiştik. İtaatsizlik, muhalif olmayı ifade eden, söz dinlemez, boyun eğmez, emir altına girmez, dik başlı, asi, gibi manalara karşılık gelmektedir.²⁰ Fromm, medeniyetin başlangıcının itaatsizlik olduğunu söyler. İnsanlık tarihi İncil’e göre itaatsizlik sonucu başladı. Yunan mitolojisinde Prometheus’un itaatsizliği medeniyeti başlatmıştır.²¹ Ayrıca insan, evrimini itaatsizlikle tamamlamaya devam ettirmiştir. Bu gelişim sadece insanın inançsal gelişimiyle değil, kendi inanç, vicdan ve kanaatleri adına oluşturdukları güçlere hayır diyebilme yürekliliğini gösterenlerle de oldu. Ona göre insanın düşünsel gelişimi de itaatsizlik sayesinde olmuştur; insandaki bu yeti, yeni düşünceleri susturmaya çalışan otoriteye karşı olduğu gibi, ortaya yeni çıkan düşünceleri reddeden geleneksel fikir otoritesine karşı itaatsizlik içeren bir yeti

¹⁹Kadioğlu, Ayşe, “Sivil İtaat”, Radikal Gazetesi, 2005

²⁰ Demirel, Sevgi & Teyfur, Erdoğan, *Yıldız Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, s 141-142

²¹ Fromm, Erich, *İtaatsizlik Üzerine*, s 45

olduğunu da ifade etmektedir²². Ökçesiz, itaatsizlik için kuralları ve buyrukları izlememek anlamının belirginleştiğini belirtir. İtaatsiz olma durumu ya da itaatsizce davranış, söze uymama, buyruğa uymama anlamına gelmektedir. Ökçesiz'in İtaatsizlik kavramı ile ilgili özgün değerlendirmesinde itaatsizlik kavramı yerine direniş, başkaldırma, karşı koyma, direnme gibi kavramların kullanılması, itaatsizlik kavramın anlamsal kesinliğini karşılamadığını düşünmektedir. Çünkü bu kavramlar hem yeni hem de somut bir olaya uygulanabilirlik özelliğine sahiptirler. Oysa ona göre itaatsizlik, bir eylem değil içsel bir tutuma karşılık gelir. İtaatsizlik, “tinsel-ruhsal süreçte dış edimlere göre ilk olarak ve doğrudan yer alır. Bu çerçevede uyulmayan kuralların ve buyrukların varlığını ön koşmaktadır”, hukuki bir biçimde yasal çerçevede gerçekleşen gösteriler, yürüyüşler, protestolar vb eylemlerin itaatsizlik sayılamayacağını ve ayrıca hukukun düzenleme yapmadığı bir alanda gerçekleşen eylemler de böyle bir kavramla nitelendirilemez, şeklinde değerlendirmiştir.²³

Siyasal alanda, yöneten yönetilen ilişkisinde *itaatsizlik*, iktidar karşıtlığını ifade eder. İktidarı sınırlandırmak için gerçekleşen eylem, hareket ya da protesto eğer sonuçta iktidar olmak için gerçekleşiyorsa bu durum itaatsizliğin yeniden iktidar üretmesine neden olur. Örneğin devrimsel hareketlerin iktidar karşıtlığı daha sonra iktidarın kendisine dönüşebilmektedir. Bundan dolayı itaatsizlik edimi iktidar özlemi taşımamalıdır. *İktidarsız itaatsizlik*, bir şeyler istemeden, etmeden, sadece taleplere uymadan, onlara karşı çıkmadan, yalnızca icra etmeyerek, istemeyerek ve iktidarın istediklerini vermeyerek de otoriteyi çaresiz bırakmaktır. İktidarın en fazla huzursuz eden karşıtının iktidarla mücadele etmemesi fakat ona teslim de olmamasıdır. Bu tutum otoritenin varlığını reddetmek manasına gelir ve iradesini karşıtı üzerinde gerçekleştirilmeyen iktidar kendi çaresiz ve güçsüzlüğüyle yüzleşir. İktidarı reddeden itaatsiz, iktidarı yıkacak olan en kudretli silah olacaktır. İktidarın işlevsizleşen zor kullanması onu iktidarsızlaştıracaktır²⁴ Yurttaş itaatsizliğindeki *itaatsiz iktidar* özlemi taşımayan, çıkar gözetmeyen, cezadan kaçınmayan, cezanın sonuçlarına katlanan, şiddet uygulamayan, iktidar veya hükmeden güç şiddet uygulasa bile, bir

²²Fromm, Erich, *İtaatsizlik Üzerine*, s 9

²³Ökçesiz, Hayrettin, *Sivil İtaatsizlik*, Afa Yayıncılık, 1994, s 105

²⁴ Candan sayar, Selçuk, “ Bireyden Topluma İktidar İtaat Sarkacı Ya Da İtaatsizin Tragedyası” Cogito, *Sivil İtaatsizlik*, Yapı Kredi Yayınları, Say. 67, 2011, s 186-187

itaatsizliktir. Bu tip itaatsizlik toplumu bölme, parçalama ve sistemi ortadan kaldırma değil, toplumu başka şekilde inşa etme iradesidir. Yurttaş itaatsizliği bir hak talebidir.²⁵

1.1.2.1. Kavramın Baskın, Dar ve Geniş Tanımı

18. ve 19. yüzyıllarında yaşanan siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel gelişmeler sayesinde meydana gelen kentleşme ve değişen sosyal dinamikler, çağdaş kent sakinlerinin haksız uygulama ve politikalara karşı yurttaşlık hareketlerini geliştirmesini sağlamış ve birey sözcüğünü politik alanda öne çıkarmıştır. Kişilerin hak ve hürriyetlerinin teminat altına alınmasını sağlayan kentler, sivil itaatsizlik eyleminin başlangıç noktasını meydana getirmiştir.²⁶ Eylemsel olarak Eski Yunan'a kadar tarihsel geçmişe sahip olan sivil itaatsizlik kavramını, tarihte ilk olarak ortaya atan ABD'li düşünür Henry David Thoreau'dur. Thoreau'nun sivil itaatsizlikle ilgili ilk makalesinin yayınlandığı 1848'den sonra, sivil itaatsizlik dünya siyasi literatüründe yerini almaya başlamış ve o günden bu yana, özellikle modern devlet, sivil toplum gibi tartışmaların hepsinde, bu kavram sıklıkla kullanılır olmuştur.²⁷ Anglo-sakson kökenli bir kavram olan sivil itaatsizlik, Arendt'e göre eski Amerikan gelenekleriyle oldukça uyumlu ve Amerikan anayasacılığının temelini teşkil eden cumhuriyetçi siyasi kültür gelenekleriyle bağlantılıdır.²⁸

İngilizce "civil disobedience" olarak ifade edilen ve Almanca da "ziviller ungehorsam" şeklinde ifade edilen kavram Türkçede *sivil itaatsizlik* olarak isimlendirilmektedir. Sivil itaatsizlik kavramının pratik değerini arttıran ve belki de onun en başat özelliğini oluşturan *şiddetsizlik felsefesi* esin kaynağını doğrudan Gandhi'den almıştır.²⁹ Kavram, Thoreau tarafından, devletin gayri ahlaki kanunlarına karşı kendi direnişini ifade etmek için oluşturmuştur. Thoreau, kavramı oluştururken şiddet dışılığı mutlak olarak savunmaz; fakat 1919 yılında Gandhi tarafından kullanılan sivil itaatsizlik terimi, her türlü gayri ahlaki yasaya direnmeyi

²⁵ Bove, Jose & Luneau, Gilles, *Sivil İtaatsizliğe Çağrı*, çev. Işık Ergüden, İletişim Yayınları, 2006 s 167-168

²⁶ Demirel, Sevgi & Teyfur, Erdoğan, *Yıldız Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S 143

²⁷ Aygün, Tarık, *Efendiliğin Reddi Sivil İtaatsizlik Ve Doğrudan Eylem*, Versus Yayınları, 2. Baskı 2006, s 268

²⁸ Nişancı, Şükrü, *Sivil İtaatsizlik*, s 206

²⁹ Nişancı, Şükrü, *Sivil İtaatsizlik*, s 161

ve muhalefeti, şiddet dışı bir şekilde olmasını vurgular.³⁰ 1919 yılında pratikte kavrama, ilk olarak Gandhi'nin kattığı şiddetsizlik anlayışı, onun *ahimsa* (şiddetsizlik, kaba güç kullanmama) inancından kaynaklıdır. Ona göre, şiddet dışı olma ilkesi hem bu ilkeyi kullan birey, grup hareketi hem de karşıtını kapsar. Ahimsa, çağdaş ve demokratik hukuk devlet düşüncesinin esasını oluşturan, birey haysiyetinin mutlak dokunulmazlığı ilkesi ile de paralellik gösterir.³¹

Sivil itaatsizlik, kavramının tanım çokluğu nedeniyle kesin ve yeterli bir şekilde tanımlamak zordur. Bundan dolayı kavramın tanımlarını: *baskın tanım*, *dar tanım*, *geniş tanım* şeklinde üç ayrı küme de toplayarak tanımlayabiliriz. Dar tanım, tanım öğelerinin çokluğu ve geniş tutulması sebebiyle itaatsizlik eylemlerinin çok azının sivil bir eylem kategorisine dahil edilmesine olanak verirken bu tanımın karşıtı olarak bilinen geniş tanım, belirleyici olan unsurları sınırlayarak tanımlı genişletmektedir. Geniş tanımda genellikle hukuk kuralının bilinçli ihlal edilmesi, eylemcinin özel türde motive olması, sisteme içkin olması, kamuya açıklık öğeleri belirleyici öğelerdir. Baskın tanımda ise bahsedilen unsurlara şiddetsizlik unsuru dâhil edilerek tanım yapılmaktadır.³²

a) Baskın/Genel/yaygın Tanım

Bu tanımda Hugo Bedau ve John Rawls'in tanımlamaları baskın tanım için başat özellikte tanımlamalardır. Bedau' ya göre, bir kimse yasa dışı, kamusal, şiddet içermeyen ve vicdani bir şekilde adil olmayan bir kanunu veya hükümetin politik uygulamalarını ya da kararlarının uygulanmasına mani olmak isterse sivil itaatsizlik etmiştir.³³ Ona göre, sivil itaatsizlik doğrudan veya da dolaylı bir eylem olabilir. Herhangi bir zencinin, ırk ayrımına göre belirlenen bir yerde yemek yemeyi istememesi ve bunu reddetmesi birinci türden(doğrudan) sivil itaatsizlik, bir öğrenci topluluğunun bir askeri sanayi alanını protesto etmek amacı ile sanayi kompleksi ile ilgili törenin başlamasını önlemeye yönelik girişim ikinci türden sivil itaatsizlik kategorisine dâhil edilebilir. Haksızlık bölgesine ulaşmak ya da haksızlığı doğrudan

³⁰Gandhi, Mohandas. K.& Thoreau Henry David, *Sivil İtaatsizlik Ve Pasif Direniş*, çev. C. Hakan Arslan& Fatma Ünsal, Vadi Yayınları, 2015, s 88

³¹Ökçesiz, Hayrettin, *Sivil İtaatsizlik*, s 45-46

³²Ökçesiz, Hayrettin, *Sivil İtaatsizlik*, s 108-109

³³Ökçesiz, Hayrettin, *Sivil İtaatsizlik*, s 109

engelleme ihtimal dâhilinde değilse, bu haksızlığa araç olmamak dolaylı tavra bağlıdır. Baskın /yaygı tanım teorisyenlerinin çoğu, dolaylı olarak gerçekleşen hareket ve eylemleri de sivil itaatsizlik kategorisi içerisinde düşünmeye yatkındırlar.³⁴

Baskın tanım türü için tanımlamaları temel özellik oluşturan düşünürlerden Rawls'ın tanımında, sivil itaatsizlik az ya da çok adil ve demokratik bir devlet yapısında, sadece anayasanın meşruiyetini tanıyan ve kabul eden yurttaşlar tarafından ortaya konmaktadır. Sivil itaatsizlik bir başka devlet şeklinde uygulanmadığı gibi, tesadüfler dışında, muhalefetin veya direnmenin bir türü olarak uygulanamaz. Rawls eylemin ortaya çıkışını: demokratik, anayasal devlet düzenin varlığı ve yurttaşların bu düzeni meşru görmesi gerektiği, ön şartına bağlamıştır. Bu eylem biçimi sadece siyasal çoğunluğu elinde bulunduranları muhatap alan siyasal bir eylem değil, “aynı zamanda siyasal ilkeleri, yani genel olarak anayasayı ve sosyal kurumları düzenleyen adalet ilkelerini(eşit özgürlükler ilkesi, adil fırsat eşitliği ilkesi ve demokratik farklar ilkesi) rehber alması ve bu çerçevede haklılaştırılması nedeniyle siyasal bir eylemdir.”³⁵ Eylem kişisel çıkar ve belli bir gurubun çıkarlarını konu edinmez. Bunun yerine siyasal düzenin temelinde olan ve ortaklaşa paylaşılan adalet anlayışına çağrıda bulunur. Rawls, bu düşüncelerden hareketle genel hatlarıyla sivil itaatsizliği şöyle tanımlar: “Kamusal, şiddetsiz, vicdana dayalı, genellikle kanuna aykırı olarak yapılan, hükümetin kanun ya da politikasında değişiklik yapmasını amaçlayan siyasal bir eylemdir.”³⁶

b)Dar Tanım

Baskın tanımın öğelerine sivil itaatsizlik eylemin sonuçlarına katlanmaya razı olma tutumunu ilave ederek dar tanıma ulaşılır. Bu tanımın öncüleri: Nicolaus Fleisch, Jurgen Habermas ve Hannah Arendt'tir. Ökçesiz 'in aktardığına göre, Fleisch, kavramı şöyle tanımlar:

“Sivil itaatsizlik devlet gücünün, üçüncü kişilerce de açıkça görülebilir ve anlaşılabilir derecede, haksızlık olarak duyumsanan bir edimine karşı, kaba güç kullanılmadan ve

³⁴Nişancı, Şükrü, *Sivil İtaatsizlik*, s 193-194

³⁵Rawls, John, *Bir Adalet Teorisi*; s 393

³⁶Rawls, John, *Bir Adalet Teorisi*, s 391-395

kamuya açık olarak gerçekleştirilen bir protesto eylemidir. Bu eylem dikkate değer bir siyasi- ahlaki motivasyondan kaynaklanır, en azından bir adet suç kalıbına uygun bir hukuk ihlalinin içerir ve norm ihlalinin hukuki sonuçlarına katlanmaya hazır bulunmak tutumunu taşır.”³⁷

J. Habermas’a göre, sivil itaatsizlik olgunlaşmış siyasi bir kültürün ögesidir. Kendisinden emin her hukuk devleti, bu eylem tarzını, siyasi kültürün normalleşmiş bir yapı taşı olarak algılar. Ona göre hukuk devleti değişen koşullara göre kendini yenilemeli ve geliştirmelidir. Sivil itaatsizlik de işte hukuktaki yanlışları düzelten bir olanaktır. Ona göre,

“Hukuk devleti, tarihsel perspektiften bakıldığında; bütünüyle bitmiş olan bir yapı değil, aksine meşru bir hukuk düzenini değişen koşullara göre kurmaya, ayakta tutmaya, yenilemeye ya da geliştirmeye yönelik zayıf, saptırılabilir bir girişim olarak görünmektedir. Bu proje tamamlanmamış olduğu için anayasal organlar da bu saptırılabilir olmaktan uzak değildir. Bu nedenden dolayı sivil itaatsizlik hukukun gerçekleşmesi sürecinde görülen yanlışları düzeltmek ya da yenilgileri rayına oturtmak için genellikle en son olanaktır. Sivil itaatsizlik bireysel çıkarların yer almayacağı, ahlaken temellendirilmiş; kural olarak önceden duyurulmuş ve polisçe kendi akışında hesaplanabilir olan; kamuya açı bir eylemdir. Hukuk düzenine olan genel itaate ilişmeksizin tekil hukuk normlarının kasıtlı olarak çiğnenmesini içerir; norm ihlalinin hukuksal sonuçlarına katlanmaya hazır olmayı gerektirir. Norm ihlali sembolik olduğundan dolayı, protesto araçları şiddetsizlik sınırlaması doğurmaktadırlar.”³⁸

Arendt, sivil itaatsizliğin bireyin tek başına gerçekleştireceği davranış biçiminde değil, ortak bir çıkar grubunu oluşturan birçok insan tarafından uygulandığında anlamlı olacağını bildirir. Çünkü sivil itaatsizliğe başvuranlar başlangıçtaki gerekçeyi- vicdanla- açıklasalar bile, grubun üyeleri artık kendi vicdanlarıyla değil, vicdan mahkemesi yani kamu vicdanı önünde kararlaştırılmış olan şey kamusal düşüncesinin bir parçasıdır. Bir düşüncenin gücü vicdana değil, bu düşüncüyü paylaşanların sayısına ya da çokluğuna bağlıdır, diyerek sivil itaatsizliğin bireysel değil, toplumsal bir eylem olduğunu vurguladıktan sonra, dar tanımı şöyle ortaya koyar. Sivil itaatsizlik, anlamlı sayıda yurttaşın itirazlarının gerekli

³⁷ Ökçesiz, Hayrettin, *Sivil İtaatsizlik*, s 110

³⁸ Habermas, Jürgen *Sivil İtaatsizlik Demokratik Hukuk Devletinin Sınanması Federal Cumhuriyette Otoriter Yasacılığa Karşı*, çev Hayrettin Ökçesiz, Afa Yayınları, 1995, s 36-44

mercilerce dinlenmediği ya da iktidarın yasal oluşu ve anayasaya uygun olması ciddi bir şekilde şaibeli bir politik karar ya da uygulamada ısrarcı olduğuna inandıkları bir durumda ortaya çıkar, şeklinde tanımlar.³⁹

c)Geniş Tanım

Birçok politik hareketin sivil olarak nitelenmesini sağlayan *geniş tanımın* unsurları içinde, hukuki bir kuralın kasten ve bilinçli bir şekilde ihlal edilmesi; eyleminin özel türde bir motivasyona sahip olması; eylemin kamuoyu önünde gerçekleşmesi ve itaatsizliğin devrimsel olmayıp sisteme içkin olması, sistemde yer alması yatmaktadır.⁴⁰ Yani eylem siyasal sisteme sadık kalarak uygulanır. Bu doğrultu da, Ökçesiz şöyle bir tanım geliştirmiştir: “Sivil itaatsizlik hukuk devleti idesinin içerdiği üstün değerler uğruna kamuya açık ve yasaya aykırı olarak gerçekleştirilen, bu sırada üçüncü kişilerin hakkını çiğnemeyen barışçıl bir eylemdir.”⁴¹ Nişancı’ ya göre de, geniş tanımla, sivil itaatsizlik, nerdeyse niteliğini kaybetmiş bir yasa eylemi sayılabilecek şekilde bir tanıma ulaşılmıştır. Belirleyici bazı ilkeleri dikkate alarak meydana gelen hareketleri, sivil itaatsizlik kategorisi içinde düşünmek, aslına bakılırsa hiç de ikna edici ve açıklayıcı gelmemektedir, şeklinde değerlendirmiştir.⁴²

Sivil itaatsizlik eyleminin sahip olması gereken unsurlardan hareketle farklı tanımlamalar ortaya koymuşlardır. Kavramın tanımında ortak ve en belirleyici olan unsurlar: Şiddet dışılık, yasadışı olması, kamusallık ve vicdani unsurlar kavramın tanımında vaz geçilmez unsurlar olarak kabul edilmektedir. Kavramın diğer muhalefet tarzlarından ayrılmasını, yani özgünlüğünü ortaya koyan da yine bu unsurlardır.

³⁹Arendt Hannah “Sivil itaatsizlik”, H, Arendt, R. Dworkin, J, Habermas, J, Galtung, M.L King, J. Rawls, H. Saner, H.D Thoreau, *Kamu vicdanına çağrı sivil itaatsizlik*, Ayrıntı Yayınları, çev. Yakup Coşar, 2014, s 100

⁴⁰Demirel, Sevgi & Erdoğan, Teyfur, *Yıldız Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, s 145

⁴¹Ökçesiz, Hayrettin, *Sivil İtaatsizlik*, s 130

⁴²Nişancı, Şükrü, *sivil İtaatsizlik*, s 211

1.2. Sivil İtaatsizlik Eyleminin Unsurları

Sivil itaatsizlik eyleminin genel çerçevesini oluşturan unsurlar, politik bir hareketin sivil itaatsizlik hareketi sayılabilmesi için sahip olması gereken nitelikleri ve sivil itaatsizliğin uygulanması için gerekli olan prosedürü belirtmektedirler. Unsurlar genel anlamda birbirleri ile bağlantılıdır. Her unsur sivil itaatsizlik kavramının tamamlayıcı ve açıklayıcı ögesi olarak düşünülebilir. Genel literatür tarafından kabul edilen öğelerden hariç “direnme hakkı” bir unsur olarak eklenmiştir

Yukarıda bahsedilen tanımlardan hareketle sivil itaatsizliğe dair unsurlar şu şekilde ifade edilebilir:

1. Yasaya Aykırılık,
2. Açık /Aleni ve Hesaplanabilirlik,
3. Şiddetin Reddedilmesi
4. Politik ve Hukuki Sorumluluğun üstlenilmesi
5. Kamu vicdanına yönelik çağrı / Ortak adalet anlayışına yönelik yapılan bir çağrı
6. Sistemin Geneline Değil Tekil Haksızlıklara Karşı Ortak Eylem yapılması,
7. Haksızlıklarla ilgili çifte standart uygulanmaması.
8. Sivil İtaatsizlikte Direnme Hakkı

1.2.1. Yasaya Aykırılık

Yasa, çeşitli bilim dallarına göre farklılık gösteren bir kavramdır. Genel felsefi anlayışa göre yasa, koşulların aynı kalması durumunda kendini tekrarlayan zorunlu, genel ve öz bağımlılıktır; olay, durum, kişiler örgüsüdür. Hukuk biliminde ise yasa, toplumda bireyler arasındaki ilişki ve durumları düzenlemek amacıyla bir devletin yetkili bir organı tarafından çıkartılan ve üstün hukuksal gücü olan hukuk

edimidir.⁴³ Hayek'e göre: Yasa, içinde her bir ferdin varlık ve faaliyetinin emin ve özgür bir alana kavuştuğu ihlal edilemez nitelikteki sınırının dolaylı olarak tespit edildiği kuraldır. Yasa, insan zihninin gelişimiyle birlikte soyut ve genel hale gelme seyri arz eder. İdeal formda yasa, herkese yönelik olan, zaman ve mekândan bağımsız ve her zaman ve her yerde vuku bulan, her durumda geçerli ezeli ve ebedi bir kural olarak tasvir edilir.⁴⁴

Toplum halinde yaşayan insanların ilişkilerini düzenleyen yasalar ve bu yasalara uyulması için gerekli yaptırımlar vardır. Bunların tümüne hukuk adı verilmektedir. Hukuk sistemlerinin temelinde olan yasalara ise anayasa denir. Anayasa, yönetilen ile yönetenler arasında sözlü ve ya yazılı olarak kabul edilen temel ilkelerdir.⁴⁵ Bir anayasa seçerken toplumsal olguları göz önünde bulundurularak, adil ve etkili mevzuatın oluşturulması en muhtemel anayasayı bulmak için önemlidir. Bunun yanında adil bir anayasadan adil olmayan yasalar çıkarılabilir ve politikalar uygulanabilir. Kanun yapma hakkı, yasal olarak alınan kararların haklı olarak verildiğinin güvencesini vermez ve vatandaş kendi eylemlerini demokratik otoritenin düşünce ve söylemlerine teslim edip biçimlendirse de, yurttaş yargılarını ve kararlarını demokratik iktidarın yargılarına teslim etmemelidir. Yurttaşın düşünce, inanç ve kanaatine göre, çıkarılan kanunlar adalete uygun değilse ve adaletin belirli sınırlarını aşıyorsa, sivil itaatsizliği gerçekleştirebilir. Sivil itaatsizlik eylemi, sivil hayatı düzene koyan ilkeleri temel alan içtenlikli bir inancın neticesi olduğu gibi, kamuya açık ve şiddet gösterilmeden icra edilir, aynı zamanda tutuklama ve cezalandırılmaya herhangi bir itirazda bulunmadan ve direnmeden gerekli uygulamaların kabul edildiği hallerde gerçekleşir böylece yasal prosedüre uyulmuş olur. Eylem tekil kanuna olan itaatsizliğini kanunlara olan sadakat sınırını geçmeden ortaya koyar bu nitelik çoğunluğa sahiden de eyleminde vicdani ve samimi olduğunu, asıl niyetinin gerçekten de çoğunluğun adalet duygusuna hitap etmek olduğunu göstermeyi sağlar.⁴⁶ King, “insanın adil yasalara uymak yolunda

⁴³Suarez'de, Francisco, *Yasa, Devlet ve Sosyal sözleşme*, çev. Zeynep Hazar, Astana Yayınları, 2016, s 66

⁴⁴Hayek, Friedrich Von, *Özgürlüğün Anayasası*, çev. Yusuf Ziya Çelik Kaya, Bigbang Yayınları, 1. Baskı 2013, s 234-235

⁴⁵ Çiçen, A. Kadir, *İnsan Hakları*, Sentez Yayınları, 2. Basım 2013, s 115

⁴⁶ Rawls, John , “ Sivil İtaatsizliğin Gereçlendirilmesi”, *Cogito, Sivil İtaatsizlik*, Çev. Erkal Ünal sayı:67, yıl 2011, s 171-172

hem yasal hem de ahlaki sorumluluğu vardır. Buna karşılık, adaletsiz yasalara uymamak yolunda ahlaki bir sorumluluk vardır. Bu konu da *adaletsiz yasa, yasa değildir*” diyen Aziz Augustinus’a katılıyorum,”⁴⁷ diyerek, adaletsiz yasaya itaatsizliğin ahlaki bir temeli ve meşruiyetinin olduğunu ifade eder. Habermas ise eylemin yasallaştırılması, istenilmeyen normal bir etki yarattığından eylemin yasal çerçevede gerçekleşmesini uygun bulmaz. Sözü geçen eylem tarzı ona göre, yasallık ile meşruluk arasında bir sınırdadır. Ancak böyle bir sınırdadır kaldığında, demokratik devletin meşrulaştırıcı anayasal ilkeleri ile kendi pozitif – hukuk oluşumunun ötesinde bir manasının olacağını bildirir.⁴⁸ Eylemin yasa dışı olmasına rağmen meşru bir temeli olduğu yani ahlaki bir temele (adalet duygusu) dayandığı anlaşılmaktadır.

Sivil itaatsizlik eylemi genel olarak, adaletsiz bir uygulamayı engellemek, buna karşı gelmek amacıyla tüm hukuki yollar denenip tükendikten sonra girişilen yasadışı bir eylemdir. Yasadışı edime girişmek prensipte yasal olmayan örgütlenmeyi veya eylemi savunma gibi bir anlam çıkmaz. Sivil itaatsiz, anayasal düzene ya da toplumsal sözleşmeye temelden itiraz etmez. Tam aksine, toplumun temelini oluşturan sözleşmenin kurallarının çiğnemesinden kaynaklı olarak hissettiği rahatsızlığı dillendirir.⁴⁹

1.2.2. Açık/Aleni ve Hesaplanabilirlik

Kant’a göre, başka insanların haklarını ilgilendiren ve bu hakların dayanmakta olduğu genel kurallarla açıkça uzlaşmayan tüm eylemler adalet ve hakka uygun değildir. Herkesin gözü önünde açıkça olup biten, herkesçe açık olarak bilinen şey, yani aleniyet olmadan adaletin olmayacağını ifade eder.⁵⁰ Temelde adaletsiz bir politika ve yasaya karşı olarak ortaya çıkan sivil itaatsizlik eylemi,

⁴⁷King, Martin Luther , “ Birmingham Hapishanesi’nden Mektup” *Cogito, Sivil İtaatsizlik*, Çev. Ezgi Göç sayı:67, yıl 2011. s 21

⁴⁸Habermas, Jürgen, “Sivil itaatsizlik: Demokratik Hukuk Devletinin Denktaşlığı. Almanya’da Otoriter Legalizm Karşıtlığı”, H. Arendt, R. Dworkin, J. Habermas, J. Galtung, M.L King, J. Rawls, H. Saner, H.D Thoreau, *Kamu vicdanına çağrı sivil itaatsizlik*, Çev. Yakup Coşar, Ayrıntı Yayınları, 2014, s 135

⁴⁹Coşar, Yakup, “ Önsöz: Sivil İtaatsizlik”, H. Arendt, R. Dworkin, J. Habermas, J. Galtung, M.L King, J. Rawls, H. Saner, H.D Thoreau, *Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik*, çev. Yakup Coşar, Ayrıntı Yayınları, 2014, s 10

⁵⁰Kant, İmmanuel, *Sürekli Barış Üzerine Felsefi Bir Deneme*, çev, önsöz ve açıklamalar: Nejat Bozkurt, Say Yayınları Yayınları,2005, s 321-322

muhatapına ulaştıracağı mesajı etkili ve açık bir şekilde ulaştırmalıdır. Sivil itaatsizlik eylemi yasadışı da olsa kamuoyu önünde meydana gelen, herkesi kapsayan bir eylem tarzıdır, Toplumun geneline gönderilen bir mesaj niteliğindedir. Eylemi yapacak kişilerin, eylemi ve kendilerini açık bir şekilde önceden duyurmaları gerekmektedir; eylemin tümüyle açık olması eylemi tümüyle başarısız kılabilir, bu durumda eylem gerçekleşeceği sırada gizli tutulabilir. Ama sonunda kamuoyu ile mutlaka paylaşılmalıdır.⁵¹ Dworkin bu durumla ilgili kaçmış olan bir köleyi saklayan insanın sergilediği davranışı örnek verir. Bu tarz eylemlerde gizliliğe mutlaka önem verilir. Fakat davranış gerçekleştikten sonra mutlaka yapılan eylemin kamuya açıklanması gerekmektedir.⁵²

Eylemin açık olması kadar, eylemin hesaplanabilirliği de önem arz etmektedir. Hesaplanabilirlik, itaatsizlik eyleminin hem gidişatı hem de sonucu eylem başlamadan önce kitleye bildirilen kurallara uygun olmasıdır. Örneğin haksız bir vergi yasasını protesto amacıyla vergi vermeyi reddetme eylemine girişilecekse, bundan sonra farklı bir eylem gerçekleştirilmemelidir. Hesaplanabilirlik, sivil itaatsizlik eylemcisinin davranışında samimi ve eyleme sadık kaldığının göstergesidir. Bahsi geçen samimiyet, eylemin terörize edilmesinin ve amacının dışına sapmasını ciddi bir şekilde engeller. Sivil itaatsizlik eylem tarzında eylemin başlangıcında belirtilen eylem biçiminin dışına çıkılmaması eylemin hesaplanabilirliğinin artmasına katkıda bulunduğu gibi, eylemcinin ahlaki motivasyonunu terk etmemesini ve motivasyonunu canlı tutması bakımından anlamlıdır.⁵³

1.2.3. Şiddetin Reddedilmesi

Şiddet, grup veya bireylerin, başkalarının şoka girmesine, manevi acı çekmesine, kâbuslar görmesine, bedenlerinde çizikler oluşmasına, kemiklerinin kırılmasına, kalp krizi geçirmesine, uzuvlarını kaybetmesine ve hatta ölümüne kadar bir dizi sonuçlar doğuracak fiziksel ve psikolojik müdahaleler olarak tanımlanabilir.

⁵¹ Dağtaş, Erdal, *Türkiye’de Sivil İtaatsizlik Toplumsal Hareketler ve Basın*, s 48

⁵² Coşar, Yakup, *Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik*, s 11

⁵³ Anbarlı, Şeniz, Doktora Tezi, Baskıya Karşı Direnme Hakkı Ve Sivil İtaatsizlik (Türkiye Örneği), *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Doktora Tezi*, 2006, s 76-77

İnsanın kendisine uyguladığı her türlü aşırı uçtaki uygulamalarda şiddet çerçevesine alınabilir. Örneğin İntihar ve ötenazi gibi.⁵⁴ Harrop A.Freeman'a göre şiddet, gücün kişi veya gruplara fiziki zarar verecek tarzda kullanımıdır⁵⁵.

Siyasal terminolojide şiddet Arendt göre, araçsal bir karakter taşır ve fenomenolojik bir bakış açısıyla bakıldığında kuvvete daha yakındır. Bundan dolayı tüm öteki araç- gereçlerde olduğu gibi şiddetin araçları da, doğal kuvveti arttırmak gayesiyle düşünülüp kullanılır. Arent, kuvveti bireysel bir şey olarak nitelermektedir. Kuvvet, bir obje veya kişide içkin olan ve o kişinin özyapısında bulunan bir nitelik olduğunu ifade eder. Bahsedilen bu nitelik öteki nesne veya kişilerle kurulan ilişkide kendini gösterebilir, fakat öz itibarıyla onlardan bağımsız bir şekilde vardır. Ona göre şiddet ve iktidar birbirinden farklıdır. Şiddet, tıpkı diğer araçlarda olduğu gibi, her zaman amacın rehberliğine ve amaçtan dolayı meşrulaştırılma gereği duyar. İktidar ise, sadece insandaki eylemde bulunma yeteneğine değil, uyumlu bir şekilde eylemde bulunma yeteneğine karşılık gelir. Yani iktidar, bireyin hakimiyetinde değil, bir gruba aittir ve iktidar varlığının devamlılığı grubun bir arada bulunmasına bağlıdır. Grup üyeleri dağıldığında iktidar da yok olur. İktidar devletin özüne ilişkindir, ama şiddet değildir. İktidar sayılara ve bu sayıların kanaatine dayalıyken, şiddetin araçsal karakteri tabiatı gereğidir. Her ne kadar şiddet ve iktidar bir birinden ayrı gibi görünseler de bir arada meydana gelirler. Gerçekte şiddete dayalı olmayan iktidar yoktur; fakat şiddet, daima iktidarı tahrip gücüne sahiptir. İktidarın yerine şiddeti koymak zafer getirebilir, fakat sonuçta ödenen bedel çok ağırdır. Gandhi'nin iktidar içeren şiddetsiz direnişi, farklı bir düşmanla (Hitler Almanyası ya da Stalin Rusya'sı, savaş öncesi Japonya) karşı karşılaşmış olsaydı, bu durum sömürgeciliği bitirmeyi değil, katliam ve boyun eğmeyi getirirdi. Fakat İngiltere'nin Hindistan'da ya da Cezayir'de Fransa'nın kendisini kısıtlamasının iyi bir nedeni vardı: Katıksız şiddete dayalı yönetim, iktidarın kaybedilme sürecini devreye sokar.⁵⁶

Şiddetin iktidarı yok etme ve tahrip gücünden dolayı, demokrasi düşüncesi her türlü şiddeti reddeder. Şiddetsizlikten güç alan demokrasi er ya da geç şiddetsiz bir

⁵⁴Keane, John, *Şiddet ve Demokrasi*, çev. Meral Üst, İmge kitapevi Yayınları, 2010, s 54

⁵⁵Taşkın, Ahmet, "Terörizm ve sivil itaatsizlik", *Polis Bilimleri Dergisi*, Cilt:6(1 -2), 2004, s 130

⁵⁶Arendt, Hannah, *Şiddet Üzerine, Seçme Eserler*, çev. Bülent Peker, İletişim Yayınları, 2016, s 50-68

dünya hedefler. Şiddetsizliğe ilkeli olarak bağlılığın vurgulanmasının sebebi şiddetin demokrasiyle bağdaşmamasından kaynaklanır.

Az ya da çok demokratik ve adil olan siyasal sistemlerde ortaya çıkan sivil itaatsizlik, insanlara karşı şiddetti reddeder. Kişileri yaralayabilecek, incitebilecek tarzda yapılan şiddet eylemleri sivil itaatsizliğin karakterine uymaz. Başkalarının özgürlüklerini sınırlaması yönündeki eylemler sivil itaatsizlik eyleminin belirsizleşmesine neden olur. Sivil itaatsizlik vicdani ve derin kanaatleri ifade ettiği için⁵⁷ ihtar ve uyarılarda bulunulur ama tehdit yoktur, yasal düzeltme yolları tıklandıktan sonra eyleme başvurulur. Martin L. King, şiddetsiz direniş, demokrasilerin şimdi ve gelecekteki yurttaşlarına daha az şiddete sahne veya şiddetin hiç görülmediği bir dünyanın hayal edilebilir olduğunu söyler. Aynı zaman da şiddetsiz kolektif eylem bireylerin korkularını yenmelerini sağlayarak elbirliği ile hareket etme cesareti göstererek şiddet uygulayan bir iktidarı etkisiz hale getirdiklerini ifade eder.⁵⁸ Şiddetsizlik yalnızca fiziksel alanla sınırlı değildir, sözel, psikolojik ve mülke karşı şiddet de reddedilir. Şiddetsizliği korkaklık olarak algılamamak gerekir.⁵⁹ Gandhi, bu durumla ilgili görüşünü şöyle ifade etmektedir:

“Şiddet dışılık insanlar için şiddetten daha doğaldır. Şiddet ise her durumda zayıflığın ve karmaşanın bir ifadesidir. Şiddet eğilimi olan bir insan her zaman için tesadüflere göre hareket eder. İstikrarlı olarak adil ve dürüst hareket eden, şiddet dışı olan insandır. Bu nedenle gerçekte adil ve özgür olması istenen bir toplum, şiddet dışılığın temelleri üzerine inşa edilmelidir.”⁶⁰

1.2.4. Politik ve Hukuki Sorumluluğun Üstlenilmesi

Demokrasi genellikle halkın, halk tarafından yönetilmesi olarak tanımlanır. Demokrasi siyasi terminolojide, yasal olarak düzenlenmiş temsili ve sorumlu yönetim kurumlarını, süreç içerisinde belli aralıklarla yenilenen yöneticileri ve yöneticilerin sorumluluklarının yasalarla düzenlenmesidir. Ayrıca yönetime genel ve geniş çapta katılımın sağlanması, özel hukuk, kamusal hukuk ve siyasal hukuk alanına dâhil olan kişisel özgürlükleri, ideolojik çeşitliliği, çoğunluk kararının geçerli

⁵⁷Taşkın, Ahmet, *Polis Bilimleri Dergisi*, s 130

⁵⁸Keane, John, *Şiddet ve Demokrasi*, s 208-218

⁵⁹Uyanık, Mevlüt, *Sivil İtaatsizlik Eylemleri ve Dini Değerler*, Elis Yayınları, 2010, s 94

⁶⁰Merton, Thomas, *Gandhi Ve Şiddet Dışı Direniş*, çev. Seda Çiftçi, Kaknüs Yayınları, 2003 s 65

olmasına rağmen azınlıklara saygı duyulması gerektiği gibi anlamlar çağrıştırmaktadır. Demokrasinin dayanağı anayasal-yönetim sistemidir. Anayasal-yönetim, otorite ile yönetilenlerin özgürlükleri arasında denge arayışının ortaya çıkardığı hukuk kurallarına dayalı hukuk devleti anlayışının uzantısıdır.⁶¹

Bununla beraber, bu dengeyi sağlayan ve devletin kudretini sınırlayan tek unsur olan hukuk kuralları yeterli midir?

“Devletin kudretinin sınırlanması ve hürriyetlerin korunması sadece hukukun işi değildir. Devletin hürriyetler alanına girişini sınırlandırmak için kurulacak müesseseler, yaratılacak hukuki dengeler ve frenler ne olursa olsun, netice itibariyle bunların hiçbiri garanti teşkil etmez. Bunların dışında çağdaş demokratik toplumların çoğulcu yapısından dolayı ortaya çıkan değişik nitelikteki(moral, ekonomik, siyasal, sosyal örgütlenmeler) hukuk dışı faktörler, devlet iktidarının denetlenmesi ve hürriyetlerin korunmasında hiç değilse hukuki faktörler kadar etkilidirler”.⁶²

Ünlü Fransız hukukçu Duguit'e göre, devleti hukuka bağlamanın tek çaresi, hukuka devlet iradesinin dışında bir çare bulmak gerekmektedir. Bu çare ise hukukun temellerini toplumu oluşturan bireylerin bilinçlerinde aramaktır. Şu halde, bir sosyal kuralın ihlaline karşı toplumda beliren tepkinin müeyyideye(yaptırım) bağlanması ferdi şuurlar kitlesinde gerekli görülüyorsa ve bu aynı zamanda adalet duygusuna da uygunsa, o kural hukuk kuralıdır. Devletten bağımsız olarak sosyal dayanışma ile ortaya çıkan objektif hukuk hem fertleri hem de devleti bağlamaktadır.⁶³ O halde demokratik hukuk devletinde, devletin, yurttaşın hürriyetine müdahalesini sınırlayan hukuk kurallarının yanı sıra ferdi şuur kitlesinin ortak adalet duygusuna dayalı olarak kural koyucu müdahalesi ve hukuk dışı faktörler ise sivil örgütlenmelerdir. Devletin bireyin özgürlük alanına müdahalesini bu örgütler birlikte sınırlar. Bu anlamda her birey devletin müdahaleci yaklaşımına karşı koymalıdır. Her birey devletin ya da hükümetlerin, yurttaşın hürriyet alanına müdahalesinin engellenmesinden sorumlu olmalıdır.

⁶¹Kabasakal, Mehmet, “Sivil Toplum ve Demokrasi”, *T.C. İçişleri Bakanlığı Dernekler Dairesi Başkanlığı Denetçi Yeterlilik Tezi*, Ankara 2008 s 45-46

⁶²Kapani, Münci *Kamu Hürriyetleri*, Yetkin Yayınları, 2013 s 260

⁶³Kapani, Münci *Kamu Hürriyetleri*, s 254-255

Benzer şekilde Rawls, demokratik bir toplumda, her bir yurttaşa, adalet ilkelerini kendisinin yorumlaması ve davranışını bu ilkeler çerçevesinde kendisinin belirlemesi sorumluluğunun tanındığını bildirir. Bunun anlamı her bir kişinin kendi kararını kendisinin vermesi anlamı çıkarılabilir. Kişi kendi sorumluluğundan soyutlanamaz ve suçlama yükünü başkasına devredemez. Bu durum, demokratik anayasanın ilkeleri ile uygunluk içinde olan siyasal ödev ve yükümlülük teorisi içinde doğrudur. Yaptığı şey için sonunda sorumluluk üstlenen yurttaş ise özerktir. Özerk ve sorumlu hareket eden yurttaş gerekli bütün araştırma ve incelemeleri yaptıktan sonra, sivil itaatsizliğin haklılaştırılması ve kendisi buna uyma sonucuna varırsa bilinçli hareket etmiş olur. Kişi sivil itaatsizliğin haklı ya da haksız olduğuna kendisi karar vermeli ve karar verirken de kişisel çıkar aramamalıdır. Herkes sonunda sorumlulukta özerktir.⁶⁴ Bu yolla oluşturulan politik çoğunluğun haksız politikayı değiştirmek için iki stratejisi bulunur. İlk stratejisi ikna etmek değildir. Bu durum politikayı doğru bulanların fikirlerini değiştirmesini sağlama değildir, aksine bu çoğunluğun bahsedilen politik uygulamayı devam etmesi durumunda ödemiş olacağı bedelin yüksek olacağını, böylelikle bedelin çoğunluk için istenmeyen bir düzeye ulaşmasını amaçlar. İkinci strateji ise karşıtlarını ikna etme stratejisidir. Çoğunluğa desteklemeye devam ettikleri politik uygulamanın yüksek bedelini ödetmek değil, çoğunluğu bahsi geçen politik uygulamadan kaynaklı haksızlık ve hukuksuzluk hakkında ikna etmeyi amaçlar.⁶⁵ Bu durumda şu çıkarımda bulunulabilir: Politik sorumluluk alan bireyler eyleme katılımları gönüllülük esasına dayalı olmalıdır. Politik sorumluluk alan bireyler içinde karşıtları eyleme katmanın ya da eyleme destek vermenin sağlanması için en etkili yol ise karşıt çoğunluğun şöyle ya da böyle ikna edilmesi stratejilerinin geliştirilmesidir.

Hukuki (cezai) sorumluluk hukuk literatüründe şahsidir. Çünkü “kolektif suç diye bir şey olmadığı gibi, kolektif suçsuzlukta yoktur; suç kavramı, sadece bireylere indirildiği zaman anlam kazanır.”⁶⁶ Gönüllülük esasına dayalı olarak eyleme katılan birey cezayı da gönüllü olarak ve karşı koymadan kabul eder. Sivil itaatsizlik

⁶⁴Rawls, John, *Bir Adalet Teorisi*, s 416-418

⁶⁵ Dworkin, Ronald, “Sivil İtaatsizliğin Etiği Ve Pratiği”, H. Arendt, R. Dworkin, J. Habermas, J. Galtung, M.L King, J. Rawls, H. Saner, H.D Thoreau, *Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik*, çev. Yakup Coşar, Ayrıntı Yayınları. 2014, s 153-154

⁶⁶Arnhart, Lary, *Platon'dan Rawls'a Siyasi Düşünce Tarihi*, çev. Ahmet kemal Bayram, Adres yayınları, 2017, s 183

hareketinin “yasaya itaatsizliği hukuka sadık kalınarak yapılması gerekir, bu eylemin sınırını belirler. Bu durum çoğunluğun eylemi vicdanlı ve samimi bulmasına yardım eder. Bu durumda eylemin aslında kamunun adalet duygusuna hitap etmektedir.”⁶⁷ Sistemin hukukuna bağlı olması, itaatsizlik eyleminin söz konusu sistemin içerdii yaptırımlara bağlı olması ve yaptırımlarını kabul etmesidir. Bu durum somut olarak yaptırım biçimini göze alması ve buna katlanması ile kanıtlanmaktadır. Böylelikle İtaatsiz etmiş olan birey sistem içindeki hukuk normunun mantığını onaylamış olur. İtaatsiz çağrıda bulunduğu kamuoyuna ve yetkili siyasi organlara, sistemin sorgulanmadığını, sistemin temelini oluşturan değerler sistemine ve hukuk düzenine katıldığını, hatta protestoyu onların adıyla gerçekleştirdiğini bildirmeye çalışır. Bu mesajının inandırıcılığını ise somut yaptırımlara katlanarak gösterebilir.⁶⁸

Kimi teorisyenler, hukuki (cezai) sorumluluğun çağrının etkisini güçlendirdiğini iddia etmektedirler.⁶⁹ Bununla ilgili King düşüncesini şöyle ifade etmektedir:

“Adaletsiz bir yasayı ihlal eden bir kimse, bunu açık, sevgi dolu ve cezasını çekmeye hazır bir biçimde yapmalıdır. Vicdanının ona adaletsiz olduğunu söylediği bir yasayı ihlal eden ve hapis cezasını isteyerek kabul eden, bunun adaletsizliği hakkında toplumun vicdanını uyandırmayı amaçlayan kişi gerçekte yasaya en büyük saygıyı göstermektedir.”⁷⁰

Hukuki sorumluluğu üstlenen bireylerin cezalandırılması konusunda Dworkin, Sivil itaatsizlik güdüsüyle harekete geçen eylemcilerin cezalandırılmasını gerekli görmez çünkü birey adaletsizliğinden emin olduğu bir yasayı çiğneyerek doğru olanı yaptığına inanıyorsa, bu durum cezanın seviyesinin düşük tutulmasının gerekçesidir, savcılarının ve hakimlerin bu duruma dikkat edip, bunu göz önünde bulundurmasını gerekli görür.⁷¹

⁶⁷Rawls, John, *Bir Adalet Teorisi*, s 394

⁶⁸Ökçesiz, Hayrettin, *Sivil İtaatsizlik*, s 127-128

⁶⁹Coşar, Yakup, *Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik*, s 12

⁷⁰King, Martin Luther, *Cogito, Sivil İtaatsizlik*, s 22

⁷¹Dworkin, Ronald, *Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik*, s 161

1.2.5. Kamu Vicdanına/Ortak Adalet Anlayışına Yapılan Bir Çağrı

Arendt'e göre, kamusal alan özgürlüğün dünyasıdır. Politik bir alan olarak düşündüğü bu alan, insanların başkalarını gördüğü ve duyduğu, başkaları tarafından görülme ve duyulma olanağına sahip olduğu görünüm alanı olarak görülür. Böyle bir çoğunluğun ve müşterek anlam dünyasının bir parçası olmak, konuşma ve eylem yoluyla görüş alışverişine, ortak konulara ilişkin tartışma sürecine doğrudan katılmak etkin yurttaş olmaktır. İnsan olmanın da koşullarından biri, bu alana dâhil olmaktır. Kamusal alan Arendt için; kanaatlerin, düşünce ve inançların oluştuğu, bunların paylaşıldığı ve çarpıştığı bir çoğulluk ve etkileşim sahasıdır. Kamusal alanın dili ise *ikna*'ya dayalıdır. Ortak meselelere ilişkin karar verilmesi ancak ikna, müzakere ve uzlaşmakla mümkündür ve bu iknaya dayalı iletişim, politikanın ayırıcı vasfıdır.⁷² Sivil itaatsizlik kamusal bir eylem biçimidir. Kamusal özelliği taşıyan sivil itaatsizlik, eylemine girişenler kendilerini toplumun dışında görmedikleri gibi, başkalarının da onları toplum dışı görmelerini istemezler. Kendilerini sorumlu yurttaş olarak, üzerlerine düşen görevlerini yerine getirirler ve amaçları sorunlu bir politikayı değiştirmektir. Bunun için ikna stratejilerini kullanarak, karşıtlarını uygulanan politikanın haksızlığı konusunda ikna etmeye çalışırlar.⁷³ Kamusal özelliği taşıyan eylem aynı zamanda ortak vicdan ve ortak adalet duygusuna hitap etmektedir.

Vicdan kelimesi sözlük anlamı itibariyle insanın iyiyi kötüden ayırabilme duygusudur. Vicdan kural olarak “etik ile ilgili bir kavramdır. Vicdan ruhi-ahlaki bir kişiliğin yanında, insanın iç alemi ve özel alanına ilişkin sırları da ilgilendirdiğinden etik bir kategori olarak ortaya çıkar.”⁷⁴ Kant' a göre, iyi istenç ödev ahlakının özünü oluşturur. *İyi istenç* sadece isteme olarak, kendi başına iyidir. Kant, dünyada ve dünya dışında iyi olanı istemeden daha iyi sayılabilen hiçbir şey düşünülemez, der. Ona göre iyi istemeye en yüksek değer de verilmelidir.⁷⁵ Eylemler ahlak bakımından değerlendirildiğinde “ başvuru ölçüt kuşkusuz ki, iyi

⁷²Sezer, Devrim, “Hannah Arendt”, *Ahu Tunçel- Cilt 1 & Kurtul Gülenç- Cilt 2(Editörler), Siyaset Felsefesi Tarihi Platon'dan Zizeke*, Doğu Batı Yayınları2014 s 648-651

⁷³Dworkin, Ronald, *Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik*, s 147-154

⁷⁴Atalay, Esra, “ Vicdan Özgürlüğü”, *İnsan Hakları Yıllığı*, 1999, Cilt 21-22, 1999-2000, s 122

⁷⁵Kant, İmmanuel, *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*, çev.:İoanna Kuçuradi, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, Ankara1995 s 8-9

istenç’ tir. Vicdan dediğimiz şey de tam burada ortaya çıkmaktadır. Yani, neyin iyi ya da kötü olduğunu, neyin insan doğasına uygun olup olmadığını ve ahlaki eylemin sınırlarının nasıl çizilmesi gerektiğini ortaya koyar.”⁷⁶ Arendt’e göre, insanın kendisiyle baş başa kalma ve kendine hesap verme korkusu, insanı kötülük yapmasını engeller. Fakat sözü geçen korku, özelliğinin gereği olarak başka insanlar üzerinde etkili değildir. Genellikle apolitik olarak kabul ettiği vicdan, bir dizi insanın vicdani olarak aynı kanaat etrafında bir araya geldiklerinde, kamuoyuna gitmeye ve seslerini hep birlikte duyurmaya karar verirlerse, vicdan politik bir anlam ifade edebilir.⁷⁷ Bireylerin toplumsal yaşamlarını devam etmelerinde önemli rol oynayan ve sivil itaatsizliğin gönderme yaptığı diğer bir kavram da adalettir.

Sokrates, adaleti iyiyi ve kötüyü birbirinden ayırma bilgisi şeklinde tanımlar. Ona göre, adalet bilgisini insanlar hukuk duygusu biçiminde, kendi vicdanlarında taşırlar. İnsanlar adaleti vicdanlarında ilahi bir ses gibi bulundurur; bu ses, insanlara neyin doğru, neyin yanlış olduğunu bildirir. İnsanın görevi adaletli olmak için bu sesi dinlemektir. Platon’ göre ise adalet, örgütlü bir toplum olan devlet içerisinde anlam kazanan genel bir birlik, düzen ve yasallık ilkesidir.⁷⁸ Ortak adalet duygusunun nasıl ortaya çıktığını Rawls şöyle açıklar: Adalet duygusu, genelde bizim farkında olmadan, siyasi yaşamla ilgili değerlendirme ve yorumlarda bulunmamız, farklı eylem şekillerini algılayabilme metotlarımız; başka insanların haklı olarak gerçekleştirdikleri protesto eylemlerine karşı çıkma isteğimiz vb durumda ortaya çıkar. İnsanların adalet anlayışlarında farklılıklar olabilir ama farklı koşullardan yola çıkılarak aynı sonuca ulaşılabilir olduğunu ifade eder. Bu durumda düşüncelerin kesiştiği bir uzlaşmadan söz edilebilir. Kesişme tam olmasa da karşılıklı koşulların varlığı yeterlidir. Yani iki tarafında adalet anlayışları farklı olsa da sözü edilen olayla alakalı benzer yargıya ve kanaate vardıklarında karşılıklı olarak kişilerin yerlerini değiştirseler de durumun değişmeyeceğine inanmaları yeterlidir.⁷⁹

⁷⁶Akarsu, Bedia *İmmanuel Kant’ın Ahlak Felsefesi*, İnkılap Kitapevi Yayını, 1999, s 210

⁷⁷Arendt, Hannah “Sivil itaatsizlik”, *Kamu vicdanına çağrı sivil itaatsizlik*, s 87-93

⁷⁸Karagöz, Yıldız, “Liberal Öğretide Adalet, Hak Ve Özgürlük”, *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt : 26, Aralık 2002, s 269-270

⁷⁹Rawls, John, “Sivil İtaatsizliğin Tanımı Ve Haklılığı” H, Arendt, R. Dworkin, J, Habermas, J, Galtung, M.L King, J. Rawls, H. Saner, H.D Thoreau, *Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik*, çev. Yakup Coşar, Ayrıntı Yayınları, 2014, s 74-76

Sonuç olarak farklı anlayıştaki bireyler olsalar da, kamu vicdanı tek tek bireylerin vicdanlarının ortak ifadesidir. Sivil itaatsizlik de eylemin kamusal özellik taşıdığını ifade Yakup Coşar şu şekilde ifade eder:

“Kamu vicdanı ve ortak adalet anlayışı benzer durumları ifade etmektedirler. Ortak adalet anlayışını ve kamu vicdanını temel alan sivil itaatsizlik eylemi bireysel çıkarlar ya da toplumun diğer üyelerinin haklarının gaspına yol açacak grup çıkarlarıyla gerçekleştirilemez. Örneğin dini özgürlükleri ihlal edilen bir mezhebin haklarını savunmak için itaatsizlik eylemine başvurmak mümkünken, dini inançları ya da kuralları toplumun geneli için geçerli kurallar haline getirmek için böyle bir yola başvurulamaz.”⁸⁰

1.2.6 Sistemin Geneline Değil Tekil Haksızlıklara Karşı Ortak Eylem

Sivil itaatsizlik olayı sadece hukukun yürürlükte olduğu ve işlediği devlet sisteminde söz konusu olabilir. Sivil itaatsizlik eylemcisini isyancılardan ayıran özellik, hukuki kuralları çiğnese de, demokratik düzenin yasallığının varlığını kabul eder.⁸¹ Onun, var olan anayasal düzenin temel prensiplerine ya da toplumsal sözleşmeye karşı, esastan ya da köklü bir itirazı yoktur. Tam tersine, toplumsal sözleşme ilkelerinin ihlalden duyduğu kaygıyı dile getirir.⁸² Sistemin genellikle adaletli olduğunu varsayar. Bu anlamda eylem ideolojik birliktelik gerektirmez. Burada Önem arz eden nokta karşı olunan veya istenilen şeyde birlikteliktir. Değişik ideolojilerden yola çıkarak bazı somut sorunlarla ilgili ortak bir sonuç elde etmek mümkündür. Zaten sivil itaatsizlik eyleminin başarısı, farklı eğilimlere, ideolojilere sahip bireylerin çabalarını ortak bir amaca yöneltme kapasitesi ile doğru orantılıdır.⁸³ Farklı dünya görüşlerine sahip bireyleri bir araya getiren bu birliktelik, insan merkezli, taban insiyatifine dayanan ve demokratik bir görünüm sağlar. Bu eylem için oluşturulan birlikteliklerin ömürleri de, genellikle söz konusu haksızlıkların giderilmesiyle sınırlıdır.⁸⁴

Farklı dünya görüşüne sahip bireyler hukuk sistemi içinde meydana gelen tekil yasal ve politik uygulamalara karşı birlikte hareket ederler. Eylem sistem içinde

⁸⁰Coşar, Yakup, *Kamu vicdanına çağrı sivil itaatsizlik*, s 13

⁸¹Habermas, Jürgen, *Kamu vicdanına çağrı sivil itaatsizlik*, s 131

⁸²Nişancı, Şükrü, *Sivil İtaatsizlik*, s 225

⁸³Coşar, Yakup, *Kamu vicdanına çağrı sivil itaatsizlik*, s 14

⁸⁴Dağtaş, Erdal, *Türkiye’de Sivil İtaatsizlik Toplumsal Hareketler ve Basın*, s 49

haksız yasa ve uygulama giderildikten sonra sonlandırılır. Burada amaç yasal düzenin bütünü, anayasa ve de toplumsal sözleşmeyi ortadan kaldırmak değildir. Aksine anayasal düzeni iyileştirmektir. Sivil itaatsizliğin bu unsuru, onu diğer eylem biçimlerinden ayıran önemli bir unsurdur. Eylemin amacı kaos yaratarak haksızlığı gidermek değildir. Çünkü kaos ve kargaşa sistemin ortadan kalkmasıyla sonuçlanabilir. Hatta eylem esnasında sistem bütünlüğü tehlikeye girerse eylem sonlandırılır.

1.2.7 Haksızlıkla İlgili Çifte Standart Uygulanmaz

Sivil itaatsizlik asla kişinin tek başına gerçekleştirdiği bir hareket şekli olarak meydana gelmez. İtaatsizlik eylemcisi ancak belli bir topluluğun ya da gurubun üyesi olarak sivil harekete başlayabilir ve bu özeliğiyle etkili olabilir. Çünkü tek başına bireyin sivil itaatsizliğinin ses getirecek düzeyde önemli değişikliklere yol açması düşünülmez.⁸⁵ Bununla birlikte sivil itaatsizlik eylemcisi, haksız uygulama ve politikaya karşı çifte standart uygulamamalı. Örneğin yapılan ırk ayırımına karşı çıkılıyorsa ayırımın kime yapıldığına, bunu kimin yaptığına bakmadan karşı çıkar.⁸⁶ Bireysel eylemleri savunmak için başvuru argümanlar sivil itaatsizliğe uygulanmak istendiğinde uygun düşmez. Çünkü sivil itaatsizlik eylemleri, yurttaşın vicdanı ve yasa ile olan ilişkisinin kişisel tercihini aşarak kolektif bir yaklaşım oluşturması gerekmektedir, yani normal mekanizmaların artık işlemediği, taleplerin dikkate alınmadığına ya da hükümetin yasaya aykırı eylemini devam ettirmede ısrar etmesi durumunda, belli sayıdaki yurttaşın bu uygulamalara inanması durumunda gündeme gelir. Bununla birlikte, sivil itaatsizlikte bulunanlar, çıkarlarını elde etmek amacıyla eylemde bulunan ekonomik, siyasi ya da ahlaki baskı guruplarından farklı olarak, kendi çıkarlarını gütmüyor olmaları gerekmektedir. Kişiler çıkar topluluğu olarak değil, ortak kararlarla ve hükümet politikasına karşı koyma iradesiyle birleşmelidirler ve kişilerin ortak eylemde hemfikir olmaları da gereklidir.⁸⁷

⁸⁵Nişancı, Şükrü, *Sivil İtaatsizlik*, s 208

⁸⁶Coşar, Yakup, *Kamu vicdanına çağrı sivil itaatsizlik*, s 15

⁸⁷Bove, Jose,& Luneau, Gilles, *Sivil İtaatsizliğe Çağrı*, s 165-166

1.2.8. Sivil İtaatsizlikte Direnme Hakkı

Direnme hakkı, sivil itaatsizliği tanımlanmasında ve uygulanmasında önemli rol oynayabilecek bir kavramdır. “Direniş, başka birinin eylem ya da isteğine karşı psikolojik ya da fiziki her şekilde muhalif olmayı kapsar, zorlamanın karşısındaki savunma hareketidir.”⁸⁸ İki tür direnmeden bahsedilebilir. ilki pasif direnme, baskı ve şiddete başvurmadan baskıya karşı olma yoludur. İkincisi aktif direnme, baskı ve şiddet iradesini aynı şekilde kuvvete ve gerekirse şiddete başvurarak iradeyi ortadan kaldırmayı ya da devirmeyi amaç edinen direnme şeklidir.⁸⁹ İktidar iradesinin baskısı ve zulmü karşısında yurttaşlara hak ve özgürlüklerini korumaları için son çare olarak direnme hakkını kullanmaları bildirilmiştir.

Kapani’ye göre, direnme hakkının ilk olarak kabul edilmesi 4 Temmuz 1776 tarihli Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi’nde yerini bulur. Bu bildirmede geçen ifadeye göre, iktidarlar yurttaşların yaşam, bağımsızlık ve mutluluğa ulaşmak gibi doğal ve devredilmez hakları, yurttaşlara sağlamak için kurulmuştur; fakat hükümetin, bu kuruluş amacı yıkıcı bir yönde şekillenirse, halk iktidar ya da hükümeti değiştirme veya onu devirme hakkına sahiptir. Bu hak daha sonra Amerikan Anayasasına konulmuştur. Fransız İhtilali’nin metinlerinde de direnme hakkı ifadesini bulur. 1789 bildirisini bu hakkı hürriyet, mülkiyet ve güvenlikle birlikte, insanın tabii ve zaman aşımına uğramaz hakkı olarak ifade eder. 1793 bildirisinde: iktidar halkın hak ve hukukunu ihlal ettiğinde isyan etmek, halkın ve halkın her kesimi için hakların en kutsalı ve ödevlerin en gereklisidir, şeklinde açıklamıştır.⁹⁰

Siyaset felsefesinde direnme yani toplumsal muhalefeti hak gören önemli filozoflardan biri John Locke’dur. Locke da direnme hakkını geniş anlamda mülkiyetin korunması içinde değerlendirilir.⁹¹ Locke’a göre, İnsanların topluma girmelerinin amacı mülkiyetlerini koruma altına almak olduğunu, yasama seçmelerinin ve yasamayı yetkilendirmelerinin amacının da iktidarı sınırlandırmak

⁸⁸Freeman, A. Harrop, “Şiddet Dışı Eylemler Yelpazesinde Sivil İtaatsizlik”, Mohandas Gandhi. K &, Henry David Thoreau *Sivil İtaatsizlik Ve Pasif Direniş*, Çev. C. Hakan Arslan& Fatma Ünsal, Vadi Yayınları, 2015, s 131

⁸⁹Kapani, Münci, *Kamu Hürriyetleri*, s 314-315

⁹⁰Kapani, Münci, *Kamu Hürriyetleri*, s 306-307

⁹¹Timuçin, Ali, *John Locke ’un Siyaset Anlayışı*, Bulut Yayınları, 2006, s 79

ve toplumun tüm üyelerinin mülkiyetlerini ve temel haklarını koruyucu kurallar ve yasalar yapabilmelerini sağlamak olduğunu ifade eder. Ancak yasaların baskı, şiddet, hile ile yabancı bir iktidara teslimiyeti ve de halkın yaşam, hürriyet ve servetine el uzatılmaya çalışılması durumunda; amacı kamunun yararını düşünmek olan iktidar ve yasalar yetkisini kaybeder. Bu durumda halk, haklarını devralır ve yeni bir yasama kurarak emniyet ve güvenliği sağlar. Ayrıca prens ve halktan bazıları arasında yasaların sessiz kaldığı ya da kuşkulu olduğu durumlarda bir uyuşmazlık doğarsa bu tür durumlarda uygun hakem halkın bütünüdür, der.⁹²

Ökçesizin aktardığına göre, Kaufman; haksızlığa karşı direnmeyi hukukun özü olarak niteler ve direnme doğal hukukun eleştirici ve düzeltici ya da sınırlandırıcı işlevi çerçevesinde olduğunu dile getirir. Ökçesiz de sivil itaatsizliği “küçük bir direnme hakkı” olarak görür. İnsan onurunu ve bireysel özerkliğini korumamız ve insana atfedilen temel özellikleri kabul etmemiz için insanın direnmesinin temel bir hak olduğunu ön koşmamız gerekmektedir⁹³.

Sivil itaatsizlik eyleminin pasif bir eylem oluşu bakımından aktif direnme eylem biçiminden sahip olduğu ilkeler ve uygulanış şekli bakımından ayrılır. Eylemin amacı direniş yoluyla hükümeti ve iktidarı ortadan kaldırmak değildir. Yapılan eylem pasif direnme olarak bilinmelidir. Yani şiddetsiz, kamusal, tekil yasal uygulamalara karşı, sistemin bütününe hedef almayan bir eylem biçimidir.

1.3. Sivil İtaatsizliğin Bazı Protesto Biçimleriyle Benzerlik Ve Farklılıkları

Sivil itaatsizlik eyleminin, siyasal, kültürel, sosyal-ekonomik ve ideolojik yapı ve fikirleri analiz edip değerlendiren diğer protesto şekillerinden kullanılan yöntem ve uygulamalardan dolayı ayrıldığı ve benzerlik gösterdiği noktaları bulunur.

Bu eylemlerden biri aktizmdir. Sivil itaatsizlik aktivistlerin eylemleri ile benzer özellikler taşısa da aktivistlerin gerektiğinde baskı ve şiddet unsuruna başvurmaları itaatsizlik eyleminin temel unsurlarına aykırılık oluşturabilmektedir.

⁹²Locke, John *Hükümet Üzerine İkinci İnceleme*, çev. Fahri Bakırcı, Ebabel Yayınları, 2012, s 143-155

⁹³Ökçesiz, Hayrettin, *Sivil İtaatsizlik*, s 140-141

Anarşist ideoloji, temelde devletin her türlü şekline karşı olması, sistem ve kurumları reddetmesi, sivil itaatsizlik eyleminin teorik biçimine ve ilkelerine aykırılık barındırdığından farklılık arz etmektedir. Militan tarzı eylemlerden ise amaç ve uygulamaları tamamen farklı olan itaatsizlik eylemi siyasal düzene ya da anayasal sisteme tamamen karşı değildir; ama militan tarzı eylemler siyasal düzeni tamamen reddeder ve ortadan kaldırmaya çalışırlar. Aşağıda bu eylem biçimleri ve sivil itaatsizlik eylemi genel hatlarıyla incelenmiştir.

1.3.1. Aktivizmin

Aktivizm, çeşitli eylem ve gösterileri, medyayı ve interneti araç olarak kullanıp, erk sahibi kurum veya kişiler üzerinde baskı oluşturarak ilgilenilen konu ile ilgili sosyal değişim yaratma eylemlerine denir. İnsan hakları, politika, çevre, silahsızlanma, nükleer silahlar, evsizlik, suçla mücadele, özgürlük vs. gibi birçok farklı alanlarda aktivizm örnekleri mevcuttur. Ünlü Amerikalı aktivist Randy Shaw, Aktivistlerin toplumsal kurum ve kuruluşların uygulamalarını, toplumsal sorunları çözüme kavuşturmak için çeşitli stratejiler çerçevesinde gerçekleştirdikleri zekice ve önceden hazırlanmış programlarla kitleleri, demokratik kanallar kullanıp, ikna ederek, en geniş katılımı, doğrudan- eylem gerçekleştirebileceğini dillendirir. Doğrudan- eylem unsuru aktivistlerin programının merkezinde yer alan, kurumların ve belirli bireylerin önüne bir dizi talepler ile çıktığı eylemler için kullanılır. Aktivistler, gerektiğinde eylemlerinde korku ve baskı unsurunu sonuç elde etmek için kullanabilirler. Shaw, aktivistler, “başarılı olmak için politikacıların sevgisini kazanmaktansa onlara korku salmak gerekir,” fikrini benimsemiştir.⁹⁴ Sivil itaatsizlik barışçıl, şiddetsiz ve toplumsal sistemin geneline doğrudan mücadeleye girmemesi dolayısıyla aktivizmden ayrılır. Bununla birlikte literatürde aktivistleri belirtmek için kullanılan *müzakereci* nitelemesi, aktivistin eylemini müzakereci demokrasinin unsurlarına bağlı bir şekilde dönüştürdüğü dikkat çekilmektedir. Böylece, aktivistin gerçekleştirdiği edimin nitelikleri de dönüşmekte, özündeki *aktifliği* yitirerek sivil itaatsizlik eylemine evrilen bir sürece yönelmektedir. Hem aktivistler hem de sivil itaatsizlik eylemcileri eylemlerini, müzakereci demokrasinin ve adaletin

⁹⁴Shaw, Randy, *Aktivistin El Kitabı*, çev. Barış Yıldırım, Ayrıntı Yayınları, 2001, s 75-329

gerçekleşmesi amacıyla yasal normları çiğnerken bile adalete bağlılıklarını ve ahlâkîlik ölçütlerine bağlılıkları noktasında benzerlik özellik göstermektedirler.⁹⁵

1.3.2. Anarşizm

Sivil itaatsizlik eyleminin farklılık arz ettiği görüş ya da siyasi anlayışlardan biri anarşizmdir. Anarşist görüş, genel olarak yönetimsiz toplum düzeninin tasarlandığı bir yaşam ve davranış kuramına denir.⁹⁶ Böyle bir toplum tasavvuru insanların uyum ve itaatini, yasalarla sağlamak yerine, insanların çeşitli ihtiyaçları, istekleri, özlemleri; üretim ve tüketim faaliyetleri, özgürce oluşturulan toprak parçası üzerinde meslek gurupları arasında gerçekleşen özgür anlaşmalarla sağlanır⁹⁷. Anarşizm devletin her türlü özel biçimine karşıdır. Bu düşünce sistemi, her türlü devletin tiranlık özelliğini taşıdığını ve yıkılması gerektiğini, yapılması gereken halkı bağımsız inisiyatife ve eyleme kışkırtmak ve ilkin halkı kurtuluşa ulaştıracak yolları ve araçları halka göstermektir. Bu yollar ve araçlar iki çeşittir: İlki, doğrudan doğruya genel bir ayaklanmaya götüren devrimci eylemler; ikincisi ise düzenin yavaş yavaş ve sistematik olarak radikal dönüşümünü sağlamaya çalışan daha barışçıl yollardır.⁹⁸

Sivil itaatsizlik eylemi genel yasalara ve otoriteye karşı ya da devlet yapısını tümünden ortadan kaldırmaya yönelik bir eylem tarzı ve anlayışı olmamasıyla anarşizmden ayrılır. Sivil itaatsizlik eylemi sistemin meşruluğunu kabul eder, sistemin tamamen değişmesine yönelik bir hareket değildir, mevcut anayasal düzende ortaya çıkan ve geneli ilgilendiren tekil haksızlıklara karşı gerçekleşen barışçıl ve şiddetsiz bir eylemdir.

1.3.3. Militan ve Devrimci Eylemler

Sivil itaatsizlik eyleminin farklılık oluşturduğu diğer eylemler ise terörist, militan ve devrimci şiddet içeren eylemlerdir. Sivil itaatsizlik, militan eylem tarzından tamamen farklı bir karakter taşımaktadır. Mevcut politik düzenle

⁹⁵Anbarlı, Şeniz, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Doktora Tezi*, s 88-90

⁹⁶<https://eksisozluk.com/aktivizm>

⁹⁷Kropotkin, Pyotr, *Anarşi Felsefesi- İdeali*, çev. Işık Ergüden, Kaos Yayınları, 2005, s 51

⁹⁸Bakunin, Mihail, *Devlet ve Anarşi*, çev. Murat Uyrkulak, Agora Kitaplığı yayınları, 2006, s 265-266

tamamıyla zıtlık içinde olan militan birey, mevcut politik düzeni adil olarak kabul etmez. O, sistemin sahip olduğu temel prensiplerden önemli ölçüde saptığını ya da yanlış adalet tasarımı üzerinde inşa edildiğine inanmaktadır. Militanın gerçekleştirdiği eylemler onun ölçütlerine göre vicdanidir; fakat onun çoğunluğun adalet duygusunu dikkate alma gayesi ve derdi onda bulunmaz; sistemin adalet anlayışını hatalı, değersiz veya gereksiz olarak görür. Bundan dolayı militan birey; yıkıcı, tahrip edici ve organize eylemler ve değişik direniş hareketleriyle var olan hâkim adalet düşüncesini hedef almaya veya bir eylemi istenilen doğrultuya yöneltmeye gayret eder.⁹⁹ Thoreau, sivil itaatsizliği, militan veya isyancı biçimde iktidarı ortadan kaldırmaya yönelik hareketlere tercih etmekte, yasayı çiğneyen sivil itaatsizin sisteme hıyanet etmediğini ve bu haliyle sorumluluğu üstlenme bilincine sahip olması dolayısıyla temelde yönetime bağlı bir biçimde davrandığını ifade etmektedir. Bu nedenle sivil itaatsizlik eylemcisi, yasayı ihlale giriştiğinde, yasanın adaletsiz olduğuna dikkat çekmekte ve hareketin başından sonuna değin kendisini bir devrimciden ve bir isyancıdan ayırmaktadır.¹⁰⁰ Arendt ise, sivil itaatsizlik eyleminin temel özelliği olan barışçıl olması ve şiddeti dışlaması; genel otorite ve hukuk düzenin genel meşruiyetini kabul etmesi, eylemin devrim olmadığını ve eylemcinin de *isyancı* olmadığını gösterir. Ama hem sivil itaatsizlik eylemcisi hem de devrimci dünyayı değiştirme arzu ve özlemlerini paylaşır.¹⁰¹

⁹⁹Rawls, John, *Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik*, s 61-62

¹⁰⁰Anbarlı, Şeniz, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Doktora Tezi*, s 92

¹⁰¹Arendt, Hannah, *Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik*, s 100

2. BÖLÜM

2. SİVİL İTAATSİZLİK VE MEŞRUIYET SORUNU

Sivil itaatsizlik eyleminin meşruluğu, demokratik hukuk devlet düzeninde alınan politik kararların ve yapılan yasal düzenlemelerin ahlaki, meşru olmayabileceği varsayımı üzerine oturtulmaktadır. Ahlaksallık, hukuksallığı (pozitif hukuku) aşan bir olgudur. Sivil itaatsizliğin ancak doğal hukuk açısından meşruluk zeminin olabileceği belirtilmektedir,¹⁰² Eylemin ahlakiliği, yasa dışı fakat meşru bir eylem olmasını sağlayan adalet idesini temel almasıdır. Adalet idesi de, doğal hukuk anlayışı ve sözleşme teorilerinde ifadesini bulmaktadır.

2.1. Doğal Hukuk (Adalet İdesi) Bakımından Meşruiyeti

Tabii hukuk anlayışında, hukuk bizatihi, adalet olarak tanımlanmaktadır. Doğal hukuk, ilk çağda biyolojik ve fiziksel tabiata uygunluk olarak tanımlanmaktaydı ve adil olan ise bu kanunlara tabii olarak yaşamaktır. Antik Yunan'da Kallikles ve Thrasymachus, doğaya uyan davranışın hukuka uyan davranış olduğunu düşünüyorlardı ve güç kimdeyse hukukun da onun hakkı olduğunu ifade etmişlerdir. Kallikles, “kuvvetli olan hayvanların, zayıf olan hayvanları yenip ve onları yok ederek yaşadıklarını; tabiatın da insanlara aynı şeyi emrettiğini” (akt Kemal Gözler, 2010, s 80) düşünüyordu. İlk çağda tabiatın ürünü olan hukuk; orta çağda, dinin etkisiyle, Tanrının bir ürünüdür, çünkü doğa Tanrı tarafından yaratılmıştır. Doğal hukukun kaynağından anlaşılan dini ilkelerdir. Yeni çağda hukuk laikleşerek içerik değiştirmiş ve doğal hukukun kaynağı artık tanrı değil, akıldır olmuştur. Burada kastedilen akıl somut birey aklı değil, genel ve soyut olan beşeri akıl, başka bir ifade ile insanın akli tabiatıdır. Kısaca dönemin doğal hukuk düşüncesine göre, insanların tümünü yöneten ‘tabii akıl’ hukukun temel kaynağı kabul edilir; bundan dolayı bu dönemde tabii hukuka, *aklî (rasyonalist) tabii hukuk* denilmiştir. Akli doğal hukukun en önemli temsilcisi Hollandalı *Hugo Grotius* (Huig der Groot) (1583-1645)'tur. Grotius'a göre, bireylerde *akla* göre yaşama içgüdüleri bulunur. Hukukun kaynağı da işte bu içgüdüdür. Herkesi kapsayıcı ve değişmeyen

¹⁰²Nişancı, Şükrün, *Sivil İtaatsizlik*, s 300-301

doğal bir takım hukuk kuralları vardır. Bu hukuk kuralları *a priori* varlığının temeli, insanların “akli tabiatı”nda bulunmaktadır. Aklın doğası gereği insan, iyi olanı kötü olandan ayırt etme kabiliyetine sahiptir. Hukuk, insan aklının aslında böyle bir buyruğudur.¹⁰³

Locke, doğal hukuku, doğanın ışığıyla öğrenilen, akla neyin uyduğunu ve neyin uymadığını gösteren ve bu sebeple de emredici veya yasaklayan özelliği bulunan, ancak din adına bildirilen değil, sadece akıl tarafından keşfedilebilen ilahi iradenin emri şeklinde tanımlar.¹⁰⁴ Doğal hukuk anlayışında akılcı yöntemi benimseyen Kant, hukuk sistemini ödev ahlakı üzerine kurar, ona göre, bir yönü ile devletin yasalarına riayet etmekte olan hukuki özne; diğer yönü ile *kategorik imperatifi* kendisine son mercii olarak almak zorunda olan ahlaki özne bulunmaktadır. Nitekim devletin yasaları, vatandaşlardan, onları vatandaş klan yasalarına karşı tam itaat isterken; ahlak yasası, vatandaşlardan adaletsiz yasalara itaatsizlik göstermesini talep eder. Bu durumda özne, hukuk ve ahlak arasında gerilimli bir durumda kalır. Kant, çözümü ise politik öznedeyse (yargı yetisine sahip özne) arar. Buna göre politikanın ilkeleri, ahlak ve hukukun ilkeleridir. Bu ilkeler, ahlak alanında özneyi içerden, hukuk alanında ise dışardan belirleyen özgürlük, eşitlik ve bağımsızlıktır. Kant politikayı pratikte uygulanan hukuk öğretisi olarak tanımlar. Buna göre politika olan değil, olması gereken hukuk kurallarını gerçek kılmaya çalışır. Yani özgürlüğe, eşitliğe ve bağımsızlığa mevcut hukuk sistemi içinde gerçeklik kazandırmayı, diğer bir deyişle hak ilkelerini etkili kılmayı ve gerçekleştirmeyi hedefler. Politik eylem, hakka dayalı, bizzat aklın talebi olarak sunulur. Buna göre akılsal varlığın daha adil bir toplum için çabalaması ve bu uğurda kamusal alana çıkması aklın buyurduğu bir görevdir. Akıl insandan daha fazla hukuki güvence sağlayan, daha fazla özgürlük ve eşitlik veren bir toplumsal düzenleme, bir hukuk sistemini kurmasını talep eder.¹⁰⁵ Kant: “Hukuk insanın keyfi

¹⁰³Gözler, Kemal, “Tabii Hukuk Ve Hukuki Pozitivizme Göre Adalet Kavramı”, *Muhafazakar Düşünce Dergisi, Adalet*, Yıl: 4 - Sayı: 15, 2008, s 79-82

¹⁰⁴ Küçükali, Rıdvan & AKBAŞ Hasibe, “Bir Haklılaştırma Zemini Olarak Doğal Hukuk”, *MSKU Eğitim Fakültesi Dergisi MSKU Journal of Education* ISSN 2148-6999 Cilt-Volume 3, SI (2016) Nisan /April), s 70

¹⁰⁵Çörekçioğlu, Hakan, “Kant’tan Bir Sivil İtaatsizlik Türetmek Mümkün Mü?” İmmanuel Kant, Pierre Hassner, Susan Mendus, Otfried Hoffe, Birgit Recki, Peter P. Nicholson, Wolfgang Kersting, Agnes Heller, Volker Gerhardt, *Kant Felsefesinin Politik Evreni*, çev. Hakan Çörekçioğlu, Ayrıntı Yayınları, 2017, s 300-313

iradesinin evrensel bir özgürlük yasası altında başkasının iradesiyle birleşebildiği koşulların bütünlüğüdür. Buna uygun olarak her bir iradenin özgürlüğünü, başka herkesin özgürlüğü ile birleştiren her eylem ve maksim adildir.”¹⁰⁶ Yani Kant, adil olan eylemin, evrenselleştirilebilen eylem olduğunu bildirir.

Sivil itaatsizlik eylemi de evrensel değerler üzerine kurulu ve meşruluk kaynağını, evrensel adalet ilkelerden alan bir eylemdir. Evrensel bir talep olarak karşımıza çıkan adalet, birçok vatandaş için meşruiyetin temelidir. Meşruluk yazılı olan yasa ile yazılı olmayan yasa-sitenin yasasına direnmek için Antigone bu ikincisine başvurur- arasındaki ilişki de yatar. Kralın, ihanet hükmüne dayanarak cenazeyi yasaklamasına Antigone daha yüksek bir yasayla karşı çıkar. Antigone’un itaatsizliğinin temelini oluşturan, bireysel çıkarı değil, itiraz ettiği yasadan daha evrensel bir yasadır. Onun yurttaşlık idealine daha yakın bir yasadır bu. Bu meşruiyet arzu düzeyindeki adalettir.¹⁰⁷ Antigone’nin benimsediği evrensel yasa kanunlar üstü adalet düşüncesine, idealine tekabül etmektedir.

Doğal hukukçuların benimsediği *kanun üstü adalet* fikrine göre adaletin oldukça kapsamlı olduğu sadece pozitif hukuk normlarına uymakla sınırlandırılmaz. Yasalar üstü olan, pozitif hukukun da uyması gereken, tüm hukuk düzenini yönlendiren ve hukukun en başta yöneldiği amacı teşkil eden adalet alanı bulunmaktadır ki, buna da, *kanun üstü adalet* denmektedir. Kanun üstü adalet, bütün hukuk düzenine hâkim olan, tarafsız ve mutlak bir değer niteliğinde olan adaletin ifadesidir. Bu anlamda adalet en üstün değer olarak bilinip kabul edilmektedir.¹⁰⁸ Bu doğrultuda hukuk-yasa ilişkisinde, yasanın açık seçik ve belli ağırlıktaki haksızlığı onu hukuk olmanın dışına itmektir. İçinde ciddi bir haksızlık barındıran pozitif hukuk sisteminin tartışma konusu olmayan bir normunun, kamuoyuna bahsedilen haksızlığı etkili bir şekilde ilan etmek ve buna dikkatleri çekmek için ihlal edilmesi elbette ki yasaya aykırı, fakat hedeflediği amaç doğrultusunda eylemin hukuka uygunluğunu ileri sürmek, doğal hukuk anlayışı çerçevesinde gerekli görünüyor.

¹⁰⁶Kersting, Peter P, “ Politika, Özgürlük Ve Düzen: Kant’ın Politika Felsefesi”, İmmanuel Kant, Pierre Hassner, Susan Mendus, Otfried Hoffe, Birgit Recki, Peter P. Nicholson, Agnes Heller, Volker Gerhardt, *Kant Felsefesinin Politik Evreni*, çev. Hakan Çörekçioğlu, Ayrıntı Yayınları, 2017, s 78

¹⁰⁷Bove, Jose & Luneau, Gilles, *Sivil İtaatsizliğe Çağrı*, s 170

¹⁰⁸ Küçük, Adnan, “Adalet Kavramı Ve Adaletle İlişkin Bazı Teoriler”, *Muhafazakâr Düşünce Dergisi* Yıl: 4 - Sayı: 15 Kış 2008 s 99

Doğal hukuk toplumda hangi ölçütlerle (rasyonel, dini, empirik ahlaki gibi) görünürse görünsün, tabii hukuk, toplumun siyasi, sosyal ve hukuksal düzeninin hem kaynağı hem de düzeltici yapısını oluşturur. Kaufmann'ın(akt Hayrettin Ökçesiz, 1994) hukukun özü olarak nitelediği, haksızlığa karşı olma hali, doğal hukukun eleştirici ve düzeltici ya da sınırlandırıcı işlevi çerçevesinde yer almaktadır.¹⁰⁹

Sivil itaatsizlik, adaletsiz olduğu düşünülen kanuna karşı bir direnme olduğuna göre, eylem aslında hukukun özünü oluşturan doğal hukuk anlayışına çağrı olarak nitelenmek gerekmektedir.¹¹⁰ O halde sivil itaatsizlik, doğal hukuk bakımından meşruluk taşıyabilir. Doğal hukuk son derece soyut ilkeler taşıması nedeniyle onu işe yaramaz bir ölçütten kurtarmak, büyük ölçüde sivil itaatsizliğin teorik ve davranışsal bağlamını açıklamaya bağlıdır. Adaletin gerçekleşmesi için mutlaka gerekli, ama bir bakıma da riskli bir kıstas olan pozitif hukuka bir ideal göstererek; nasıl ki onun için bir düzeltim programı fonksiyonu gösterilebilecek sadece doğal hukuk olabiliyorsa, bunu da metafizik bir zorunluluktan pratik işlerliğe kavuşturacak ancak sivil itaatsizliktir.¹¹¹

2.2. Sözleşme Kuramına Göre Meşruiyeti

“Toplumsal ve siyasi yapının temel dayanak noktasının ne olması gerektiği düşüncesinde kendini açan sözleşme kuramı, gerekçelendirilebilir yasal/hukuksal bir dayanağı temel alacak biçimde devletin kurulmasını amaçlar.” Sözleşme kuramını temel olarak oluşturulan devlet, politik haklar ile kişisel hak ve özgürlükler, bu yapının ya da düzenin niteliğine bağlı olarak anlam kazanır.¹¹² Sözleşme bir doğal hukuk ürünüdür. Sözleşme kuramı yeniçağın sözleşme kuramına dayanan devlet ve hukuk felsefesinden çok daha öncelere uzanmaktadır. Platon, Kriton'da Sokrates'e devletle aralarında karşılıklı bir şekilde oluşturulmuş olan bir sözleşmenin varlığından söz ettirir. Sözleşme egemen güce, elinde bulundurduğu güç veya iktidarın kaynağının ne kendisinde ne de Tanrısal hukukta bulunmadığını aksine egemen güce meşruluk kaynağının daha çok yurttaşlarının rızasına bağlı olduğunu,

¹⁰⁹ Ökçesiz, Hayrettin, *Sivil İtaatsizlik*, s 140-141

¹¹⁰ Nişancı, Şükrü, *Sivil İtaatsizlik*, s 261

¹¹¹ Nişancı, Şükrü, *Sivil İtaatsizlik*, s 267

¹¹² Çoşkun, Seyit, “Jean-Jacques Rousseau”, Ahu Tunçel- cilt 1 & Kurtul Gülenç- cilt 2(Editörler), *Siyaset Felsefesi Tarihi Platon'dan Zizeke*, Doğu Batı yayınları, Basım 2014, s 295-296

ona hatırlatır.¹¹³ 16 ve 17. Yy filozoflarından Hobbes, sözleşmeyi, karşılıklı hakların devredilmesi olarak tanımlar. Sözleşme doğa durumundan toplum durumuna geçişin bir göstergesidir. Doğa durumu ise savaş durumu olarak tasavvur eder. Ona göre, sözleşme karşılıklı yarar ölçütüne göre oluşturulur, çünkü insan doğası gereği bencildir ve herkesin iradi eylemlerinin amacı faydadır. Adalet ve adaletsizliğin başlangıç ve kaynağı da sözleşmededir. Eğer bu ahit ya da sözleşmelerde belirtilenler yerine getirilmez ise insanlar tekrar doğa durumuna, herkesin herkesle savaş durumuna dönerler.¹¹⁴ 17. ve 18. yy filozoflarından Locke, bireylerin barış içinde yaşadığı ve özgür oldukları doğa durumunu terk ederek toplum durumuna geçmişlerdir. Toplum üyelerinin bir araya gelip toplumu oluşturması, oy birliği niteliğindeki rızayla oluşan sözleşmeye dayanmaktadır. Hiç kimse bireysel rıza haricinde toplumun bir üyesi olamaz. Locke bu konu hakkındaki görüşünü şöyle ifade eder: “ siyasal topluluk, bireylerin gönüllü birlikteliği ile oluşturulur: Bu, tüm halkın her bir yurttaşla karşılıklı taahhütlerde buldukları, sosyal sözleşmedir. Ayrıca her bir yurttaş, tüm halkla beraber ortak iyi adına belli yasalarca yönetilecektir.”¹¹⁵ 18. yy filozofu Rousseau da toplumun kuruluşunu sözleşmeye dayandırmaktadır. Sözleşme esaslarına dayalı olarak kurulan devletin özelliği, sözleşmeye taraf olanların, özgürce ve eşit bir şekilde hareket ettiklerini, sosyal yaşamın içinde sözleşmeye taraf olmalarıyla, bireysel çıkarlar ve kişisel hakları, genelin çıkarına ve iyiliğine yönelik olarak dönüşüp, kurulmuş olan yapı içerisinde yeniden şekillenir. Kısacası toplumsal ve siyasal yapının bütünlüğünün öncelikle amaç edindiği sözleşme kuramında bireysel irade ile ortak ve genel iradenin birliği kurulmaya çalışılır.¹¹⁶

Yönetenler ile yönetilenlerin karşılıklı ilişkisini her iki tarafın da hak ve yükümlülüklerinin belirli bir sisteme bağlanarak uzlaşmaya varılmasını anlatan sözleşme kuramında tarafların yükümlülüklerini yerine getirdikleri durumda geçerlidir. Eğer taraflar yükümlülüklerini yerine getirmezse, taraflardan her birinin,

¹¹³ Ökçesiz, Hayrettin, *Sivil İtaatzlık.*, s 144-145

¹¹⁴ Hobbes, Thomas, *Leviathan*, s 106-113

¹¹⁵ Arnhart, Lary *Platon'dan Rawls'a Siyasal Düşünceler Tarihi*, s 198-199

¹¹⁶ Çoşkun, Seyit, *Felsefesi Tarihi Platon'dan Zizeke*, s 296

sözleşmeden kaynaklanan haklarını korumak adına eyleme geçme hakkı bulunmaktadır.¹¹⁷

Sivil itaatsizliğin sözleşme teorisinin etik sorununa, ABD’li çağdaş düşünür J. Rawls yer vermiştir. Rawls’ın; Hobbes, Locke ve Rouseau’dan ödünç aldığı toplum sözleşmesi fikri, geleneksel toplum sözleşmesinden daha genel ve soyuttur. Ona göre, adil tarafsız bir sözleşme için ilkin başlangıç durumu inşa etmemiz gerekir. Bu durumda insanların hem güdül hem de bilgi bakımından sınırlı olduklarını tasavvur etmemiz gerekmektedir. Rawls, bu durumu *cehalet perdesi* olarak adlandırmaktadır. Bu durumda kimsenin birbirinin özel yeteneğinden, isteklerinden, seçimlerinden, tercihlerinden veya toplumsal konumlarından haberleri yoktur. Orijinal pozisyon olarak tasavvur ettiği bu konumda kimse bir diğerini kayıracak nitelikte ilkeler tasarlamayacağını garanti eder. Böylece, tarafsızlık teminat altına alınır.¹¹⁸ Adalet ilkeleri de herkesin benzer biçimde konumlandığı cehalet perdesinin arkasında, pazarlığın ve adil bir anlaşmanın neticesinde meydana gelir.¹¹⁹ Bahsedilen ilkeler: eşit özürlük ve en kötü konumda olanın en büyük oranda gözetilmesi ile adil fırsatlar ilkesine bölünen fark ilkesidir.¹²⁰ Bu ilkeler ona göre toplum sözleşmesinin temeli durumundadırlar.

“ Sivil itaatsizlik toplumun adalet duygusuna hitap eden politik bir eylem olduğu düşünülürse, başka koşulların aynı kalması koşuluyla, bu eylemi asli ve aleni haksızlıklarla sınırlamak akla uygun gözükmektedir. Bu, sivil itaatsizliği, birinci adalet ilkesinin yani eşit özgürlükler ve de şans eşitliği(adil fırsat eşitliği, fark) ilkesinin bariz biçimde ihlali ile sınırlamanın gerekliliği anlamına gelir.”¹²¹

Sivil itaatsizlik eyleminin bu iki ilkenin ağır biçimde ihlali ile sınırlandırılması, diğer adaletsizliklerin de engellenmesini sağlamaktadır. İlk ilke eşit özgürlükler ilkesinin ihlalinin kapsadığı durumları anlamak kolaydır, örnek; seçim, mülkiyet, serbest dolaşım, kamuda görev alma haklarının tanınmaması, dini azınlıkların baskılanması gibi aleni haksızlıkları kapsar. Buna karşın fark ilkesinin ihlalinin anlaşılması zordur çünkü karmaşık sorunlardan ötürü, bireysel çıkarların ve

¹¹⁷ Nişancı, Şükrü, *Sivil İtaatsizlik*, s 269

¹¹⁸ Arnhart, Lary, *Platon’dan Rawls’a Siyasal Düşünceler Tarihi*, s 306

¹¹⁹ Rawls, John, *Bir Adalet Teorisi*, s 41

¹²⁰ Ökçesiz, Hayrettin, *Sivil İtaatsizlik*, s 146

¹²¹ Rawls, John, *Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik*, s 63

ön yargıların etkisinin kontrolü zordur. Bundan dolayı bu ilke ile alakalı haksızlıkların ve ihlallerin çözümü siyasi sürece bırakılmalıdır. Böyle bir durumda uygun bir uzlaşmaya varmak olanaklıdır. Sivil itaatsizlik için en uygun olan ise, eşit özgürlükler yani ilk ilkenin ciddi bir şekilde ihlalidir. Çünkü bu ilke, siyasal düzenin temelinde yatar ve anayasal bir rejim içinde eşit özgürlüğün ortak konumunu tanımlamaktadır.¹²²

Sivil itaatsizliğin sözleşme teorisinden türetilmiş haklılık alanına Rawls iki meşruluk şartı daha getirir. İlki sivil itaatsizliğe son çare olarak başvurulabilir yani demokratik ve hukuk devletinde bütün süreçler tükendikten sonra yapılacak bir şey kalmışsa en son çare olarak başvurulabilir. İkincisi yurttaş itaatsizliğin yayılması yasa ve anayasaya olan saygıyı ortadan kaldırmamalıdır.¹²³

¹²² Rawls, John, *Bir Adalet Teorisi*, s 400-401

¹²³ Ökçesiz, Hayrettin, *Sivil İtaatsizlik*, s 147

3. BÖLÜM

3.SİVİL KAVRAMININ GELİŞİMİ VE SİVİL İTAATSİZLİK EYLEMİN ÖNCÜLERİ

3.1. Sivil Kavramının Tarihsel Gelişimi

Sivil kavramı ilk olarak dilimize Fransızcadan geçmiştir ve dilimizdeki karşılığı: Asker olmayan, askeri kıyafet giymeyen, üniforma veya özel giysisi olmayan anlamlarında kullanılmıştır.¹²⁴ Kelimenin kökeni Latince *civitate* (site, şehir) kelimesidir. Bu isimle tanınmış ilk eser, tarih filozofu olarak bilinen Marcus Aurelius Augustinus'a ait *De civitate Dei* (Tanrı Sitesi) isimli eserdir. Köken olarak *civitate* kelimesinden meydana gelen *civis* ve *civitas* sözcükleri sırasıyla “kent” ve “kentli” anlamlarına gelmektedir. Kelimenin ilk olarak Fransızcaya daha sonrasında Fransızcadan da İngilizceye aktarıldığı ifade edilmektedir. İngilizcede bulunan *city*, *civic*, *civilization* (sırayla: Kent, Kente ait, Kentli ve Kentleşme=uygarlaşma) gibi sözcüklerin tümü *civis* sözcüğünden türetildiği ifade edilmektedir¹²⁵. Arapçada ise *medeniyet* anlamına gelen kavram Türkçede uygarlık anlamına gelmektedir. Latince *civilis* kelimesinden türetilen *civil* sözcüğünün en yaygın çağrışımı yurttaşların hayatlarını ve sahip oldukları hakların bir bütün olarak gelişmesidir.¹²⁶ Bununla birlikte *sivil* kavramı oldukça bulanık ve çeşitli çağrışımlar içerebilmektedir. Bu çağrışımlar: a) Yurttaşlık görevleri; b) Askeri olanın karşıtı; c) Gayri medeni olanın karşıtı; e) Kamusal anlamda özerklik karşıtı; f) sadece belli bir kişi değil, her yurttaşı ilgilendiren hak ve özgürlüklerin siyasi sistemdeki değişikliklerinin amaçlanması ve bunları ön görmesi gibi birçok anlama da gelebilmektedir¹²⁷.

Pek çok anlama gelen *sivil* kavramının günümüze kadar yaşadığı anlamsal değişim için ilk olarak: Eski Yunan yani Atina'daki yurttaş kavramına ve bazı dönem ya da medeniyetlerdeki anlamına, sonra ise çeşitli filozof ve düşünürlerin devlet ve

¹²⁴<http://www.tdk.gov.tr>).

¹²⁵Hocaoğlu, Durmuş, “Sivillik Ve Demokrasi”, *Yeni Türkiye*, Yıl: 3, Sayı:18, Kasım-Aralık 1997, s 106

¹²⁶Nişancı, Şükrü, *Sivil İtaatsizlik*, s 118

¹²⁷ Kurtbaş, İhsan “Sivil İtaatsizlik Ve Meşruluğu Sorunu” *Akademik Sosyal Araştırma Dergisi*, Sayı: 44, Nisan 2017, s 439

yurttaş ile ilgili görüşlerine yer vererek kavramın günümüze kadar yaşadığı anlamsal değişim açıklanacaktır.

Atina’da yurttaş olmanın temel koşulu belirli bir soya (genos) ait olabilmektir. Ancak Atina’da soy bağlarının yerini *deme* (mahalli tipi örgütlenme) bağları almaya başlayınca bu ön koşul önemini yitirerek bunun yerine özgür olma koşulu öne çıktı. Fakat özgürlük, köle olmamakla sınırlı değildi. Çünkü *meteikoslar*(Antik Yunan’da, ülkelerinde yaşayan yabancılara verdiği isim) ve kadınlar köle olmadıkları halde özgür olarak kabul edilmiyordu.¹²⁸ Köleler, efendilerinin malı ya da canlı birer aracı olduklarından; kadınlar, evin efendisine bağlı durumdaki olduklarından; *metoikoslar*, hukuksal özne sayılmamaları yani kendi başlarına yurttaşlarla hukuksal ilişki kuramamaları ve başka yurttaşın vesayetine muhtaç olmalarından dolayı özgür olarak kabul edilmemektedirler. Eski Yunan’da özgürlük hem yurttaş, hem de *polis* için aynı anlama gelmektedir. Yurttaş için, başına buyrukluğu, efendisizliği, yani başkası için çalışmak zorunda olmamayı ifade eden özgürlük kavramı, *Polis* için, *polis*’in başka *polis*’e haraç ödemek zorunda kalmaması, onun için çalışmaması, yönetim biçimi ne olursa olsun kendi yurttaşlarınca yönetilen bir *polis*’i ifade etmektedir. *Polis* yurttaştan, yurttaş ise polisten başka bir şey değildir. Her ikisi de birbirlerini var ederler. Yurttaşın *polis*’ten ayrı bir hayatı olamaz. Polis, biyolojik insanı yurttaşlık vasıflarıyla donatarak tam bir insan haline getirir; bu da hayat boyu süren eğitimle gerçekleştirilir.¹²⁹ *Polis*’in kişilere yurttaş kimliği kazandırması, kamusal problemlere karşı yurttaşları duyarlı bir topluluk haline getirmesi önemlidir. Fakat *polis*’teki siyasi yaşam, günümüz demokratik siyasi yaşamı gibi çoğulcu, herkesi kapsayıcı ve rekabetçi nitelikte değildi, çünkü sitede yaşayanların hepsi değil sadece nüfusun geneli içinde küçük bir azınlık politika yapma olanağını elinde bulundurmaktaydı.¹³⁰ L. Arnhart, modern demokratik devletteki yurttaşlıkla eski polisteki yurttaşlık arasında en az dört fark olduğunu belirtir. İlki poliste, yurttaş kamu işlerine doğrudan katılırdı. Ancak modern demokrasilerde yurttaşlar, hükümette onlar adına faaliyet gösteren başkaları tarafından temsil edilir. İkinci

¹²⁸ Ağaoğulları, Mehmet Ali & Yalçınkaya, Ayhan, *Siyasal Düşünceler Tarihi*, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2870, Açık Öğretim Fakültesi Yayını No: 1827, 2013, s 8

¹²⁹ Ağaoğulları, Mehmet Ali, Duygu Türk, Ayhan Yalçınkaya, Zafer Yılmaz, Filiz Zabcı, *Sokrates’ten Jakobenlere Batı’da Siyasal Düşünceler*, İletişim Yayınları, 2015, s 42-45

¹³⁰ Yıldırım, Murat, “Sivil Toplum Ve Devlet”, *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, No 2 Aralık 2003, s 227

farklılık birinciye bağılı olarak, modern devletin büyük, polis'in küçük ölçekli olmasıdır. Üç, modern demokrasilerde devlet ile toplum ayrı olmasına rağmen, poliste böyle bir ayrımın olmamasıdır. En son ayrım ise polis'te yurttaşlık rejimlere göre iken (oligarşik bir rejimde yurttaş, demokratik bir rejimde yurttaş gibi), modern devletlerde böyle bir ayrımın olmamasıdır.¹³¹

Eski Yunan siyasi ikliminde gelişen felsefi anlayışlar ve yetişen filozoflar, sofistlere gelinceye kadar dikkatlerini daha çok evrenin ve doğanın yapısına vermişlerdir. Toplum ve siyasetle ilgili düşünceler de geliştirmiş olmaları fikrine karşın, bunlara ilişkin yeterli bilgi kaynağı bulunmamaktadır. Siyasal düşünceleri hakkında pek az da olsa bilgi sahibi olduğumuz düşünür, doğa felsefesinin doruk noktası denilen, materyalist düşünce denildiğinde akla gelen ilk isim Demokritos'tur.¹³² Demokritos, bir kimse devlet işlerinin iyi yürütülmesini, herhangi bir şeyden daha çok düşünmelidir. Her şey buna bağılıdır, bu tutum korunursa, her şey korunmuş olur, eğer yıkılırsa her şey yıkılmış olur.¹³³ Demokritos, siyaseti bilme ve düşünce üzerinde bir tür ehliyet sahibi olanların yapacağı iş olarak nitelendirmektedir. Bu yönetme hakkının belli bir kesime tanınmasıyla sonuçlanacak ve bundan hareketle *meriteokrasi* (liyakate dayalı yönetimi) yönetim şeklini savunduğu anlaşılmaktadır.¹³⁴

Yunan kent devletlerinde de siyasi kültürü biçimlendiren aristokratik unsurlardır. Zamanla, eski aristokratik siyasi kültürün yetersiz kalması, yeni bir demokratik düşünüşü ve kültürü gerekli kılmıştır. Yunan toplumundaki bu gereksinimleri karşılayan düşünürler sofistler olmuştur.¹³⁵ Sofistler; dini, siyaseti, töre ve gelenekleri ve bunların dayandığı kurumları eleştirip bunlara meydan okumuşlardır. Sofistlere göre devlet, insanların tümünün ortak çıkarları, ortak iyiliği, birliği için vardır. Bu anlamda da yurttaş- meteikos gibi ayrımlar anlamsızdır, aynı zamanda devletin kendisi bir amaç olmaktan çıkarılmalıdır. Devlet, insanların adalet

¹³¹Arnhart, Lary, *Platon'dan Rawls'a Siyasal Düşünceler Tarihi*, s 63-64

¹³²Ağaoğulları, Mehmet Ali,& Yalçınkaya Ayhan, *Siyasal Düşünceler Tarihi*, s 9

¹³³Barnes, Jonathan, *Sokrates Öncesi Yunan Felsefesi*, çev. Hüseyin Portakal, Cem Yayınları, 2004, s 282-302

¹³⁴Ağaoğulları, Mehmet Ali& Yalçınkaya, Ayhan, *Siyasal Düşünceler Tarihi*, s 10

¹³⁵Şenel, Alaeddin, *Siyasal Düşünceler Tarihi, Tarih Öncesinde İlkçağda Ortaçağda Ve Yeniçağda Toplum Ve Siyasal Düşünüş*, Bilim Ve Sanat Yayınları,1995, s 13

üzerinde birlikte yaşayabilmeleri amacının bir aracı konumuna indirilmekte ve devlet yapaylaştırılmaktadır. İnsan bilinenin aksine araç değil; devlete(Polis) en üstün amacını kazandıran şeyin ta kendisidir.¹³⁶ Sofistlere göre toplum temelini bir sözleşmeden alır yani bireylerin ortak iradelerinden. Aynı şekilde toplumsal yasaların temeli de yine toplumsal uzlaşmaya dayalıdır. Fakat sofistler, varoluşlarını toplumun kolektif mutabakatından alan yasaların ya sayıca çok olan zayıfları kontrol altında tutmak ya da güçlülere kontrol altında tutmak için zayıflar tarafından yapıldığını ifade etmektedirler.¹³⁷ Kallikles' e göre, güçsüzlerin amacı yasaları yapma yoluyla kendi çıkarlarını korumaktır. Güçsüz olanların yasalar aracılığı ile eşitlik istemelerinin temelinde, güçsüzlerin varlık sahibi olmamaları yatar. Fakat güçlü olanların güçsüzleri yönetmesini de doğal bir durum olarak gören Kallikles, yasaların güçlü olanları evcilleştirmek için oluşturulan yapay kurallar olduğunu belirtmektedir.¹³⁸ Yasaların oluşumunun, kime ve neye hizmet ettiğini bu şekilde açıklayan sofistler, *polis*'n temelini oluşturan unsurların [*yurttaş –köle-metoikos*] eşitsizliğine de saldırmışlardır. Örneğin Protagoras; “siyaset sanatına göre bütün insanlar eşittir, yani köle ve aristokrat arasında hiçbir ayırım yoktur. O halde, siyaseten herkes eşitse, hiç kimse yurttaş olmadığı için, siyasi haklardan mahrum edilemez.”¹³⁹ Bu düşüncelerden hareketle, sofistlerin Atina yurttaşlık anlayışını radikal bir şekilde eleştirdikleri görülmektedir.

Sofistlerin etkisiyle temelleri sarsılan mitolojik, ahlaki ve siyasi görüşler; bozulan toplumsal yapı ve kurumlar nedeniyle oluşan bunalımlı ortam ve yozlaşma, Yunanlıları yeni düşünsel arayışlara itmiştir. Aristophanes, yaşadığı dönemde, başta ahlak olmak üzere, her alanda yaşanan kriz, çöküntü ve gerilemeden Sofistik düşünüşü sorumlu tutmuştur. Bu bunalımlı ortamda Yunan düşüncesini, toplumsal hayatın taleplerine cevap verecek nitelikte başarıya ulaştıracak olan kişi ise Sokrates'tir.¹⁴⁰ Sokrates, *polis*'in esas varlık nedenin yurttaşların mutluluğa erişebilmelerini ve ahlaki olarak iyi ve mutlu bir hayat sürmelerine olanak sağlamak

¹³⁶ Ağaoğulları, Mehmet Ali, Duygu Türk, Ayhan Yalçınkaya, Zafer Yılmaz, Filiz Zabcı, *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler*, s 71-72

¹³⁷ Cevizci, Ahmet, *İlk Çağ Felsefesi Tarihi*, Asa Kitapevi Yayınları,2006, s 143-144

¹³⁸ Platon, *Diyaloglar*, (Gorgias, Söylev Sanatı Üstüne, çev. Melih Cevdet Anday), Remzi Kitapevi,2010, s 89,(483a,B,C,E)

¹³⁹ Ağaoğulları, Mehmet Ali & Yalçınkaya, Ayhan, *Siyasal Düşünceler Tarihi*, s 10-11

¹⁴⁰ Cevizci, Ahmet, *İlk çağ felsefesi Tarihi* s 174-180

olduğunu belirtir. Sokrates, devlet (*Polis*) ve yurttaşlarla devletin yasaları arasında sözleşme bulunduğunu ifade etmiştir. Toplumsal sistemi ve bulunduğu topluluğun üyesi olmayı kabul eden yurttaş, toplumsal örgüt ve kurumları desteklemeli ve kendi başına hareket etmemelidir.¹⁴¹ Sokrates bu düşüncelerini Kriton adlı diyalogunda şöyle dile getirir:

*“Peki, ya yasalar bize «Seninle anlaşmamız bu muydu Sokrates? Sitenin verdiği hükümlere uymak zorunda değil miydin?» derlerse? Bu sözlere şaşarsak da şöyle derlerse: «Söylediklerimize şaşmayı bırak da, soru ve cevaplarla konuşmaya alışkın olduğuna göre, cevap ver, Sokrates. Söyle bakalım. Yok etmeye kalkıştığına göre neyle suçluyorsun bizi? Önce yaşamını bize borçlu değil misin, baban annenle bizim yardımımızla evlenip doğurtmadı mı seni? Söylesene, aramızdan evlenmeleri düzenleyenlere bir kusur bulabilir misin?»»Bulamam, derim”.*¹⁴²

Damrosch göre: Sokrates’in sözleşmesi başta Thomas Hobbes ve Jean Jacques Rousseau başta olmak üzere “Aydınlanma Dönemi” filozoflarında sık sık karşılaşıcağımız toplum sözleşmelerinin bir prototipi niteliğindedir.¹⁴³

Sokrates’in öğrencilerinden Platon, devlet, birey ve toplum görüşlerini ortaya koyduğu “Devlet” adlı eserinde, devletin canlı organizmaya benzer bir yapı olduğunu düşünmüştür. “Platon, evrende ilahi bir hikmetin ürünü olarak bir tabakalaşma varsa toplum düzeninde de böyle bir tabakanın varlığından bahseder”.¹⁴⁴ İdeal toplum düzenini de bu tabakalaşmaya bağlı olarak oluşturur. Platon toplumu üç sınıfa ayırmıştır. Bu üç sınıflı: yöneticiler, savaşçılar ve üreticiler şeklinde kategorize edilmiştir. *Uzmanlaşma prensibine* bağlı olarak oluşan bu sınıflar *polis*’in yapısındaki birliği oluşturur. Bahsedilen ilke, insanlar arasında bulunan doğal farklar toplumda tamamlayıcı bir rol oynar, her insanın kendi işini yapması ve toplumda oluşturulan roller ve statülerle uyum içinde çalışarak kimlik oluşturmaları anlamındadır. Toplumda herkesin kendi işini yapması toplumsal düzeni tesis eder.¹⁴⁵ Fakat bir sınıfın ya da bireyin öteki sınıfına ait olan bir işi yapması, toplumda kaosa

¹⁴¹ Cevizci, Ahmet, *İlk Çağ felsefesi Tarihi* s 211-212

¹⁴² Platon, *Diyaloglar*, (Kriton ya da Ödev Üstüne, Söylev, çev. Tanju Gökçöl), Remzi Kitapevi, 2010, s 289, 50d

¹⁴³ Coşğun, Sena “Bir Yurttaş Yetiştirme Denemesi: Sokrates ve İdeal İnsanı” *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*; say:29, 2015, s 77

¹⁴⁴ Nişancı, Şükrü *Sivil İtaatsizlik*, s 33

¹⁴⁵ Boyacı, Nihal petek “Platon”, Ahu Tunçel- cilt 1 & Kurtul Gülenç- cilt 2 (Editörler), *Siyaset Felsefesi Tarihi Platon’dan Zizeke*, , Doğu Batı yayınları, 2014, s 31

sebebiyet vermekte ve toplumu yıkıma götürebilmektedir. Toplumdaki düzenin bozulmasının asıl sebebi de budur.¹⁴⁶ O halde Platon'un toplumsal sınıfları belirlemek için kullandığı meteforlara göre, bakır bir ruhla doğan bir kişinin itaat etmek, üretmek ve yönetilmekten başka çaresi yoktur. Yani yurttaş devletin düzeni için çalışan bir düzenden farkı yoktur, uzmanlaşmaya dayalı olarak oluşturulan toplumsal tabakalaşma yurttaş sosyal yapı içerisinde pasif bir konumda kalmaya mecbur bırakır, anlamı çıkartılabilir.

Platon'un öğrencilerinden Aristoteles için yurttaşlık hem yürütme organının bir parçası hem de devletin yasalarını yapmaya doğrudan katkıda bulunan bir konumdadır. Yurttaşlar yasalar karşısında eşittir, her makama gelebilir ve konuşma özgürlükleri vardır. Bununla birlikte yurttaşlığın içerdiği başka bir anlam da "iyi yaşamaktır." İyi yaşam için gerekli olan etik, politik ve teorik etkinliği içeren ve siyasal yaşam alanını sağlayan ise polistir.¹⁴⁷

Aristoteles ifadesinde polis olarak belirttiği alan, sivil toplumla özdeş yurttaşın özel alanının dışında olan politik toplumu belirten bir alandır. Aristoteles, *sivil* kavramını siyaset tarihinde, politik toplumu nitelemek amacıyla *politike koinonia* olarak kullanmıştır. Roma'nın önde gelen ve önemli filozoflarından Cicero'nun 1438 yılındaki çevirisinde, Aristoteles'in politik toplum manasında kullandığı *Politike Koinonia* sözcüğünü Latince diline *civitas appellator* ya da *societas civilis* şeklinde çevirmiştir.¹⁴⁸ John Keane, Aristo'nun politik toplumu nitelemek amacıyla kullandığı *politike koinonia*' i yasal olarak belirlenen kurallar sistemi içinde yaşayan özgür ve eşit olarak kabul edilen yurttaşların oluşturduğu politik toplum, ahlaksal kamu alanı şeklinde tanımlamıştır.¹⁴⁹ John Keane'in çıkarımına yakın bir çıkarımda bulunan Cohen&Arato göre ise, kavram, insanın bir siyasi hayvan, *zoon politikon*, olarak *telos*'u sayılan *polis*'in tanımını temsil eder. *Politike koinonia*, resmen tanımlanmış bir yönetim düzeninde yaşayan özgür ve eşit

¹⁴⁶ Platon, *Devlet*, (çev. Sabahattin Eyüboğlu - M. Ali Cimcoz), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010, s 133-134 (434 a)

¹⁴⁷ Kalaycı, Nazile "Aristoteles'in Felsefesinde Temel Ayrımlar", Ahu Tunçel- cilt 1 & Kurtul Gülenç- cilt 2(Editörler), *Siyaset Felsefesi Tarihi Platon'dan Zizek'e*, Doğu Batı yayınları,2014,s 52-53

¹⁴⁸ Aslan, Seyfettin, "Sivil Toplum: Kavramsal Değişim Ve Dönüşüm", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* Sayı:33, Yaz-2010, s 190

¹⁴⁹ Gözübüyük Tamer, Mine "Tarihsel Süreçte Sivil Toplum", *Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 1, 2010 s 90-91

yurttaşların oluşturduğu kamusal etik-siyasi topluluk olarak tanımlanmıştır.¹⁵⁰ “Kentlilerin oluşturduğu politike *koinonia* siyasal toplum anlamında kullanılırken, toplum ve devlet arasında bir ayrıma gidilmez, politik toplum tek homojen, örgütlü bir yapıyı temsil eder.”¹⁵¹

Sofistler, Sokrates, Aristo ve Platon’un temel yurttaşlık ve siyasi görüşlerine özetle baktıktan sonra M.Ö 4. yy’de Helenistik dönemde bireyi merkeze alan siyasal bir anlayış geliştiren iki sistemli felsefi akım: Epikürcülük ve Stoacılık karşımıza çıkmaktadır. Platoncu ve Aristotelesçi devlet ve yurttaş anlayışına zıt bir görüş geliştiren Epiküros, devletin doğal bir yapı olmadığını, yurttaş için var olan, sözleşmeye dayalı bir kurum olduğunu bildirmektedir. Ayrıca, toplumsal yaşamın, yurttaşın çıkarı ilkesine dayandığını; bireylerin kendilerini korumak, varlıklarını sürdürmek ve mutlu olmak için bir araya gelip sözleşmelerle devleti kurmuş olduklarını ifade etmektedir. Adalet ise, bu sözleşmeye dayalı uzlaşım bir değerdir. Tüm yasalar, kurallar, kurumlar ve devlet bireyin güvenlik ve mutluluğuna katkı sağladıkları sürece gerekli ve adil olurlar.¹⁵² Stoacılar ise, evrensel kardeşlik düşüncesi ve kozmopolitanizme ulaşan görüşleri savunmuşlardır. Stoacılar bireysel aklın evrensel akıldan pay aldığını, bundan dolayı soy, bireyler arasındaki zenginlik, konum ve ulus farklılıkların bireyleri bir birinden ayırmayacağını ifade etmişlerdir. Zenon ve Khryssippos’un devletlerin, ailelerin, tapınakların ve paranın olmadığı, evrensel kardeşlik ilkesine dayalı bir dünya toplumu ideali benimsedikleri ifade edilmektedir. İlk dönem stoacıların benimsedikleri eşitlikçi ve ütopyik düşünceler gün geçtikçe unutulmuştur. Orta stoa döneminde, Panaetos tarafından gözden geçirilen ve değiştirilen bu görüşler, Geç Stoa döneminde Roma düzenin felsefi biçimine sokulmuştur.¹⁵³

Stoacı ilkelere göre yaşayan iki önemli Romalı filozof Seneca ve Marcus Aurelius, stoacıların benimsemiş olduğu *kozmpolit* ya da dünya yurttaşlığı fikrini benimsedikleri söylenebilir. Seneca, “iki toplum düzeni vardır: Biri insanları da tanrıları da içine alan büyük ve gerçek anlamda ortak devlet, diğeri de içinde

¹⁵⁰ Cohen, Jean L. & Arato, Andrew, *Sivil Toplum ve Siyasal Teori*, Editör: A. Argun Akdoğan ve Elif Yaymevi, 2013, s 77

¹⁵¹ Aslan, Seyfettin, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, s 190-191

¹⁵² Cevizci, Ahmet, *İlk Çağ Felsefesi Tarihi*, s 453-454

¹⁵³ Cevizci, Ahmet, *İlk Çağ Felsefesi Tarihi*, s 464-465

doğduğumuz toplumsal düzen”(akt.Herater, 2007, s 66) olduğunu ifade etmiştir. İnsanların her ikisine karşı görevleri vardır. *Cosmopolis*'e hizmet derin düşünmeyi gerektiren, kendini terbiye etme işidir, der. Marcus Aurelius, bir yurttaş olarak Roma'ya, bir insan olarak da evrene bağlı olduğuna inanıyordu. İnsanların örgütlü bir topluluğun üyesi olduğunu ve herkesin üye olabileceği yerin ise Dünya kenti olduğunu ifade eder.¹⁵⁴

Stoacı filozofların dünya yurttaşlığı fikrini benimseyen Romalı filozofların yanı sıra genel hatlarıyla Roma'da yurttaşlık statüsü evrimleşerek Yunanlılara göre daha esnek bir hal almıştır. Romalılar çeşitli yurttaşlık sınıfları oluşturarak; kölelere yurttaşlık onuruna kavuşma şansı vermiş ve zamanla yurttaşlık unvanını imparatorluğun en uç noktasındaki bireylere ve topluluklara dağıtmışlardır. Bu statüye sahip olmak Roma hukukunun rehberliğinde ve himayesinde yaşamak demektir. Bu da, bireyin hem özel hem de kamusal yaşamını etkiliyordu. Görevler ve haklarla dengelenmiş olan yurttaşlığın özel ve kamusal yaşam arasındaki ayrım netti. Örneğin bir yurttaş ailesiyle birleşme ve başka bir Romalı yurttaşla ticaret yapma hakkına sahipken, yurttaş olmayanların böyle bir hakkı yoktu.¹⁵⁵

M.S 5 yüzyıllarda Roma imparatorluğunun batıda çökmesi sonucu Roma yurttaşlığı da ortadan kalkmıştı. Doğuda ise imparatorluk varlığını Bizans otokrasisi kılığında sürdürmekteydi.¹⁵⁶

Roma imparatorluğunun yıkılması, merkezi otoritenin ortadan kalkmasıyla 9. ve 10. Yüzyıllarda krallıkların güçlerini kaybetmeleri, Kıta Avrupa'sında, kontların yaşadıkları topraklar üzerinde egemenliklerini ilan etmelerini sağlıyordu Bölgesel iktidar artık kralların değil, o bölgede yaşayan soyluların olmuştur. Ayrıca, kontun egemenliğinde bulunan topraklarda ikamet edenler, can ve mal güvenliğinin sağlanması konusunda yalnızca kontlara veya derebeylerine güvenebileceklerini düşünüyorlardı. Bu yeni siyasal ve toplumsal örgütlenme, Yunan-Roma geçmişinden, Cermen kabilelerinin geleneksel ilişkilerinden ve Hıristiyanlık dünya

¹⁵⁴Heater, Derek, *Yurttaşlığın Kısa Tarihi*, çev. Meral Delikara Üst, İmge Kitapevi Yayınları, 2007, s 65-66

¹⁵⁵Heater, Derek, *Yurttaşlığın Kısa Tarihi*, s 49-52

¹⁵⁶Heater, Derek, *Yurttaşlığın Kısa Tarihi*, s 68

görüşlerinden gelen kendine özgü bir yapının bileşiminden oluşmaktaydı.¹⁵⁷ Bu siyasal örgütlenme biçiminde yurttaşlık anlayışı antik çağa göre farklılık oluşturmaktaydı. “Antik çağda, erdemli hayatın insanın üyesi olduğu topluluk içinde sürdürüleceğine inanılıyordu. Hıristiyanlık, aksine, erdemli hayatın, bundan sonraki, Tanrının krallığındaki öte dünyada sürdürüleceğini telkin etmekteydi. İyi insanın göstergesi kamu görevlerine değil, ibadete katılmaktır.”¹⁵⁸

Aqunalı Thomas Aristoteles’e uyarak, “insanın toplumsal bir canlı” olduğunu ileri sürerek, bunu Tanrı istemiştir ve devleti de tanrı istemiştir; bundan dolayı emir ve yasaklara itaat bir görevdir. Devlet, insanın erdemli olmasını ve Tanrıya yakınlaşmasının, kurtuluş yolunda olmasının ortamı olmalıdır. Kurtuluşa kilise aracılık etiği için, kilise devletten üstündür,¹⁵⁹ diyerek, kilisenin devlet üzerinde mutlak bir güç olduğunu ifade etmiştir. Kilise ve devletin tek bir güç haline gelmesi ve kilisenin dini dogmalarını da sosyal ve siyasal hayatta kanun haline getirmesi; siyasal gücü ile birlikte kendi baskı mekanizmalarını toplumda kurdu muştur. Bununla birlikte kilisenin öğretilerine uygun yaşamayan her vatandaş engizisyon gibi yöntemlerle yola getiriliyordu.

Batı romanın yıkılışı ile krallıkların zayıflaması sonucu buldukları bölgede güç haline gelen senyörler ve Hristiyanlığın her alanda yaygınlaşması, orta çağda, feodal toplum örgütlenmesinin ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir, bu örgütlenme ya da yapı:

“Yönetenler(senyör) ve yönetilenler(köylüler ve selfler) şeklinde bölünmüştü. Aslında iş bölümü esasına göre ortaya çıkan bu farklılaşma ise şu şekildedir: *aratares* (dua edenler), *laborafares* (çalışanlar) ve *bellatores* (savaşanlar) şeklindedir. Feodal toplumsal tabakanın bu üçlü bölünmesi tanrı iradesinin bir ürünü olarak meşrulaştırılmak istenmektedir. Eski Yunan'ın ünlü düşünürü Platon'un ideal devlet kuramındaki "filozof kral - koruyucular - üreticiler" ayrımını ve bu ayrımın gerisinde yatan insanların yaradılıştan üç ayrı cevhere (altın-gümüş-tunç) sahip oldukları yolundaki ön kabulünü Hristiyanlık'ın Baba Tanrı - Oğul - Kutsal Ruh üçlemesiyle

¹⁵⁷ Alptekin, Mehmet Fatih, “Modern Yurttaşlığın Tarihi Gelişimi” *T.C. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı (Genel Kamu Hukuku) Yüksek Lisans Tezi*, Ankara 2005, S 13-14

¹⁵⁸ Heater, Derek, *Yurttaşlığın Kısa Tarihi*, s70

¹⁵⁹ Gökberk, Macit, *Felsefenin Evrimi*, Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, 1979, s 34

sentezlemiş görünen bu ideoloji, feodal toplumun en güçlü meşruluk zeminini meydana getirmektedir.”¹⁶⁰

15. yüzyıldan itibaren başlayan Rönesans ve 16. Yüzyılda ortaya çıkan reform hareketleriyle birlikte feodal sistemde çözümler başlamıştır. Yaşanan çözümler sonucu, kentlere yoğunlaşan sosyal dinamikler, pazar ekonomisindeki gelişmeler, zenginlik ve özel mülkiyetin yaygınlaşması, feodal hayat biçimine alternatif, kapitalizme öncülük eden burjuva sınıfını ortaya çıkarmıştır. Ekonomide yaşanan gelişmelerle birlikte burjuva sınıfı kendi aydın sınıfını oluşturmaya başlamıştır. Özellikle matbaanın icadı ile burjuva sınıfı gazeteler aracılığıyla fikirlerini rahatlıkla kitlelere ulaştırabilme fırsatını elde etmiştir.¹⁶¹ Böylece, eski Yunan’da devletle(polis) özdeş olarak kabul edilen sivilcilik anlayışı, yerini bireylerin ve grupların ekonomik siyasal ve sosyal hak ve özgürlüklerini feodal daha sonra da mutlakiyetçi yönetimlere karşı kazanmaya çalışan ve devletten ayrı bir güç olarak yeniden tanımlanmıştır.¹⁶²

Feodal yapılanmada meydana gelen çözümlerle siyasal sistem ve yurttaşlık anlayışlarında da önemli değişimler ortaya çıkmıştır. Feodal sistem mutlakiyetçi yada ulus devlet biçimine doğru şekillenmeye başlamıştır. 15. yüzyılın sonu ve 16. yüzyılın başlarında İtalyan kent devleti Floransa’da yaşamış olan ve ulus-devlet düşüncesinin ilk temsilcisi olan Machiavelli(1469-1527) *Prens* adlı eserinde, kısaca totaliter ve monarşik bir şekilde devletin kurulma sürecini ve devlette birliğin sağlanması için hakimiyetin tek elde toplanması gerektiğini belirttikten sonra, bu gücün gelişmesi, artması ve kalıcı olması için neler yapılması gerektiği üzerinde durmuştur. Ve bu gücü korumak ve sürdürmek içinse her türlü uygulamayı mubah görür, çünkü devletin olmadığı yerde hukuk, ulus ve yurttaşın söz edilemeyeceğini ifade eder. *Söylev* adlı eserinde ise devlet kurulduktan sonra istikrarı sağlama sürecini konu edinir. Machiavelli’nin önemli düşüncesi ya da ideali olan en sağlam ve sürekli rejim türü Cumhuriyet’te halk, prens ve aristokratlar birlikte, kendi

¹⁶⁰Alptekin, Mehmet Fatih , *T.C. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı (Genel Kamu Hukuku)Yüksek Lisans Tezi*, s 19-20

¹⁶¹Balkaya, Fatih “Yeni Toplumsal Hareketler, Sivil Toplum Ve Müzakereci Demokrasi”, *Fatih Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*”,Sayı:4, 2015, s 68

¹⁶²Aslan, Seyfettin, “Sivil Toplum Ve Demokrasi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı .2 , 2010 s 361

aralarında anlaşma yaparak, iktidar ve sorumluluk yüklenebilirler, fikridir.¹⁶³ Özgür yurttaş katılımına dayalı bir yönetim biçimi geliştirmiş olan Machiavelli, erdemli ve derin sorumluluk bilincine sahip sivil ve askeri alanda kent adına harekete geçebilen nitelikte yurttaş yetiştirme fikrini benimsiyordu. Bu nitelikte yurttaşların yetişmesi ise askeri disiplin ve halk için tasarlanmış dini ilkelerden geçtiğine inanıyordu. Devletlerin güvenliği sıkı askeri disipline bağlıdır ve bu olmadan ne iyi yasalar ne de iyi olan başka şeyler var olabilir, demiştir. Bu hedef için gerekli olan dinin ilkeleri içinse Romalıları örnek göstermektedir; onların dinini, insanın en yüce erdemini, yüce gönüllülük, bedenlen sağlamlık ve insanı cesur kılmaya yarayacak her şey diye tanımlıyordu. Erdemli yurttaş siyasal nedenlerden dolayı zorunludur. Bir cumhuriyet, faal yurttaş olmadan imkansızdır ve yurttaşlık ise cumhuriyetçi bir hükümet olmadan imkansızdır.¹⁶⁴

17. yüzyıl ve 18. yüzyıl düşünürlerinin sosyal sözleşme kuramları geliştirmesi ile birlikte sivil ya da siyasal toplum terimi de belirginleşmeye başlamıştır. Bahsedilen teoriler çağdaş anlamda sivil topluluğun ortaya çıkışını “doğal durum” olarak tarif ettikleri, hipotetik bir kavramla açıklamaya çalışmışlardır. Sosyal sözleşmelerle ortaya çıkan sivil toplum olarak adlandırılan toplum, ancak devletin içinde var olabilirdi.¹⁶⁵

Bu kuramcılardan, Machiavelli ile farklı bakış açıları, farklı metotlar ve farklı amaçlar için siyasi anlayışlar geliştiren fakat *mutlak egemenlik* anlayışında ortak görüşe varan 17.yy filozofu Hobbes'tur.¹⁶⁶ Güvenlik temelli bir siyasal sistem inşa etmiş ve yurttaşlık anlayışını ise bu çerçevede şekillendirmiş olan Hobbesa göre, devletin oluşum amacı bireysel, güvenlidir. Devlet, insanları yabancılardan ve birbirlerine verecekleri zarardan korumak, insanların kendilerini beslemek ve mutlu olmak için bütün kudret ve güçlerini, kendi rızalarıyla ve araların da çeşitli sözleşmeler yaparak, tek bir heyet ya da kişiye devretmeleriyle ortaya çıkan, tek kişi halinde birleşmiş topluluk, devlet ya da Latince *civitas* olarak adlandırılır. Bu kişiliği taşıyana: egemen, bunun dışında kalan herkes ise onun *uyruğudur*. Uyruk, sözleşme

¹⁶³ Bektaş, Arsev, “Machiavelli Ve Hobbes Siyasal İktidar ve Güç Analizleri”, *Marmara İletişim Dergisi*, Say: 3, Temmuz 1993 s 178-282

¹⁶⁴ Heater, Derek, *Yurttaşlığın Kısa Tarihi*, s 86-89

¹⁶⁵ Yıldırım, Murat, *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, s 229

¹⁶⁶ Bektaş, Arsev, *Marmara İletişim Dergisi*, s 177

gereği, egemenden vazgeçemez, onun kararlarına karşı gelemez. Egemenin verdiği her kararı uyruk, adil olarak kabul etmelidir.¹⁶⁷ Hobbes, bu sözleşme ile herkesin birbirleriyle savaş durumunda olduğu doğal durumdan yaşamlarımızı güvenle sürdürebileceğimiz sivil toplum haline geçebileceğimizi ifade eder. Ayrıca Hobbes, sadece kişinin kendi varlık durumunu koruma hakkının mutlak ve vazgeçilmez bir karakter taşıdığını ve bu hakta türetilen ödevler ancak hayatı koruma hakkının ihyasına hizmet ettikleri sürece bağlayıcı olduğuna işaret eder.¹⁶⁸ İnsanın doğal durumunu savaş durumu olarak tasarlayan Hobbes' insanın yeteneklerini geliştireceği, kültürel bir varlık olabileceği ve adalet- adaletsizlik kavramlarının anlam bulacağı yerin devlet olduğunu belirtir.

17.yy'da ve 18. yüzyılın başına kadar yaşamış olan önemli filozoflarından Locke(1632-1704), Hobbes'tan farklı olarak doğal durumu barışçıl bir ortam olarak kurgulamıştır. Locke, doğa durumunda aklın insana öğrettiği: Bütün insanların eşit ve özgür olduğu ve hiç kimsenin ötekini hayatına, özgürlüğüne ya da mülküne zarar vermemesinin gerektiğini bildirir. İnsandaki rasyonel olma niteliğinin, insanın temel haklarına(yaşama, özgürlük ve mülkiyet) doğuştan sahip olma ve kendisinin efendisi olma kapasitesini sağladığını belirtir. Kendisinin ve yaşamının efendisi olan insanın, bu durumu korumanın araçlarına sahip olma hakkı da vardır, der. Temel hakları eşitlik prensibi üzerine inşa eden Locke, doğada herkes eşittir ve kimsenin kimseden bir farkı yoktur; bundan dolayı, birinin, diğerinin rızası olmaksızın, öteki üzerinde bir yönetim tesis etme gibi bir hakkı da yoktur.¹⁶⁹ Eğer bir yönetim olacaksa, buna herkesin hakkı olduğunu belirtir. İnsanlar rasyonalite sayesinde hem kendi yaşamı ve hem de diğerlerinin yaşamı üzerinde etkili olabilecek makul kurallar belirleyip, bir arada barış içinde yaşayabilirler. Diğer yandan insanların büyük bölümü rasyonel davranmadığından ve adaletin gözeticisi olmadığından, ancak bir yönetimin varlığı altında barış içinde yaşayabileceklerini belirtir. Bahsedilen yönetim ise *sivil* bir yönetimdir; ama bu sivil yönetimin bireylerin hak ve özgürlükleri üzerinde mutlak bir yetkisi yoktur. Sivil yönetimin meşruiyeti bireylerin örtülü olarak gönüllü onayına dayalıdır. Fakat bir siyasi iktidar ve kurumları, bireylerin yaşamları

¹⁶⁷Hobbes, Thomas, *Leviatha*, s 133-141

¹⁶⁸Cevizci, Ahmet, *On Yedinci Yüzyıl Felsefesi Tarihi*, Asa Kitapevi Yayınları, 2007, s 80-81

¹⁶⁹Arnhart, Lary, *Platon'dan Rawls'a Siyasi Düşünce Tarihi*, s 187-188

üzerinde mutlak ve keyfi otoriteye sahip değildir. Bununla birlikte, sivil yönetime mutlak veya keyfi gücün verilmesi, sivil toplumun oluşturulmasının amacına da aykırıdır. Zira tüm insanlar doğa durumunu terk edişlerini sivil yönetimden doğal haklarını koruma talebine dayandırırılar. Bahsedilen haklar devletle yurttaşlar arasındaki sözleşmenin zeminini oluşturur.¹⁷⁰

Bir diğer sözleşmeci düşünür ve de 18 yüzyıl önemli sözleşmeci düşünürlerinden j.j Rouseau, doğa durumunu, tarihsel bir gerçeklik değil de, varsayımsal bir durum olarak inşa edildiğini ifade eder. Doğa durumunda insanların özgür, mutlu ve iyi ve eşit olduğunu ifade etmektedir. Bu durumda insanlar yalnız oldukları için, aralarında kabataslak bir eşitlik vardı. Şüphesiz ki insanlar arasında bazı doğal farklılıklar vardı ancak herkes bağımsız yaşadığından dolayı, kimse kimseye itaat etmezdi.¹⁷¹

Rousseau, toplumsal durum un ortaya çıkışını, insanlığın olgunlaşması, diğer bir deyişle aklın ilerlemesinin, yetkinleşmesinin bir sonucu olarak görmüştür. Sözü edilen olgunun temelini oluşturan düşünceyse mülkiyettir. İnsanın, mülkiyet fikri ile ihtiyaçtan fazlasına el koyması, mülkiyet eşitsizliğini getirir, zengin ile yoksul arasında çatışmayı ve kavgaları ortaya çıkarmaktadır; bu da, insanın iyi olan doğa durumundan uzaklaşmasına neden olmaktadır.¹⁷² İnsanların her birinin canını, malını koruyacak, onları savunan toplum biçimi, sözleşmeye dayalı olarak ortaya çıkar. Sözleşme ile toplumdaki her birey, birleştiğinde hem kendi buyruğunda kalır hem de eskisi kadar özgür olur. Sözleşme kuramıyla birey, egemen varlığın bir üyesi olarak birlikte yaşadığı insanlara karşı, devletin üyesi olarak egemen varlığa karşı bağlanmış bulunur. Rousseau'ya göre, egemen varlık ya da politik bütün kutsaldır ve kutsallığını ise bireylerin kendi aralarında yaptığı sözleşmeden alır. Sözleşme, yurttaşların genel isteminden ya da herkesin ortak çıkarı sonucu ortaya çıkmıştır. Yurttaş hiçbir zaman genel isteme aykırı hareket edemez. Kişinin çıkarları genel

¹⁷⁰Kuyurtar, Erol, "John Locke Doğa Durumu", Ahu Tunçel- cilt 1 & Kurtul Gülenç- cilt 2(Editörler), *Siyaset Felsefesi Tarihi Platon'dan Zizeke*, Doğu Batı yayınları, 2014, s 257-259

¹⁷¹Arnhart, Lary, *Platon'dan Rawls'a Siyasi Düşünceler Tarihi*, s 224-225

¹⁷²Çoşkun, Seyit *Siyaset Felsefesi Tarihi Platon'dan Zizek'e*, s 298

istemin çıkarlarıyla çatışmamalı, çünkü bu durum politik bütüne zarar vermektedir.¹⁷³

Rousseau doğal durum *iyi bir ortam*,¹⁷⁴ Locke, da *barışçıl bir ortam* olarak düşünülürken, Hobbes ise doğal durumu *homo homini lupus* (insan insanın kurdudur) ifadesiyle özetlediği kaos ve düzensizliğin hakim olduğu bir savaş ortamı olarak düşünüp tasarlamıştır. Bu ortam barışçıl bir ortam ya da insanların hiçbir can güvenliğinin olmadığı bir hayat sürdürdükleri bir durum olsun sonuçta düşünürlerin ortaya koydukları farklı argümanlarla doğal ortamdan politik toplum yapısına geçişin gerekliliğini ve ne şekilde gerçekleştiğini gözler önüne sermeye çalışmışlardır.¹⁷⁵

Sivil kavramını ya da sivil toplumu ikelliğin karşıtı olarak hem medeniyet hem de devletin kendisi olarak değerlendiren filozof ise 18 yy İskoç Aydınlanmasının önemli filozoflarından biri olan Ferguson'dur. Ona göre, insan hem bireysel hem de tür olarak ikellikten uygarlaşmaya doğru gitme eğiliminde olan bir varlıktır.¹⁷⁶ *Sivil toplum* kavramını, bir yanda(dar anlamda) doğa duruma zıt, sistemli yönetimi ve siyasi doğası olan bir toplum durumuna ya da kısaca devleti işaret etmek için kullanırken, diğer yandan (geniş anlamda) *uygarlaşmayı* kast ederek kullanmıştır; yani, ilkel toplumun zıttı olarak medeni, siyasal bir toplum durumundan bahsetmektedir. Bu saptamaların ötesinde, Ferguson'un kavramlaştırmasında sivil toplum, yalnızca ilkel toplumun değil, aynı zamanda Batılı olduğu kadar Doğulu tüm despotizm türlerinin de karşıtı olarak kabul edilmektedir.¹⁷⁷ İskoç aydınlanmacı filozoflarında bir diğeri Adam Smith, demokrasi ve sivil toplum kavramlarının ahlaki anlama dikkat çekmiştir. Adam Smith, kendi çıkarlarına kendisi sınır çizen akıllı bireyi düşlemiş ve bunu 'prudent man' (sağ görülü insan) olarak adlandırmıştır. Bu türden bireyin dostluğa dayanan sempati ve güven olmak üzere iki özelliği

¹⁷³ Rousseau, Jean-Jacques, *Toplum Sözleşmesi*, çev. Vedat Günyol, Türkiye İş Bankası Yayınları, 13. Basım, 2015, s 14-18

¹⁷⁴ Arnhart, Lary, *Platon'dan Rawls'a Siyasi Düşünceler Tarihi*, s 26

¹⁷⁵ Yıldırım, Murat, *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, s 229

¹⁷⁶ Taşkın, Ali, *İskoç Aydınlanması*, Birey Yayıncılık, 1. Baskı 2007 S 230-231

¹⁷⁷ Gönenç, Ayşenur Akpınar, *Sivil Toplum Düşünsel Temelleri Türkiye Perspektifi*, Alt Kitap Yayınları, 2001, s 17

barındırdığını ve özellikle güvenin sivil toplumun tamamlayıcı ögesi ve temel taşı olduğunu belirtmiştir.¹⁷⁸

19. Yüzyıl'a gelindiğinde sivil terimini devletten ayrı, karmaşık bir siyasal ve toplumsal düzen şekli olarak ele alan ilk filozofun Hegel olduğu ifade edilebilir. Hegel ile birlikte, teorik bir kırılma ortaya çıkmakta, *devlet* ve *sivil toplum* kavramları birbirinden ayrılmaktadır.¹⁷⁹ Hegel'in toplumsal ve siyasi görüşleri diyalektik anlayışına göre biçimlenmiştir. sivil toplum, devlet ve aile tinin kendini gerçekleştirme alanlarıdır. Aile *evrenselliği*, sivil toplum *tikelliği* devlet ise *evrensel ve tikelliğin birleştiği* alandır.¹⁸⁰ Sivil toplum, aile ile devlet arasında yerini alan ahlaki yaşamın ve sosyal çatışmanın alanını ifade eder. Sivil toplum, üretim, değişim ve tüketime ilişkin alanları içermesiyle bir çatışma alanıdır.¹⁸¹ Bu çatışmanın kaynağı ise sivil toplum içinde bireysel hırs, rekabet menfaatlerin bir biriyle olan savaşıdır.¹⁸² Sivil toplum, içinde taşıdığı çelişki, çatışma ve uyumsuzluktan ötürü tarihi süreç dahilinde kendini düzenli bir rasyonel çizgide sürdürmez. Tarihsel ruhun, süreci rasyonelleştirmesi sadece devletle olanaklı olduğundan sivil toplum devlete bağlanır ve özerkliğini yitirir. Hegel, için devlet, burjuva sınıfının korunması ve kollanması için gerekli olan ve bu sebepten sivil toplumun üstünde bir organizasyondur. Devlet, sivil burjuva toplumunun çelişkilerini bu toplumu ortadan kaldırmadan aşacaktır. Sivil toplum iç çatışmalarını ve özgürlük sorununu çözme kabiliyetine sahip olmadığından dolayı devlet kontrolüne ihtiyacı vardır, yoksa sivil olarak kalmaz.¹⁸³

Hegel, sivil toplumda bireyler her ne kadar birbirlerini tanımışlarsa da bu ilişki dışsal bir denetimle gerçekleşir. Bu denetimden kasıt kontrole yönelik sivil toplumda var olan kurumları kasteder. Sivil toplumun bu sistemine *dış devlet*, *ihtiyaçlara dayalı devlet* gibi adlar verir. Sivil toplum alanı onun için toplumsal

¹⁷⁸Aslan, Seyfettin, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:33, Yaz-2010, s 195

¹⁷⁹Gönceç, Ayşenur Akpınar, *a.g.e.*, s 21

¹⁸⁰Yalvaç, Faruk, *Hegel'in Uluslararası İlişkiler Kuramı: Dünya Tini*, Devlet Ve Savaş, Phoenix Yayınevi, 2008 s 57

¹⁸¹Arslanel, Müşfika Nazan, *Türkiye'de Demokrasi Sürecinde Sivil Toplumun Gelişimi*, Çizgi Kitapevi yayınları, 2017 28

¹⁸²Yalvaç, Faru, *Hegel'in Uluslararası İlişkiler Kuramı: Dünya Tini*, Devlet Ve Savaş, s 58

¹⁸³Gözübüyük Tamer, Mine, *Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 1, 2010, s 97

etkileşim yoluyla kişilerin daha yüksek bir evrensel bilinç için eğitildikleri alandır. Evrensellik bilinci ise ancak devlet aracılığı ile gerçekleşir.¹⁸⁴

Pek çok konuda düşüncelerini Hegel'in düşüncelerinden etkilenererek geliştiren Marx sivil toplum kavramını burjuva toplumu kavramıyla benzer anlamda kullanır. Fakat sivil toplumun çıkar çatışmaları için devletin varlığı çözüm değildir. Çünkü devlet dediğimiz sistem çıkar çatışmalarından ayrı ve bağımsız değildir. Karl Marx sivil toplumunun burjuvayla birlikte gelişimini sürdürdüğünü ve devletin sivil topluma değil, sivil toplumun devlete tabi olduğunu ifade etmiştir.¹⁸⁵ Çünkü sivil toplum ekonomik ilişkiler alanı olarak, siyasi ve hukuki üst yapıyı oluşturan devletin sosyo- ekonomik olarak temel yapısını meydana getirmektedir. Sivil toplumun bu ilişkilerini düzenleyen ise burjuva düzeninin bizzat kendisidir. Sivil toplumu alt yapı, devleti de üst yapı olarak kategorize eden Marx, devletin sivil topluma bağlı fakat faaliyetleri ile egemen sınıfın çıkarları doğrultusunda hareket ettiğini belirtir.¹⁸⁶

Marksist gelenek içinde, sivil toplum terimini özel olarak analiz eden üst yapı teorisyeni Antonio Gramsci'dir. Marxist olmasına rağmen, Gramsci'nin sivil toplum anlayışı daha çok Hegel' yaklaşır. Ona göre, sivil toplum, yapısal değil, üst yapısal bir momente aittir. Gramsci bunu şöyle ifade eder: Bu durumda yapacağımız, üst yapıda bulunan iki düzeyi birbirlerinden ayırmaktır. Bu düzeylerden biri *sivil toplum*, yani genelde özel olarak anılan organizmalar bütünü, diğeri ise *siyasal toplum* ya da devlet diye isimlendirilir. Bu iki düzey bir yandan yönetici sınıfın toplumsal yapının bütününe uyguladığı *egemenlik* işlevine, diğeri de, devlet ve hukuksal otorite biçiminde uygulanan doğrudan egemenlik ya da komuta işlevine karşılık gelir.¹⁸⁷

Gramsci'nin sözünü ettiği hegemonya, doğrudan egemenlik ya da komuta gibi kavramlar, onun devleti çözümlemesine yardımcı olacak kavramlardır. Ayrıca ideoloji- kültür ilişkisi de çözümlemede kapı aralayacaktır. Çünkü Gramsci için sivil toplum,¹⁸⁸ “karşılıklı maddi ilişkilerin tümünü değil, idolojik-kültürel ilişkilerin

¹⁸⁴Yalvaç, Faruk, *Hegel'in Uluslararası İlişkiler Kuramı: Dünya Tini, Devlet Ve Savaş*, s 59-60

¹⁸⁵Gözübüyük Tamer, Mine, *Edebiyat Fakültesi Dergisi*, s 98

¹⁸⁶Arslanel, Müşfika Nazan, *Türkiye'de Demokrasi Sürecinde Sivil Toplumun Gelişimi*, Çizgi Kitapevi yayınları, 2017, 33-34

¹⁸⁷Bobbio, Norberto & Texier, Jacques, *Gramsci ve Sivil Toplum*, çev. Ada ipek & Kenan Somer, Savaş Yayınları, 1982, s 18-19

¹⁸⁸Arslanel, Müşfika Nazan, *Türkiye'de Demokrasi Sürecinde Sivil Toplumun Gelişimi*, s 35

tümünü, ticari ve ekonomik yaşamın tümünü değil, tinsel ve düşünsel yaşamın tümünü içermektedir.”¹⁸⁹

Kavramın düşünsel gelişiminde görüşleri ele alınacak düşünürlerden bir diğeri de Alexis De Tocqueville’dir. Ona göre, demokratik toplumsal ilişkilerin gelişmesi sonucunda, aristokratik toplumda bireyleri birbirine bağlayan toplumsal yapıların çözülüşü ile özerk bireyler yığınlarına doğru çözülme görülmüştür. Yani köylülerden krala kadar bireyler tek bir uzun zincir halindeyken demokrasi söz konusu zincirin her bir halkasını kırarak bireyleri özgür bırakıyordu. Gelişen demokrasiyle gündeme gelen *bireysellik* eğiliminin sonucunun toplumsal düzeyde güçsüzleşme olacağını öne sürer. Tocquelli bireyselleşme kavramını özgür bireyin varoluş durumunu nitelemekten farklı olarak siyasal süreçler karşısındaki kayıtsızlık durumunun sergilenmesi ve kamusal etkinliklerden uzak kalınması anlamında kullanmıştır. Siyasete ilgisizlik ve anti-politik tavrın liberal politik sistemlerdeki tehlikelerinden korunmanın yolunun sivil toplum olduğunu söyler. Sivil toplum demokratikleşme sürecine katkıda bulunan ve demokratik devrimlerin ortaya çıkardığı tekil bireyin yaşamını zenginleştiren toplumsal ilişkiler uzamıdır. Sivil toplum içinde önemine işaret ettiği gönüllü örgütlenmeler tekil çıkarlarla genel çıkarları uzlaştırmaya yardımcı olan yapılardır. Gönüllülük ve seçme özgürlüğü ilkelerine göre kurulan dernek ya da kurumlar.¹⁹⁰ Toplumsal gerekliliklere çözüm aramak, devletin zor kullandığı hallerde müdahale etmek, demokrasinin güvenliğini sağlamak gibi faaliyetleri içine alan temelde sosyal toplumun kendisini korumak adıyla meydana getirdiği güvencedir.¹⁹¹ Bu kuruluşları uzlaşma sağlamak, tolerans, güven sağlamak ve vatandaşlar içinde gerekli olan eşitliği sağlamak gibi değerlerin üretildiği, “büyük” ve “özgür” eğitim yuvaları şeklinde nitelendirmiştir.¹⁹² Sivil toplumun yapısının taşıyıcı ögesi olan sivil toplum kuruluşları, vatandaşlık bilincinin oluşup gelişmesi, hem yurttaşların kendi aralarında, hem de devletle yurttaşlar arasındaki ilişkileri düzene koyduklarından, demokratik yapının sağlıklı işlenmesini

¹⁸⁹Bobbio, Norberto, & Texier, Jacques, *Gramsci ve Sivil Toplum*, s 19

¹⁹⁰Yetiş, Mehmet, “Tocqueville, Demokratik Devrim ve Sivil Toplum” *A.Ü SBF-GETA Tartışma Metinleri*, No.87, 2005, s 12-24

¹⁹¹Tumay, Murat & Okatan, Firdevs, “Alexis De Tocqueville’e Göre Sivil Toplum” *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, s. 3, 2015, s 328

¹⁹²Balkaya, Fatih, “Yeni Toplumsal Hareketler, Sivil Toplum Ve Müzakereci Demokrasi”, *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, No/Sayı:4, 2015, s 69-70

sağlamaktadırlar. Sivil toplum kuruluşlarına üye yurttaşlar kararların alınması sürecine dahil olma, yöneticileri seçmede faal olma, düşüncelerini açıkça söyleme, birlikte yönetme, ortak hareket etme gibi davranışlara sahip olmaya başlarlar. Böylece bu durum üyelerin kurumsal katılma ve deneyimlerinden doğan bu demokratik tutum ve davranışlar bütün kamu alanlarında kendini gösterir.¹⁹³

20.yy'da sivil özgürlüklerin (genel oy hakkı gibi) toplumun bütün üyelerini kapsayacak şekilde yaygınlaşması, yurttaşlık fikrinin gelişimi, çağdaş sivil toplumun zorunlu şartı kabul edilmektedir. sivil olarak yurttaş, bireysel hak ve özgürlüğü için gerekli olan ifade, fikir, kanaat ve inanç özgürlüğü, mülkiyete, sözleşme yapma ve kendi hakkını başkalarına karşı savunma hakkı gibi, diğerleriyle eşit bir konumda kullandığı, yasalara uygun hakların birleşiminden meydana gelen sivil bir unsurdur.¹⁹⁴

Sivil toplum bireylerin (yurttaş) konuştuğu, toplandığı, örgütlendiği, kamuyu ilgilendiren sorunlarda beraber sonuca varıldığı, politik toplumu ve kararları etkileyen, demokratik meşruluğu olan bir hak alanı olarak düşünülür. Sosyal hareketler modern sivil toplumlardaki siyasi eylemin, kurumsal olmamasına rağmen, normal boyutudur. Modern toplum vatandaşlarına özgü kurumsal olmayan bir siyasi eylem formu olarak sivil itaatsizlik, sivil toplumun ilkelerini ihlal etmez. Sivil itaatsizlik formundaki doğrudan siyasi eylem demokratik ve adil bir sivil toplumun ütöpik görüşlerine –hukukun üstünlüğü, çoğunluk yönetimi ve bütün haklara saygı- iki nedenden dolayı uygundur. İlki, sivil itaatsizlik, en azından hakların ve demokrasinin kısmi kurumsallaşmasını varsayan ilkeli toplu eylemdir. Yani demokratik meşruluğu iddia eden ve bazı politik katılımları sağlayan temsilci bir politik sistemin yanı sıra sivil toplumu oluşturan ve koruyan hakları öngörür. İkincisi, sivil toplum tam anlamıyla gerçekleşemez ve tamamlanamayan, adil ve demokratik bir yapı olarak ütöpiktir. Ancak siyasi projeleri bilgilendiren düzenleyici bir ülkü görevi görür. Toplu eylemler bu ütopyayı ciddiye alır ve eylem gerçekleştirmeyi umarlar. Sivil itaatsizlikte bulunanlar, başlangıçta yasa üstü olsa bile, bilinen siyasi

¹⁹³Özer, M. Halis, “Günümüz İtibariyle Sivil Toplum Kuruluşlarının İktisadi Ve Sosyal Fonksiyonları,” *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, say 26 ,Güz-2008 s 92

¹⁹⁴Kabasakal, Mehmet, “Sivil Toplum ve Demokrasi”, *T.C. İçişleri Bakanlığı Dernekler Dairesi Başkanlığı Denetçi Yeterlilik Tezi*, Ankara 2008 s 17

kültür tarafından kabul edilmiş meşru sivil eylem alanını genişletir. Sivil itaatsizlik, olgun siyasi kültürde vatandaşlara açık katılım alanı ve türlerini genişleten bir öğrenme süreci başlatır. Tarihsel olarak demokratikleşmede itici güç olan sivil itaatsizlik, radikal politikalarının dış sınırlarını sivil toplumların genel çerçevesinde tanımlar.¹⁹⁵

3.2. Sivil İtaatsizlik Eyleminin Tarihteki Öncülleri

3.2.1 Sivil İtaatsizlik Bağlamında Sokrates ve Antigone

Sivil itaatsizlik teriminin ortaya çıkışı 19 yy'lara tekabül etse de ortaya çıkışı, eylemsel olarak daha eskidir. Tarihsel süreç içerisinde farklı coğrafyalarda ve zamanlarda ortaya çıkan sivil itaatsizlik eylemi bireysel ve toplumsal bir karşı çıkış biçimi olarak da ortaya çıktığı gözlemlenmiştir. Kavramın tanım ve unsurlarından hareketle eylemin teorik ve pratik unsuruna ilk rastlanan coğrafya Eski Yunan olarak kabul edilmektedir. Gerek Yunan tragedya yazarı Sofokles'in tragedya kahramanı Antigone ve tarihte itaatkar bir itaatsiz olarak Sokrates, sivil itaatsizlik eylemi için prototip olarak kabul edilmektedirler.¹⁹⁶ Antigone ve sokratesin hareket noktası tanrısal adalet ya da tanrısal sesle ilgilidir. Bu anlamda her ikisinin de eylem şeklinde ilahi imge ve buna bağlı olarak ahlaki değerler belirleyici olmuştur, her iki figür de, sivil itaatsizlik tartışmaları dikkate alındığında konuya ışık tutmaya ve ilgi çekici olmaya devam edecekleri görülmektedir.¹⁹⁷

Sokrates M.Ö 399 senesinde, yetmiş yaşındayken, gençleri doğru yoldan ayırma, devletin tanrıların inanmama ve bunların yerine yenilerini koyma gibi iddialarla suçlanmıştır.¹⁹⁸ Sokrates, kendi zamanında kabul gören ahlaki ve dini inançları sorgulamış, geleneklere başkaldırmaya istekli gençlerin dikkatini çekmiştir. Böylece birçok insan Sokrates'i gençleri baştan çıkarıcı biri olarak görmeye başlamıştır. Atinalı juri üyeleri, topluluklarının varlığının, kabul edilmiş inançlara bağlı olduklarını, düşünmektedirler. Bu inançlar arasında Tanrıların önemli bir yeri bulunmaktadır. Bundan dolayı üyeler, topluluklarını korumak adına, sokrates'in

¹⁹⁵Cohen, Jean L. &Arato, Andrew, *Sivil Toplum ve Siyasal Teori*, s 505-508

¹⁹⁶Dağtaş, Erdal, *Türkiye'de Sivil İtaatsizlik Toplumsal Hareketler ve Basın*, s 27-29

¹⁹⁷Çankaya, Aylin, "Yasa" Üzerine İki Farklı Perspektif: Antigone Ve Sokrates", *Felsefe Ve Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 19, 2015 s 247

¹⁹⁸Platon, *Sokrates'in Savunması*, Morpa Kültür Yayınları, çeviren Mehmet Türdeş, 2009, s 17

genel kabul görmüş fikirleri eleştirmesine izin vermezler.¹⁹⁹ Bunun için Sokratesi geleneksel inanç ve fikirleri kabul etmemek ve bunlara karşı gelmekle suçlarlar.

Ölümlerle sonuçlanacak olan suçlamalara rağmen Sokrates düşünce ve tavırlarında hiçbir değişiklik göstermez ve daha önce savunduğu inanç ve değerleri olduğu gibi savunmuştur. Onun bu duruşunu mahkemede yaptığı savunmasındaki şu söyleminden çıkarabiliriz:

“Benim ödevim cezaevi ya da ölüm korkusuyla sizin haksız, eğri kararlarınıza boyun eğmek, sizden yana çıkmak değil, yasayla doğrulukla tehlikeyi sonuna kadar göze almaktır.” Sokrates haksızlık karşısındaki onurlu duruşunun ölüm bilincinin önüne geçtiğini, ahlaki duruşun ve haksızlık etmemenin ölümden daha önemli olduğunu da görmek mümkün: “ölüme kıl kadar önem vermediğimi, tek önem verdiğim şeyin haksızlık etmemek, günah işlemek olduğunu yalnız sözlerimle değil, hareketlerimle de gösterdim.”²⁰⁰

Sokrates, ölüm mahkumiyeti verildiğinde, hapiste iken kendisine kaçmayı teklif eden Kriton’un bu önerisini reddeder ve verilen cezayı kabul etme nedenlerini Platon’un kaleme aldığı diyalogda anlatır. Sokrates, çoğunluk kabul etse de etmese de her durum ve zamanda doğru davranmak gerektiğini ve eğriliğe eğrilikle karşılık vermemek gerektiğini bilmeliyiz ve insanlara kötülük etmekle yanlış yapmak arasında hiçbir farkın olmadığını söyler.²⁰¹

*(...) Denediğin işin, elinde olduğu kadarıyla, bizi, yasaları ve bütün devleti yok etmekten başka hedefi var mı? Verilen hükümlerin hiçbir gücü olmaz, kişiler onlara uymaz ve onları yok ederse, bir devletin devrilmeyip yaşamaya devam edeceğini mi sanırsın? Bu ve buna benzer başka sorulara ne cevap verebiliriz, Kriton? Çünkü verilen hükümlerin yerine getirilmesini isteyen o yıkacağımız yasa lehine, Özellikle bir hatip, söyleyecek neler bulmaz ki. Devlet bize bir haksızlık yaptı, davamızda yanlış hüküm verdi, diye mi cevap vereceğiz? Bu mu olacak cevabımız, yoksa başka şey mi söyleyeceğiz?*²⁰²

¹⁹⁹Arnhart, Lary, *Platon’dan Rawls’a Siyasi Düşünce Tarihi*, s 27-28

²⁰⁰Platon, *Sokrates’in Savunması*, s 30

²⁰¹Platon, *Diyaloglar* (“Kriton ya da Ödev Üstüne”, çev. Tanju Gökçöl), Remzi Kitapevi, 2010, s 288, B 49 d,e

²⁰²Platon, *Diyaloglar*, “Kriton ya da Ödev Üstüne”, 2010 s 289 B 50 b,c

Sokrates, yasaların hükümlerine uymak gerektiğini; çünkü yasalara karşı yapılacak itaatsizliğin ve yasaların hükümlerinin gücü olmadığı durumda, bu durumun sitenin sonunu getirebileceğini ifade eder. Ayrıca yapılacak eylemlerin sitenin rızasına dayalı olması gerektiğini de bildirir. Arendt: Sokrates'in dava esnasında yasaları değil, belirli hukuksal hatayı kendi ifadesiyle felaketi tartışma konusu yaptığını bildirir. Yasalar ile arasındaki sözleşmeyi bozmayı, yasalara bağlılıktan vazgeçmeyi düşünmemiştir; sokrates'in davası ya da mücadelesi yasayla değildir, tam tersine yasayı uygulayanlar yani hâkimlerdir.²⁰³.

Kriton diyalogunda yasalarla ilgili konuşmalarında Sokrates, doğumunun ve eğitiminin bu yasalar sayesinde mümkün olduğunu belirtir. Olgunluğa eriştiğinde mülkünü yanına alarak siteyi terk etmekte özgürdü. Sokrates'in Atina'da kalmayı tercih etmesi, onun Atina'nın yasalarını ve hayat tarzını kabul ettiğini göstermektedir. Bu durum Sokrates'in sözleşme aracılığı ile Atina yurttaşlık koşullarını kabul ettiği ve bu koşullara itaat ettiği sonucu çıkarılabilir. Atina yurttaş koşullarının Sokrates'e, jüri üyelerini, ona yönelik suçlamaların adaletsiz olduğuna dair, ikna etme fırsatı vermişlerdir. Fakat Sokrates, bulunduğu konumunun doğası gereği adil ve suçsuz olduğunu jüri üyelerini inandırmayı başaramamıştır²⁰⁴. Sokrates'in karşı çıktığı ya da itaatsizlik ettiği site ve onun yasaları değil, isnat edilen durumun adaletsizliğine itaatsizliktir.

Sokrates'e mahkemede, dönemin iktidarı tarafından yöneltilen suçlamalar ve Sokrates'in yargılama sırasında yaptığı savunma, sivil itaatsizlik bakımından değerlendirildiğinde, bu durumu tasvir eden pek çok unsurun varlığı görülmektedir. Sokrates'e yöneltilen suçlamalar noktasında, bahsi geçen edimlerinde şiddet unsuru görülmemiştir. Düşünürün eylemlerinden dolayı yargılanmadan kaçmayıp, yaptığı eylemin sonuçlarına katlanma bilinç ve iradesi, ahlaki motivasyonunun yüksekliği kadar verilen cezaya razı gelme ve katlanma sorumluluğuna da vurgu yapmaktadır.²⁰⁵ “Sokrates, gerçekleştirdiği eylemlerinde daima açık bir yol izlemek , şiddeti değil, iknayı benimsemek ve doğru olduğuna inandığı gayesi için, her türden

²⁰³ Arendt, Hannah, *Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik*, s 85

²⁰⁴ Arnhart, Lary, *Platon'dan Rawls'a Siyasi Düşünceler Tarihi*, s 29

²⁰⁵ Anbarlı, Şeniz, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Doktora Tezi*, s 94

cezaya katlanmaya hazır olduğunu ortaya koymasıyla bir sivil itaatsizlik prototipi olmuştur.”²⁰⁶ Sokrates’in eylemlerinin ölçütü Atinalıların ortaya koyduğu davranış normları olmayıp aksine onun kendi vicdanıdır. O adil olmadığını düşündüğü bir yasayı, çiğneyerek itaatsizlik etmiş, başka bir kanuna da, verilen cezanın haksız olduğunun farkında olmasına rağmen boyun eğmiştir. Sokrates, çiğnediği buyrukların öngördükleri yaptırımlara katlanması, cezaya rıza göstermesi, devlet ya da sistemin genel ve soyut yasasına itaati, sistemin genelinin adil olduğu inancından doğmaktadır.²⁰⁷ Sokrates’in mahkeme karşısındaki tavrı, benimsediği düşünceler ve gerçekleştirdiği eylemleri, sivil itaatsizlik eyleminin temel unsurlarıyla uyum sağladığı için, felsefe tarihinde eylemi gerçekleştiren örnek bir şahsiyet olarak görülebilir.

Sofokles M.Ö 411 senesinde kaleme aldığı Oedipus Üçlemesi’nin son oyunu Antigone, Sofokles’in tragedya oyunudur: Oedipus, babası olan Laios’ u bilmeyerek öldürüp annesi ile evlenmiştir. İki kızı iki de oğlu olur bu evlilikten. Antigone’nin iki abisi, Etokles ile Polineikes Thebai için savaşır. Aslında babalarının yani lânetli Oidipus’un vasiyetine göre oğulları dönem dönem Thebai’yi yönetecektir. Ancak Etokles buna uymaz, yönetimi devretmez, kardeşini sürer. Polineikes de ordusuyla şehrin kapısına gelir, kardeşinden hakkını ister ama iki kardeş savaşır ve birbirini öldürür. Daha önce de tahtta gözü olan Kreon, çocukların dayısıdır, iktidara el koyar ve Polineikes’i vatan hani ilân ederek gömülmesini yasaklar.²⁰⁸ Sofokles’in tragedyasında konumuzu ilgilendiren olay: Kral Kreon’un, dönemin tanrılarının bile ölüye karşı aşağılık bir davranış olarak gördüğü “ ölüyü gömmeyi yasaklama” davranışıdır. Konu ile ilgili, Antigone ve kız kardeşi İsmene arasında geçen diyalog sivil itaatsizliğin temel unsurlarına örnek teşkil etmektedir. Diyalog da geçen pasajlar şu şekildedir:

²⁰⁶Nişancı, Şükrü, *Sivil İtaatsizlik*, s 171

²⁰⁷Ökçesiz, Hayrettin, *Sivil İtaatsizlik*, s 21-25

²⁰⁸Aiskhülos, “ Persler” & Sofokles, “Antigone”, *Eski Yunan Tragedyaları 1*, çev. Güngör Dilmen, Tem Yayıncılık, 2014 s 15-22

İSMENE

Çılgın, Kreon'a karşı mı geleceksin

ANTİGONE

Benim hakkımı benden esirgeyemez kimse. (dize 45)

.....

ANTİGONE

İsrar etmiyorum, yardımın eksik olsun

İşine bak sen. İleride gönlünden kopsa bile yardımını kabul etmem artık.

Ben gömmeye gidiyorum ağabeyimi bu uğurda ölsem de ne gam!

Yan yana yatarız kardeşimle iki sevgili gibi suçsa kutsal bir suç benimki.

Şu kısacık yaşamda dirilere yaranmaya değer mi?

Öte yandan sonsuzluk bekler beni,

Ölmüşlerime adıyorum sevgimi

Sen ama yüz çevirip kutsal yasalardan

Gönlünce sürdür günlerini. (dize 70,75)

.....

İSMENE

Hiç olmazsa gizli yap bu işi, söyleme ona buna

Ben de açmayacağım hiç kimseye.

ANTİGONE

Kime istersen söyle, dünya alem işitsin,

Susarsan daha nefret ederim senden.

.....

Sevdiklerime son görevimi yapıyorum

Gücüm tükenmeden bırakmam bu işin ardını (dize 85, 90).²⁰⁹

Antigone, şiddete başvurmadan ve vicdanının sesini dinleyerek emri çiğnemesi, kararlı oluşu, herkese duyurarak, alenen suçu işlemesi ve kardeşini de eyleme davet etmesi ve kardeşini gömme suçunu işlemesi, sivil itaatsizlik eyleminin

²⁰⁹ Aiskhülos, "Persler" & Sofokles, "Antigone", *Eski Yunan Tragedyaları 1*, s 68-70

en önemli unsurlarını barındırmaktadır. Antigone, kardeşi Polüneikes herkes gibi gömülme hakkına sahiptir; çünkü bu durum adaletin gereğidir. “Burada devletin yasasına karşı bireysel bir mücadelede bulunan Antigone’nin hareket noktası, evrensel bir değer olarak adaletin tecelli etmesi gerektiğine olan inancıdır.”²¹⁰ Thoreau:“Doğruya beslediğimiz saygıyı kanunlara da beslememiz istenemez. Yapmakla yükümlü olduğum tek şey, şartlar ne olursa olsun doğru olduğuna inandığım bir şeyi uygulamaktır,”²¹¹ şeklinde benimsediği düşünce ile Sofokles’in kurguladığı oyundaki Antigone’nin kralın yasasına karşı gelerek gerçekleştirdiği eylemin Thoreau’un savunduğu düşüncesi ile yıllar önce oyunda savunulan düşünce arasında paralellik olduğunu söylenebilir.

3.2.2. Henry David Thoreau

Amerikalı naturalist ve çevreci bir yazar olarak bilinen Thoreau, Hindistan’dan Amerika’ya ve Afrika’ya birçok özgürlük hareketin düşünsel ve eylemsel çerçevesinin şekillenmesinde etkili olmuştur. 12 Temmuz 1817 Concord’da doğan Thoreau, Concord Massachusetts’de yer alan Walden Gölü kıyısında inşa ettiği kulübesine yerleşerek Amerikan tarihinin en önemli ve ünlü yaşam deneyimlerinden birine adım atmıştır.²¹² Walden Gölü kıyısındaki kulübesinde iki yıl süresince yalnız olarak yaşadı. 1854’te basılan *Walden* isimli eseri için okuyup yazarak hayvanlarla, kuşlarla, balıklarla arkadaşlık ederek, mevsimlerin geçişi hakkında yazılar kaleme alarak ormandaki büyüleyici hayatı tasvir etti. İnzivaya çekildiği iki yıl, yetişkinlere özgü olan kilise ve seçim vergisini vermeyi reddedince hapse atıldı. Her ne kadar Emerson ve diğer arkadaşları vergisini ödeyerek hapisten çıksa da bu deneyim onu *sivil İtaatsizlik Görevine Dair* adlı eserini yazmasına neden olmuştur.²¹³ Eser ilk olarak 14 Mayıs 1849 yılında *Aesthetic papers* adlı dergide *Ülke Yönetimine Direniş* adı altında yayınlanmıştır. Yazının herkes tarafından bilinen başlığı *sivil İtaatsizlik* vefatından 4 yıl sonra, 1866 yılında Kanada’da *Bir Yanki*,

²¹⁰Çankaya, Aylin, *Felsefe Ve Sosyal Bilimler Dergisi*, s 241

²¹¹ Thoreau, Henry David, *Doğal Yaşam Ve Başkaldırı Sivil İtaatsizlik Makalesi ve Walden Gölü*, çev. Seda Çiftçi, Kaknüs Yayınları, 2007, s 359

²¹²Harding, Walter, “Önsöz”, Henry David Thoreau, *Doğal Yaşam Ve Başkaldırı Sivil İtaatsizlik Makalesi Ve Walden Gölü*, çev. Seda Çiftçi, Kaknüs Yayınları, 2007 S 7-13

²¹³Uçar, Şahin,,” Henry. D. Thoreau’nun Sivil İtaatsizlik Görüşü Ve Otoriteye Karşı Çıkış Biçimi”,Gandhi, Mohandas. K & Thoreau, Henry David,,” *Sivil İtaatsizlik Ve Pasif Direniş*, çev. C. Hakan Arslan& Fatma Ünsal), Vadi Yayınları, 2015 S 9-10

Kölelik Karşısı ve Reform Yazılarıyla Birlikte adıyla derlenen kitabında kullanmıştır. Thoreau’nu sivil itaatsizlik düşüncesini yüzyıllar önce, Sokrates ve Antigone eylemleriyle gerçekleştirmişlerdir. Yine yüzyıllar önce Boethius Batı Kültürü’nde, Meng-tzu(Mencius) ise Doğu Kültürü’nde bu düşünceyi dile getirmişlerdir. Ama önemli olan ise Thoreau’nun bu düşünceyi herkesin benimseyeceği bir biçimde düzenleyip anlaşılır kılmasıdır.²¹⁴

Thoreau *Sivil İtaatsizlik* makalesine “En iyi hükümet en az hükmedendir, ” diyerek başlamıştır. Daha sık ve sistematik olarak hareket edildiğinde ve insanlar hazır olduklarında, ortaya çıkacak sonuç ise “Hükümetin en iyisi hiç hükmetmeyendir” yani hükümetin işe yarar sistemli bir şekilde işlemesini dilemektedir.²¹⁵ En elverişli ve işe yarar hükümet halkı özgür bırakan hükümettir. Halkın eline geçen iktidarda çoğunluğun uzunca bir süre yönetimde kalma nedeni çoğunluğun haklılığı değil; fiziksel olarak güçlü konumda olmasıdır. Oysa çoğunluğun egemenlik oluşturduğu bir yönetim asla dürüstlük üzerine kurulmaz. Adalet anlayışı temel alınsa bile iyinin ve kötülüğün ne olduğuna çoğunluğun değil de insan vicdanının karar verdiği bir yönetim şekli olmaz mı? Bir vatandaş vicdanını bir an için kanun koyucunun eline bırakmalı mıdır? Bu eğer doğruysa her bir insanın vicdanının olmasına gerek var mı? ²¹⁶Thoreau, vicdanı ve bireyin özerkliğini devlet sisteminin, yasaların temeli kabul etmektedir, bununla birlikte en iyi yönetimin ise halka en çok özgürlük sağlayan ve işe yarayan yönetim olduğunu ifade eder.

“Yasalara duyulan saygının doğrulara duyulan saygıyı geçmesi istenen bir şey değildir. Hak saydığım tek zorunluluk doğru olduğunu düşündüğüm şekilde davranmaktır.”²¹⁷ “Thoreau’nun bireyci olduğuna kuşku yoktur; fakat onun bireyciliği kendi bencil çıkarları adına değil. Onun bireycilik anlayışı, erdemli bir davranış olarak gördüğü vicdanlı, adil ve bilgece uyanmış bireyin üstünlüğüdür.”²¹⁸

²¹⁴Harding, Walter, “Sivil İtaatsizlik’e Giriş”, Gandhi, Mohandas. K & Thoreau, Henry David, *Sivil İtaatsizlik Ve Pasif Direniş*, çev. C. Hakan Arslan& Fatma Ünsal, Vadi Yayınları, 2015 s 35-38

²¹⁵Jenco, Leigh Kathryn, “Thoreau’nun Demokrasi Eleştirisi”, Cogito, Sivil İtaatsizlik, çev. Ezgi Göç, sayı:67, yıl 2011 s105

²¹⁶Thoreau, Henry David, *Doğal Yaşam Ve Başkaldırı Sivil İtaatsizlik Makalesi ve Walden Gölü*, s 358-359

²¹⁷Thoreau, Henry David *Sivil İtaatsizlik*, Çev. Melis Olçum, Kafe Kültür Yayıncılık, 2013, s 11

²¹⁸Bove, Jose, & Luneau Gilles, *Sivil İtaatsizliğe Çağrı*, s 72

Thoreau, haksız bir uygulama karşısında bireyin ortaya koyacağı tavrı ve bireyin kendini fark etmesini, başkalarının hakkını gasp etmeden, bilinçli bir şekilde fikir sahibi olmasını şöyle dile getirir:

“Kendini, büyük ya da küçük bir yanlış düzeltmeye adanmak, temelde tabi kimsenin görevi değildir; ama görevi olan, en azından, kötülüğün içinde olmamak ve kötülüğe hiçbir destek vermemektir. Eğer kendimi bir fikre adayacaksam, en azından o fikrin kimsenin hakkını gasp etmediğini görmeliyim. Eğer öyleyse, onu bu durumdan kurtarmalıyım ki hakkını gasp ettikleri de fikirlerini bulabilsin.”²¹⁹

“Haksız kanunlar vardır, onlara uymaya razı mı gelmeliyiz, onları değiştirmeye çalışıp başarılı olana kadar mı kurallara uymalıyız yoksa bu kuralları hemen çiğnemeli miyiz? İnsanlar böylesi bir yönetim altında genellikle, çoğunluğu bu kuralları değiştirmeye ikna edene kadar beklemenin uygun olacağını düşünüyorlar. Eğer direnirlerse çare derinden daha kötü sonuçlar doğurur düşüncesindedirler. Yasa, doğası gereği seni zorunlu olarak başkasına yönelik haksızlığın aracı durumuna düşürecek yapıdaysa yasayı çiğne!”²²⁰

Thoreau haksız ya kanunları değiştirme konusunda ise şiddet ya da isyandan çok ikna yöntemini meşru kabul ettiğini anlayabiliriz bununla birlikte bireyi haksız davranışa yöneltecek yasanın çiğnenmesi gerektiğini belirtir. Başkaldırı ve direnmeyi ise en son çare olarak düşünmektedir, bunun koşulları ise: Özgürlüklerin ciddi anlamda zedelenmesi, ülkenin zorla işgal edilmesi ve ülkenin askeri bir yönetimin iktidarı elinde bulundurması gibi koşullar öne sürmektedir:

“Bir yönetimin zorbalığı ya da yetersizliği dayanılmaz boyutlara ulaştığında, bu yönetime direnme ya da bağlılığı reddetme anlamına gelen devrim hakkı herkesçe kabul edilmiştir. Başka bir deyişle, bir milletin nüfusunun altında biri özgürlük için iltica eden kölelerse ve yabancı bir ordu bütün ülkeyi haksız sebeple işgal edip fethetmişse ve ülke, askeri yönetimle idare ediliyorsa, bence dürüst insanların başkaldırıp devrim yapma zamanı gelmiştir.”²²¹

²¹⁹Thoreau, Henry David, *Sivil İtaatsizlik*, s 23

²²⁰Thoreau, Henry David, *Doğal Yaşam Ve Başkaldırı Sivil İtaatsizlik Makalesi Ve Walden Gölü*, s 367

²²¹Thoreau, Henry David, *Doğal Yaşam Ve Başkaldırı Sivil İtaatsizlik Makalesi ve Walden Gölü*, s 361

3.2.3. Lev Nikolayeviç Tolstoy

On dokuzuncu yüzyılı yirminci yüzyıla bağlayan dönemde yaşamış olan Tolstoy büyük bir romancı olmasının yanında eserlerinde savunduğu düşünceler ile bir zihin ve vicdan reformcusudur da aynı zaman da. Rus ihtilalinden sonra, Lenin tarafından *Rus Devriminin Aynası* olarak nitelenen Tolstoy şiddete dayalı bir devrimin hayır getirmeyeceğini savunmuştur. O, devlet, kilise, ordu gibi hükümler unsurların yandaşı ve ya karşıtı olan her türlü şiddet eylemlerine karşıdır. Tolstoy, tüm dinlerin hurafe ve yanlışlardan ayıklanarak, ortak olan hakiki öze, *Tanrı'nın içimizdeki krallığına* dönmeyi, kötülüğe şiddetle direnmeyi, düşmanını sevmeyi, vicdani reddi ve sivil itaatsizliği ise insanlığın kurtuluşu olarak görmektedir.²²²

Tolstoy, savaşın insanları barbar, aptal, zalim ve vahşileştiren bir olgu olduğunu ve insanlar arasındaki sevgiyi azaltmaktan başka bir işe yarayamayacağını belirtir. Savaş meydanlarının insanlara acı, gözyaşı, kan, binlerce masum insanın kıyımı ve mutsuzluktan başka bir şey kazandırmadığını ifade etmektedir. Hükümlerlerin, din adamlarından istedikleri savaştaki fonksiyonlarını ise şu cümlelerle dile getirir: “Çanlar çalacak ve uzun saçlı adamlar altın işlemeli cübbelerini giyip cinayet adına dua etmeye başlayacaklar.”²²³ Tolstoy, Hıristiyanlığın temel öğretilerinde tüm cinayetlerin yasaklanmakla kalmayıp millet ayrımı yapılmaksızın, herkesin kardeş kabul edildiğini ve tüm insanlara iyilik yapılmasının istendiğini, hiçbir durumda savaşı onaylamayacağını bildirir. Kiliselere ve rahiplere belirlenmiş olanın dışında başka görevler vermek, Hıristiyanlığın temel öğretilerinden kaynaklı ahlaki reddetmek anlamına geleceğini ifade eder.²²⁴

Dilimize Ö. Aydın Suer tarafından çevirisi yapılan *Ganhi'ye İki Mektup* adlı yazısında Tolstoy: Gandhi'nin çıkardığı *İdian Opinion* adlı dergisinden Gandhi'nin mücadele biçimini tanımış ve eylem hakkındaki görüşlerini kaleme almıştır. Tolstoy, Gandhi'nin Hindistan ve Güney Afrika'da İngilizlere karşı geliştirdiği sivil itaatsizlik

²²² Bengi, Acar Burak, “Önsöz: “Sisifus'un Kayası ve Tolstoy; ve Biz kimiz?”, Lev Nikolayeviç Tolstoy, *Vatanseverliğe Karşı*, çev. ve ed. Acar Burak Bengi, Yokuş Yayınları, 2007 s 6-8

²²³ Tolstoy, Lev Nikolayeviç, *Vatanseverliğe Karşı*, çev. ve ed. Acar Burak Bengi, Yokuş Yayınları, 2007, s 83

²²⁴ Tolstoy, Lev Nikolayeviç, *Vatanseverliğe Karşı*, s 87

eylemini desteklediğini ve bu eylemlerin Hıristiyanlık dinindeki öğretilerde de meşruluğunun olduğunu mektupta ifade etmiştir.

Tolstoy'un, sevgi, yani insanın ruh birliğine yönelim ve bundan kaynaklı eylem isteği, insan hayatının yüce ve tek kanunudur. Her insan bunu ruhunun derinliklerinde hisseder ve bilir. Ona göre, bu yasa Hintli düşünürlerce olduğu gibi, Çin, Musevi, Yunanlı ve Romalı ve İslam tasavuf düşünürlerce de ortaya konmuştur. Sanırım bu bütün peygamberler ve kanunların bundan ibaret olduğunu ifade eden İsa peygamber tarafından ortaya konulmuştur,²²⁵ şeklindeki ifadeleri, Gandhi'nin Hint inanç kültüründen kaynağını alan *Satyagraha* düşüncesinin çeşitli kültür ve inanç sistemlerinde de var olduğunu ve inanç önderlerinin bu öğretiyi dile getirdiğini belirtmek istemiştir.

Ona göre Hıristiyanlıkta *sevgi yasası* çok net bir biçimde dile getirilmiştir. Fakat Hıristiyanlar yaşamlarını zorbalık üzerinde inşa ettikleri için, yani zorbalığı bir hak olarak kendilerinde gördükleri için, vaaz ettikleri ile yaşadıkları arasında çelişkiler yaşamaktadırlar. Bu çelişkiler eninde sonunda bir şekilde ortaya çıkacaktır. Bu çelişki durumu ya yönetimlerin desteklenmesi gerekli gören Hıristiyanlık dininin tanımını ve ya orduların ya da onların desteklediği her türlü baskı ve zorbalığı ortadan kaldıracaktır.²²⁶

Onun öğretisinde yer alan şiddete başvurmama felsefesinin temelinde genellikle İsa'nın ahlak öğretisi yatmaktadır. Tolstoy bu felsefesinin özünü “öç almama ve misillemede bulunmama” oluşturmaktadır.(akt Şükrü Nişancı, 2003)²²⁷

3.2.4. Mahatma Gandhi

Hindistan'nın ruhani ve siyasi önderlerinden Gandhi 2 Ekim 1869'da Katyavara bölgesinde bulunan, Purbandar şehrinde dünyaya gelen ve aile lakabı Gandhi olan Mohandas, Vaisya kastındandır. Kastura Bayi adlı bir kızla 13 yaşında evlenmiş, 18 yaşındayken ortaöğretimi bitirmiştir, Bhao Neger College'de başarısız geçen kısa eğitiminden sonra babasının dostu Brahman olan Mavji Dave'nin

²²⁵Tolstoy, Lev Nikolayeviç, *Yurtseverlik, Askerlik Ve İtaatsizlik Üzerine*, Çev Ve Ed: Ö. Aydın Süer, Epos Yayınları, Ankara 2011, s 13

²²⁶Tolstoy, Lev Nikolayeviç, *Yurtseverlik, Askerlik Ve itaatsizlik Üzerine*, s 13

²²⁷Nişancı, Şükrü, *Sivil İtaatsizlik*, s 181

önerisiyle hukuk tahsili almak amacıyla İngiltere'ye gitmiştir. Hint ve Müslüman siyasetinde rol alacak olan Gandhi İngiltere'de batı eğitimi alma fırsatı bulmuştur.²²⁸

Gandhi, Oxford'u bitirdikten sonra, kendi ırkından olanlar için uygulanan ayrımcı yasalara karşı gelenleri savunmak için Güney Afrika'da avukatlık yapmaya başlamıştır. Güney Afrika'da bulunan Hintlileri bir araya getirmek gayesiyle Indian Opinion(Hintli'nin Görüşü) isimli gazete çıkarmak için girişimde bulunmuştur. Gazetede Thoreau'nun "sivil İtaatsizlik" yazısını yayınlamış ve yazının geniş kitlelere ulaşması için, yazıyı sonradan kitap haline getirip bastırılmış ve yazıya bir de önsöz eklemiştir. Thoreau'nun *sivil itaatsizlik* yazısının yeniden gündeme gelmesinde aslen onur payına sahip olan Gandhi, çalışmaları sayesinde Thoreau'nun görüşlerinin kendi ülkesinde de etki uyandırmasını sağlamıştır.²²⁹

Gandhi'nin yaşamı ve işinin en önemli hakikatlerinden biri, Batı kanalıyla Doğuyu keşfetmeye çalışmasıdır. Gandhi, Tolstoy ve Thoreau gibi yazarları tanıyarak, kutsal metinleri okuyarak kendi geleneğini ve Hindu drahma'sını(din, görev) yeniden keşfetmiştir. Gandhi'nin politik yaşamını ve şiddet dışı direniş kavramını bu radikal keşfin ışığında anlamak önemlidir. Gandhi'nin kendi içinde keşfettiği şey sevgi, anlayış ve sonsuz genişlik öngören bir zihin ve bütün bölünmüşlükleri iyileştirecek kadar güçlü bir ruh halidir. Onun şiddet dışı direniş ruhu sadece Hindistan'ı yabancı hâkimiyetinden kurtaracak bir taktik değil, insanın kendi içinde gerçekleştirdiği manevi bir birliktir.²³⁰ Thoreau tarafından ortaya atılan *sivil itaatsizlik* düşüncesini yeniden fark edilmesi ve gündeme gelmesini sağlayan Gandhi, sivil itaatsizliğin anlam bakımından karşılığını *Satyagraha* felsefesinde bulmuş; kötülüğe karşı faal, fakat şiddet unsuru barındırmayan pasif direnişi öngören *Satyagraha* felsefesini meydana getirmiştir.²³¹ *Sayagraha* felsefesine geçmeden önce sivil itaatsizlik kavramının tanımda kısaca bahsettiğimiz ve Gandhi'in bu felsefesine temel oluşturan *ahimsa* kavramına bakmamız gerekmektedir. *Ahimsa* varlığın temel kanunudur, siyasal ve sosyal eylemlerin ortaya çıkış noktasıdır. Çünkü bu prensip insanda var olan adalet, barış, özgürlük, düzen, yolundaki içgüdüsel isteğiyle

²²⁸ Özenç, Nuray, "Gandhi'nin İfadesiyle Ahimsa" *Edebiyat Dergisi*, Sayı:15, Yıl:2006, s 168

²²⁹Harding, Walter, "Sivil İtaatsizlik'e Giriş", Mohandas K. Gandhi & Henry David Thoreau, *Sivil İtaatsizlik ve Pasif Direniş*, çev. C. Hakan Arslan& Fatma Ünsal, Vadi Yayınları, 2015, s 38-39

²³⁰Merton, Thomas, *Gandhi Ve Şiddet Dışı Direniş*, s 18-21

²³¹Altunel, Mesude, "Sivil İtaatsizlik Ve Mohandas K. Gandhi" *Tbb Dergisi*, Say 93, 2011, s 445

uygunluk göstermektedir. Fakat *himsa* (şiddet), bireyi yozlaştırır ve şiddete şiddetle karşılık vermek isteğini harekete geçirerek kişinin bozulmasını neden olur. *Ahimsa*(şiddetsizlik), güç elde etme ve gücü ele geçirmek amacıyla uygulanan politik bir davranış değildir, *ahimsa* gücü barışçıl metotlarla aktarılmasını sağlamaktadır. Sözü edilen ilke insanın doğasında var olduğundan her insan onu öğrenebilmektedir. Gandhi, bahsi geçen ilkenin bir norm şeklinde uygulanmasını, Tanrı emirlerinin uygulanmasıyla aynı değerde görmektedir.²³² *Satyagraha* kavramı ise *Ahimsayı* temel alan, gerçek ve sebat, kelimelerinin bir araya getirilmesi ile oluşturulmuştur. (Sat=gerçek, Agra=sebat) Gandhi, bu kavramı daha seçik olsun diye *satyagraha* biçimine sokmuştur. Gandhi, ortaya çıkardığı bu kavramın batı dillerindeki karşılığının *pasif direniş* olduğunu; fakat ona göre, pasif direniş çok dar anlamda anlaşılıyordu çünkü Batı’da tanık olduğu eylemlerde pasif direniş, güçsüzlerin elinde silaha dönüşebiliyor, kin ve nefreti dile getirip, sonunda da kaba güç eylemine dönüşebileceğine tanık olmuştur. Gandhi Hint hareketinin gerçek özünü ortaya çıkaracak gücün *satyagraha*’da olduğunu görmüştür.²³³

Satyagraha hakikate tutunmak manasına gelir. Gerçeklikse tinsel ve manevidir. Bundan dolayı *satyagraha* tinsel bir güç olarak bilinir. *Satyagraha*, İnsanın Mutlak Hakikat’ hakkında bilgi sahibi olmadığını ve cezalandırma yetkisinin olamayacağını ve bu yüzden şiddet kullanmayı reddeder.²³⁴ Gandhi, kavram hakkındaki düşüncelerini ise şu şekilde özetlemektedir:

“*Satyagraha*’nın uygulanmasında, ilk başlardaki aşamada kişinin rakibine karşı, onu zedeleyen şiddeti uygulamamak gerektiğini, onun sabır ve şefkatle hatadan kaçındırılması gerektiğini keşfettim. Birine hakikat görünen bir şey diğeri için hata görünebilir. Sabır kendine acı çektirme anlamına gelir. Bu yüzden doktrin, rakibin değil, kişinin kendisinin acı çekmesi ile hakikatin gösterilmesi anlamına gelir.”²³⁵

Satyagraha ilk sınavını 1906’da Güney Afrika hükümetinin uygulamaya koyduğu yasa tasarısına karşı verdi. Tasarıya göre, Sekiz yaşından büyük tüm Hintliler, erkek ya da kadın olmasına bakılmaksızın kayıt yaptıracak ve parmak izi

²³²Anbarlı, Şeniz, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Doktora Tezi*, s 99

²³³Ökçesiz, Hayrettin, *Sivil İtaatsizlik*, s 42-43

²³⁴Gandhi, Mohandas K. & Thoreau, Henry David, *Sivil İtaatsizlik Ve Pasif Direniş*, çev. C. Hakan Arslan& Fatma, Vadi Yayınları, 2015 s 88

²³⁵Gandhi, Mohandas K. & Thoreau Henry David, *Sivil İtaatsizlik Ve Pasif Direniş*, s 90

aldıracaktı. Bu yasaya uymayanlar; para cezası, sürgün ya da sınır dışı edileceklerdir. Gandhi tasarının Hindistan'a yönelik hakaret taşıdığını ve Hintli göçmelerin yasaya uymaması çağrısında bulundu. Diğer bir eylem çağrısı seyahat özgürlüğünü kısıtlayan göçmenlik yasasına karşı geliştirilen eylemlerdir. Gandhi eylemler sırasında *satyagraha* hareketini manevi açıdan güçlendirmek ve Hintliler arasında önemli ayırım noktası oluşturan kast sistemi etkisizleştirmek için göçmenlerin uyum içinde basit bir yaşam sürmesini sağlayan komün türü bir örgütlenmeyi hayata geçirmeye karar verdi. Bunun için Alman vatandaşın bağışladığı 1.100 dönümlük arazi üzerine Tolstoy çiftliğini kurdu. Bu çiftlikte ahlaki öğretisinin temellerini atmakla uğraşan Gandhi çiftlik deneyimleri sayesinde ayrı kastlara mensup Hintlilerin, farklı dinlere mensup kişilerin bir arada yaşayabileceklerini fark etti. Bu deneyim sayesinde kasttan arındırılmış bir Hindistan fikri ortaya atılabildi.²³⁶

Gandhi Hindistan'daki mücadelesine, tıpkı Güney Afrika'da olduğu gibi, basit bir yaşam anlayışını savunan, kendi ürettikleri ile geçinen, dinsel inanışların özgürce yaşandığı, kast sistemini reddeden *Aşram* adı verilen küçük bir topluluk kurarak başladı. Hindistan'daki ilk eylem ise 1917 büyük toprak sahiplerine karşı, yoksul köylülerin mücadelesine yardım etti. Gandhi tarafından gerçekleştirilen en önemli eylemlerinden bir de *Tuz Yürüyüşü* idi. Gandhi ve 78 arkadaşı birlikte 12 Mart 1930'da Tuz Yürüyüşü'nü başlamıştır. Yürüyüşün gayesi, 1762'den beri yürürlükte bulunan ve senede 25 milyon pound'luk vergiye kaynak oluşturan Britanya'nın Tuz Yasası'nı çiğnemek ve yasa dışı yolla tuz denizden çıkarmaktı. Gujarat Eyaleti'nin başkenti Ahmedabad yakınında bulunan Sabarmati Aşram'dan yürüyüş başlatan Gandhi'ye yolda onlarca eylemci eşlik etmiştir. Hint Okyanusu kıyısında bulunan Dandi Köyü'ne olan yalın ayakla 24 günde 388 kilometrelik yolu yürüyen Gandhi, 6 Nisan 1930 sabahı Britanya polislerinin arasında geçerek çamura karışmış tuzu denizden çıkarmıştır. Böylelikle bir Hindu'nun tuz çıkaramayacağına dair Tuz Yasası'nı çiğnemiş oldu. Daha sonra Gandhi'nin yaptığı çağrıya uyan onlarca köylü deniz kıyısına gelerek tuz çıkarmaya başladılar. Bu eyleminden dolayı

²³⁶ Aygün, Tarık, *Efendiliğin Reddi Sivil İtaatsizlik ve Doğrudan Eylem*, s 58-66

Gandhi ve binlerce eylemci hapse atıldı fakat yasa da eylem sayesinde işlevsizleş duruma geldi.²³⁷

Hindistan'ın bağımsızlığını kazanmasında ortaya koyduğu mücadelede şiddet dışı(Ahimsa) metotlar kullanmasındaki ısrarı, Gandihi'nin dini araştırmalar ve etkilenmeleri sonucu ortaya çıkmıştır. Özellikle İngiltere'de kaldığı zaman zarfında kuran, İncil, Tevrat, Bhagavat Gita'yı okumuş ve *Carlayl'in Hero Ind Hero Worship* kitabının, Cennet müjdecisi bölümünde İslam peygamberi Hz Muhammed'in büyüklük, cesaret ve takvasının hakikatini keşfederek, Tolstoy ve Thoreau gibi yazarlardan etkilenen Gandhi, inanç ve politik mücadele dünyasını bu etkilenmelerden şekillendirmiştir.²³⁸

3.2.5. Martin Luther King

Doktor King 1929 da Georgia eyaletinin Atlanta kentinde doğmuştur. Vaftizci bir rahibin oğlu olan King 1948 yılında "Morehouse College'yi bitirmiş, 1951'de "Crozer Theological Seminary"den ilahiyat diplomasını aldıktan sonra, Boston Üniversitesin'de doktora çalışmasını yapmıştır. Sonradan Montgomery'de (Alabama) rahip olarak bulunmuştur. Martin Luther, ilahiyat öğrenimi sırasında barışçıların adlarını işitmiştir. Philadelphia da bulunduğu esnada, Horward Üniversitesi rektörü Dr. Mordecia Johnson'un Gandhi'nin yaşam öyküsü ve öğretileri üzerine verdiği bir konferans Martin Luther King'i çok etkilemiştir. Onu en çok da Gandhi'nin *Zora Başvurmadan Direnme* kampanyaları büyülemiştir.²³⁹

King, Thoreau ile başlayan ve Gandhi ile zirveye ulaşan, doğrudan eyleme dayanan ve tüm örgütlerden ayrı bir felsefi, ahlaki ve siyasi akımın öncülü olmaya çabalıyordu. Onun oluşturduğu tarz bireyi gönüllülük ilkesi çerçevesinde eyleme katmayı, tüm insanları adalet ve özgürlük ilkeleri çerçevesinde yan yana getirmeyi amaçlayan bir anlayışı yaratmaktı.²⁴⁰ Birmingham hapishanesinde kaldığı dönemde, eylemini ve sahip olduğu fikirleri, felsefesi ve ahlaki olarak duruşunu şöyle ifade etmektedir:

²³⁷ Aygün, Tarık, *Efendiliğin Reddi Sivil İtaatsizlik Ve Doğrudan Eylem*, s 73-127

²³⁸ Özenç, Nuray, *Edebiyat Dergisi*, s 169

²³⁹ Birsal, Salah, *Şişedeki Zenci*, Nisan Yayınları, 1986, s 127-130

²⁴⁰ Aygün, Tarık *Efendiliğin Reddi Sivil İtaatsizlik Ve Doğrudan Eylem*, s 247-248

“Umarım göstermeye çalıştığım farkı görebiliyorsunuzdur. Hiçbir şekilde bağınaz ayrımcılar gibi yasalardan kaçmayı ya da onlara karşı gelmeyi savunmuyorum. Bu anarşiye yol açar. Adaletsiz bir yasayı ihlal eden kimse, bunu açık, sevgi dolu ve cezasını çekmeye hazır bir biçimde yapmalıdır. Benim fikrimce vicdanının ona adaletsiz olduğunu söylediği bir yasayı ihlal eden ve hapis cezasını isteyerek kabul eden, bunun adaletsizliği hakkında toplumun vicdanını uyandırmayı amaçlayan kişi, gerçekte yasaya en büyük saygıyı göstermektedir.”²⁴¹

King, şiddete dayanmayan her toplumsal hareketin dört unsuru olduğunu ve siyahların yürüttüğü mücadelenin şu ilkelere dayanması gerektiğini belirtmiştir: 1. Adaletsizliğin tespit edilmesi, 2 Görüşmeler,3 Öz arınma,4. Doğrudan eylem.²⁴² King Önemli rol oynadığı eylemlerinde bu ilkeler çerçevesinde kitleleri harekete geçirmeye çalışmıştır. Bu eylemlerden ilki Rosa Parks olayından sonra gelişen Montgomery Otobüs Boykotu ve Amerikan Medeni Haklar Hareketi’dir.

3.2.5.1. Rosa Parks ve Montgomery Otobüs Boykotu

Bazı eylemler tsunamilere sebep olan tektonik levha hareketleri misali yeryüzünün şeklini değiştirirken, bazıları ise sadece sarsıntı yapar. Beyazlara otobüslerde yer vermemeyi bazıları da daha önce reddetmişti; fakat 1955’te gerçekleşen Rosa Parks olayı ise Amerikan siyaset tarihinde ABD’nin politik ve toplumsal anlayışında değişiklik yaratan tektonik levha hareketi gibi düşünülebilir, ardından tsunami dalgalarına sebep olan eylemler yaşanacaktır.²⁴³ Olay, 1 Aralık 1955 Perşembe günü akşamı yaşanır. Otobüslerde uygulanan ayrımcı kurala göre: Beyazlar öne, siyahlar arkaya. Geriye otobüsün orta bölümü kalır, burada da eğer otobüste hiç beyaz yoksa siyahların oturmasına izin verilir. Parks otobüse bindiğinde ortada kimse yoktur ve boş olan koltuğa oturur. Daha sonra otobüse birkaç beyaz biner fakat biri ayakta kalır. Şoför, Parks’a doğru dönerek: “beyaz yolcuya yer vermesini” söyler. Şoförün tehditlerine rağmen kalkmaz, yerinde sessiz ve düşünceli bir şekilde kalan park, kuralları ihlal ettiği gerekçesiyle tutuklanıp hapse atılır. **Siyahların Gelişimi için Ulusal Birlik’** (NACCP) olarak faaliyet gösteren kuruluşun faaliyetlerini yürüten biri olarak tanınan Parks’ın tutuklanması, tüm şehirde hızlı bir

²⁴¹ King, Martin Luther, *Cogito Sivil İtaatsizlik*, s 22

²⁴² Dağtaş, Erdal, *Türkiye’de Sivil İtaatsizlik Toplumsal Hareketler ve Basın*, s 41

²⁴³ May, Todd, *Şiddetsiz Direniş, Felsefi Bir Giriş*, çev. Can Kayaş, Ayrıntı Yayınları, 2016, S 26

şekilde yayılır. Ertesi gün, King ve arkadaşlarının önderliğinde siyahlar Montgomery’de otobüsleri boykot hareketi başlatırlar.²⁴⁴

King’in başlıca hedefi şiddet kullanmadan eylemi gerçekleştirmek ve bu yolla hem siyahlar ve beyazlar arasındaki çatışmayı gidermek, hem de ırkçı olmayan beyazların da sempatisini kazanmaktır. Boykot sürerken, ırkçı beyazların King’in evini bombalaması, siyahlara yönelik şiddet eylemlerinde bulunması sırasında siyahların silahlanması önerisini King reddetmiştir. King, ırkçı beyazların olayı çatışma noktasına taşıyarak, boykotun meşruluğunu kaybetmesini sağlamaya çalıştıklarını ifade etti. Bu esnada, hukuksal mücadelesini de sürdüren eylemciler, Federal Bölge Mahkemesi’nin Montgomery’de otobüslerde uygulanan ırk ayrımcılığı ile ilgili Alabama yasalarının Anayasaya aykırı olduğunu ilan etmesi ve Belediye Meclisi avukatlarının kararı Yüce Mahkemeye temyize taşıması sonucu, yüce Mahkeme’nin de Federal Bölge Mahkemesinin kararını onaylayarak boykotçuların kazandığını ilan etmesi ile eylem son bulmuştur.²⁴⁵ Bu eylem King’in şiddetsiz direniş temelinde başarı elde ettiği ilk önemli eylemdir.

3.2.5.2. Amerikan Medeni Haklar Hareketi

Montgomery otobüs boykotu ABD’de ayrımcılığa uğrayan siyahlar için bir uyanış hareketi olmuştur. Irk ayrımına maruz kalan siyahlar King ve arkadaşlarının sayesinde ayrımcılık yasalarının uygulandığı eyaletlerde kolaylıkla örgütlenebiliyorlardı. Bu örgütlerden en büyüğü, **Güneyli Hıristiyan Önderler Birliği** (SCLC) adlı örgüttü. Medeni Haklar Hareketi’ne katılan tüm siyahları mezhep ayrımı gözetmeksizin bir arada tutmak ve eylemler arasında eş güdümü sağlamak için kurulan, bu örgütün amacı; tüm siyahların kötülük dolu bir düzende yaşamayı reddederek, insanca yaşama haklarını aramak olarak açıkladı. Bu örgütün başına ise Martin I. King seçilmiştir. Örgüt daha önceden siyahların ve siyahlar gibi çoğu beyazı da ilgilendiren vatandaşlık hakları konusunda liderlere bildirmiş, bunun yanında birkaç eylem de gerçekleştirmesine rağmen talepler dikkate alınmamış ve ertelenmişti. Bunlardan biri de güneyli siyahlara oy hakkı için *Dua Hacı* olarak gerçekleştirilen eylemdir. King, Medeni Haklar Hareketi için Alabama eyaletine

²⁴⁴Bove, Jose, & Gilles, Luneau, *Sivil İtaatsizliğe Çağrı*, s 94-96

²⁴⁵Aygün, Tark, *Efendiliğin Reddi Sivil itaatsizlik ve Doğrudan Eylem*, s 186-189

bağlı bir şehir olan Birmingham'ı üs seçmesinin sebebi şehirde ırk ayrımcılığın ve siyahlara uygulanan şiddetin üst seviye de olması ve SCLC'nin çalışmaları sonucu siyahların eylem için deneyim sahibi olmalarıydı. Birmingham direnişi esnasında siyahlar yeni bir eylem hazırlığına başladılar. Eylemin amacı iktisadi olumsuzluklardan faydalanarak beyazları ve siyah olmayan göçmenleri de Medeni Haklar Hareketine katmayı sağlamaktı. Çünkü siyahlara uygulanan iktisadi ve politik ayrımcılık göçmenlere de uygulanmaktaydı. Washington yürüyüşü Medeni Haklar Hareketi'ni temel taleplerini benimseyen bazı beyazlar, entelektüeller, sendikalar, dini azınlıklar, göçmenler ve öğrenciler yürüyüşü destekleme kararı alınca eylem dev bir organizasyona dönüştü. Yürüyüş Washington Anıtı Önünden başlayıp Beyaz Sarayın önüne kadar sürdü. Yürüyüş pratikte Medeni Haklar tasarısının yasalaşması yönünde ciddi sonuç doğurmadı. Ancak siyah hareketi beyazların da desteğiyle ülke çapında ciddi bir güce dönüştü. İlk kez baskı ve sömürüye uğrayan kitleler bir araya gelmeyi başardılar.²⁴⁶

²⁴⁶Aygün, Tarık, *Efendiliğin Reddi Sivil itaatsizlik ve Doğrudan Eylem*, s 191-217

SONUÇ

Yer yüzü tarihi sayılamayacak denli çeşitlilikte ve tarzda siyasi mücadelelere sahne olmuştur. Her çağın koşulları kendi mücadele tarzlarını meydana getirmektedirler. 15 ve 16 yy'lerden itibaren Avrupa kıtasında meydana gelen Rönesans ve Reform hareketleri, edebi, sanatsal, bilimsel ve teknik gelişmeler insanı merkeze alan, onun dünyadaki yeri ve anlamının ne olduğunu sorgulayan hümanizmin de gelişmesini sağlamıştır. Özellikle siyasi alanda otoritesi zayıflayan dini yapılar ve siyasi anlayışlar odak noktalarını insan ve onun yeryüzündeki konumuna çevirmiştir. Bu anlayış değişiminde antik çağ eserlerinin yeniden yorumlanmasının büyük etkisi yadsınamaz. Eski Yunanda belli vasıflara sahip olanların değer kazandığı ve yurttaş olarak kabul edildiği yani efendi-köle anlayışı, Orta çağda ise self ve senyör ilişkisi şeklinde kendini göstermiştir. Yeniden Doğuş olarak bilinen dönemden itibaren gelişen hümanizm anlayışı ile her birey, kendi efendisi olma yolunda günümüze kadar mücadelesini sürdürmüştür. Değişen koşullar devlet, siyaset, ahlaki ve toplumsal değer anlayışlarının, bireyi temel alarak yeniden yapılanmasını sağlamıştır. Özellikle Aydınlanma dönemi sözleşme kuramcıları John Locke, Hobbes ve J.J. Rousseau gibi filozoflar insan ve onun doğasından hareketle oluşturdukları kuramsal sözleşme anlayışları, oluşturulan siyasi ve politik oluşumlara esin kaynağı olmuştur.

Eski çağlardan beri iktidar uygulamalarına karşı direnme, isyan, ayaklanma ve bunlara benzer halk hareketleri iktidarları ortadan kaldırarak yeni bir düzen ve siyasi oluşumlar oluşturmak amacıyla gerçekleşmiştir. Fakat devlet ve iktidarlara karşı yapılan bu direniş hareketleri meşru olarak kabul edilmemekteydi. Çünkü devlet ya da iktidar meşruluk kaynağını dini argümanlara dayandırdıklarından kutsal yapılar olarak kabul edilmekteydi. Hint, Çin, Mezopotamya, Anadolu uygarlıklarında ve Avrupa uygarlıklarında bu böyleydi.

İktidara karşı direnme hakkının meşruiyeti, çağdaş anlamda ilk olarak sözleşme kuramında ortaya çıkmaktadır. Sözleşme kuramı, yöneten ile yönetici arasındaki ilişkiyi dünyevileştirdiği için, yöneticinin herhangi bir sözleşme ihlali, yöneticilerin direnme hakkını doğurmaktadır. Direnme hakkı, İngiliz sözleşme kuramcısı John Locke'un sözleşme teorisinde meşru zemine oturtulmuştur. Locke

direnme hakkının meşruiyetini de şöyle açıklamıştır: ... yasamaların baskı, şiddet, hile ile yabancı bir iktidara teslimiyeti ve de halkın yaşam, hürriyet ve servetine el uzatılmaya çalışılması durumunda; amacı kamunun yararını düşünmek olan iktidar ve yasalar yetkisini kaybeder. Bu durumda halk, haklarını devralır ve yeni bir yasama kurarak emniyet ve güvenliği sağlar²⁴⁷, der. Sözleşme kuramcılarının yanı sıra, Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi ve Fransız İhtilalindeki metinlerde de direnme hakkının meşruiyetinden bahsedilmektedir. Bu metinler ve teorilerle birlikte liberalizm gibi siyasi akımlar ve kapitalist üretim biçimi, birey için araçsal bir konuma indirgenen devlet kurumunun da tanrısallığını ortadan kaldırmıştır. Bu durumda her tür devlet kurum ve kuruluşları ve hukuki yapılar bireyi merkeze alarak yeniden şekillenmiştir.

Bireyi merkeze alarak gelişen felsefi, edebi, sanatsal gelişmeler, üretim faktöründe de değişimleri beraberinde getirmiştir. Feodal üretim tarzından kapitalizm üretim tarzına geçişle, 19 yy da gelişen kentleşme, sanayi, teknik ve kültürel faktörler, birey hak ve özgürlüklerinin korunması, örgütlenme hakkı gibi haklar sivilin konumunu da biçimlendirmiştir. Birey konumu itibarıyla kazandığı güç sayesinde, dolaylı ya da doğrudan yönetimde söz sahibi olan, hükümeti ve politik iktidarın kararlarını yönlendiren ve değiştiren bir güç olmuştur. Özellikle devletten bağımsız olarak gelişen sivil örgütlenmeler, bireyin siyasi kimliğine politik iktidar karşısında güç kazandırmıştır.

Hükümet ve haksız uygulamalara karşı bir direnç, hayır deme ve sivil bir itiraz olarak ortaya çıkan, çağdaş bir direnme biçimi olan sivil itaatsizlik, günümüz, yönetilen-yöneten arasındaki mücadele biçimlerinden insancıl, demokratik kültüre uygun şiddet içermeyen eylem tarzı olarak kabul edilebilir. ABD’li düşünür Henry Davit Thoreu tarafından 19 yy’da ortaya atılan sivil itaatsizlik kavramı, dünya literatüründe yerini almıştır. Genellikle demokratik bir zeminde, bir hak arayış biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır sivil itaatsizlik. Sivil itaatsizlik yasa ve politik uygulamaları, keyfi, baskıcı uygulamaların yanlışlarını, kamuya duyurarak göstermeye çalışan vicdani, meşru fakat yasa dışı olarak kabul edilen siyasi bir eylem tarzıdır. Geçmişten günümüze kadar güncelliğini korumaktadır. İlk ortaya çıkışında

²⁴⁷ John Locke, *a.g.e.*, s 143-155)

şiddet unsurunu reddetmeyen bir özelliğe sahip olan eylem, özellikle Gandhi'nin İngiliz Hükümetine karşı mücadele biçimi olarak kullanılması ona şiddetsizlik unsurunu kazandırmıştır. Kavramın tanımlanmasın net bir ifade yer almamaktadır, çünkü her düşünür ve uygulayıcı kavrama farklı anlamlar ve özellikler yüklemektedir. Tezde bu tanım yelpazesi öncelikle ele alınmıştır. Bir eylemin sivil itaatsizlik eylemi olabilmesi için taşıması gereken bazı özellikleri taşıması gerekmektedir.

Yapılan kavram analizine dayalı olarak geliştirilen çalışma kavramın yasa dışı fakat meşru olmasını nedenleri Doğal Hukuk ve Sözleşme kuramında bulunabileceğini ortaya koymuştur. Kavram analizine dayandırılan çalışma kavramın en önemli unsuru olarak kabul ettiğimiz sivil kavramının tarihsel gelişimi yurttaşlık, sivil toplum anlamı ile günümüze kadar yaşadığı anlamsal değişim ortaya konulmuştur. Araştırmamızda sivil itaatsizlik eylemi ilk prototipi Sokrates'in dönemin mahkemesinde sergilediği tavır ve duruşu gösterilmektedir. Çalışmamızda eylemin pratik ve teorideki öncülleri olan Thereau, Gandhi, L.King ve Sokrates'ten farklı olarak, Sofoklesin tragedya kahramanı Antigone' da yer almaktadır. Sokrates'in mahkeme salonu ve suçlamalara karşı sergilediği davranış ve söylemlerin benzerleri, Ünlü Yunan tragedya yazarlarından Sofokles'in eserlerinden olan Antigone adlı eserinde de sivil itaatsizlik eyleminin özelliklerini taşıyan özellikte davranış sergileyen özellikler tespit edildiğinden tarihteki öncü olarak kabul edilmiştir. Ayrıca, genellikle tarihte roman yazarı kimliği ile tanınan ünlü Rus yazar Lev Tolstoy'unda düşünceleriyle eylemin tarihteki öncüsü sayılabileceği ifade edilmiştir.

Çalışmanın sonucunda özetle ifade etmek gerekirse toplumsal düzeni sağlamada ve bu düzenin sağlıklı bir şekilde yürütülmesinin sağlayan tek unsur adalettir, adalet siyasal bir sistemin ayakta kalmasını sağlayan en güçlü otorite olarak kabul edilmelidir. Siyasal bir sistemin meşruiyeti de elbette toplumsal ya da kamusal adalete sadık kalmaktır. Meşruiyet zeminini kamu vicdanında yitiren siyasal sistemler ve iktidarlar, toplumsal muhalefet ve itirazlarla mutlaka karşılaşacaklardır. Bu itirazlar koşul ve oluşturulan sistemlere göre farklılık arz etmektedir. Sivil itaatsizlik eylemi de meşruiyetini kamu vicdanında bulamayan yasa ve uygulamalara yönelik, demokratik sistemlerde gerçekleşen eylemdir. Eylem genellikle meşruiyetini kanun üstü adalet ve toplumsal vicdana dayandırdığı için, uygulama zemini bulduğu

demokratik rejimlerin de sürdürülebilmesi ve daha iyi ve adil bir şekilde işleyebilmesi için düşünülebilir. Eylemin diğer bir özelliği ise tek tek bireylere yüklediği vicdani sorumluluğun, zamanla bu sorumluluğu taşıyan bireylerin bir araya gelerek kamusal bir itiraz tarzı oluşturmasıdır. Sivil itaatsizliğin bu kamusal özellik ve ayrıca iktidar özlemi taşımaması ve evrensel, kanunlar üstü adalet prensibini ilke edinmesi ayrıca uluslararası arenada da eylemin meşru bir hak talebi olması dolayısıyla, uluslararası destek görmesini sağlamaktadır.

KAYNAKÇA

1.KİTAPLAR:

AĞAOĞULLARI, Mehmet Ali ve Duygu Türk, Ayhan Yalçınkaya, Zafer Yılmaz, Filiz Zabcı, *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler*, İletişim Yayınları, 6. Baskı, İstanbul 2015.

AĞAOĞULLARI, Mehmet Ali & YALÇINKAYA, Ayhan, *Siyasal Düşünceler Tarihi*, editör: Mehmet Ali Ağaoğulları T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2870, Açık öğretim Fakültesi Yayını No: 1827, 1. Baskı, Eskişehir 2013

AİSKHÜLOS, "Persler" & SOFOKLES, "Antigone", *Eski Yunan Tragedyaları 1*, çev. Güngör Dilmen, Tem Yayıncılık, İstanbul 2014

AKARSU, Bedia, *İmmanuel Kant'ın Ahlak Felsefesi*, İnkılap Kitapevi Yayını, 5. Baskı, İstanbul 1999

AKPINAR GÖNENÇ, Ayşenur, *Sivil Toplum Düşünsel Temelleri Türkiye Perspektifi*, Alt Kitap Yayınları, İstanbul 2001

ARENDT, Hannah, *Şiddet Üzerine, Seçme Eserler*, çev. Bülent Peker, İletişim Yayınları, 8. Basım, İstanbul 2016

ARNHART, Lary, *Platon'dan Rawls'a Siyasi Düşünce Tarihi*, çev. Ahmet Kemal Bayram, Adres yayınları. 6. Baskı, Ankara 2017

ARSLANEL, Müşfika Nazan, *Türkiye'de Demokrasi Sürecinde Sivil Toplumun Gelişimi*, Çizgi Kitapevi yayınları, Konya 2017

AYGÜN, Tarık, *Efendiliğin Reddi Sivil İtaatsizlik ve Doğrudan Eylem*, Versus Kitap Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2006

BAKUNİN, Mihail, *Devlet ve Anarşi*, çev. Murat Uyurkulak, Agora Kitaplığı yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2006

BARNES, Jonathan, *Sokrates Öncesi Yunan Felsefesi*, çev. Hüseyin Portakal, Cem Yayınları, 1. Basım, İstanbul 2004

BİRSEL, Salah, *Şişedeki Zenci*, Nisan Yayınları, İstanbul 1986

- BOBBIO, Norberto & TEXIER, Jacques, *Gramsci ve Sivil Toplum*, çev. Ada ipek & Kenan somer, Savaş Yayınları, 1. Baskı, Ankara 1982.
- BOVE, Jose & LUNEAU, Gilles, *Sivil İtaatsizliğe Çağrı*, çev. Işık Ergüden, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2006
- CEVİZCİ Ahmet, *Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayıncılık, Gözden geçirilmiş 6. Baskı, İstanbul 2005
- CEVİZCİ Ahmet, *On Yedinci Yüzyıl Felsefesi Tarihi*, Asa Kitapevi Yayınları, (genişletilmiş) 2. Basım, Bursa 2007,
- CEVİZCİ, Ahmet, *İlk çağ felsefesi tarihi*, Asa kitapevi yayınları, 4. Basım, Bursa 2006
- COHEN, Jean.L. & ARATO, Andrew, *Sivil Toplum ve Siyasal Teori*, Editör: A. Argun Akdoğan ve Elif Yayınevi. 1. Basım, Ankara 2013
- ÇÜÇEN, A. Kadir, *İnsan Hakları*, Sentez Yayınları, 2. Basım 2013
- DAĞTAŞ, Erdal, *Türkiye 'de Sivil İtaatsizlik Toplumsal Hareketler ve Basın*, Ütopya Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2008
- FROMM, Erich, *İtaatsizlik Üzerine*, çev. Ayşe Sayın, Kariyer yayıncılık, 1. Basım, İstanbul 2001
- GANDHİ, Mohandas. K & THOREAU, Henry David, *Sivil İtaatsizlik ve Pasif Direniş*, çev. C. Hakan Arslan & Fatma Ünsal, Vadi Yayınları, İstanbul 2015
- GÖKBERK, Macit, *Felsefenin Evrimi*, Milli Eğitim Bakanlığı yayınları, İstanbul 1979
- H, ARENDDT, R. Dworkin, J, Habermas, J, Galtung, M.L King, J. Rawls, H. Saner, H.D Thoreau, *Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik*, çev. Yakup Coşar, Ayrıntı Yayınları, 4. Basım İstanbul 2014
- HABERMAS, Jürgen, *Sivil İtaatsizlik Demokratik Hukuk Devletinin Sınanması Federal Cumhuriyette Otoriter Yasacılığa Karşı*, çev. Hayrettin Ökçesiz, Afa Yayınları, İstanbul 1995,
- HAYEK, Friedrich Von, *Özgürlüğün Anayasası*, çev. Yusuf Ziya Çelik Kaya, Big bang Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2013

- HEATER, Derek, *Yurttaşlığın Kısa Tarihi*, çev. Meral Delikara Üst, İmge Kitapevi Yayınları, 1. Baskı Ankara 2007
- HOBBS, Thomas, *Leviathan*, çev. .Semih Lim, Yapı Kredi Yayınları. 14. Baskı, İstanbul 2016
- KANT, İmmanuel, *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*, çev. İoanna Kuçuradi, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, 2.Baskı, Ankara 1995
- KANT, İmmanuel, *Ebedi Barış Üzerine Felsefi Deneme*, çev.:Yavuz Abadan & Seha L. Meray , Ankara Üniv Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1960
- KANT, İmmanuel, *Katıksız Aklın Eleştirisi, Pratik Aklın Eleştirisi, Yargıgücünün Eleştirisi, Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi, Sürekli Barış Üzerine Felsefi Bir Deneme*, çev, önsöz ve açıklamalar:Nejat Bozkurt, Say Yayınları Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2005,
- KANT, İmmanuel, Pierre Hassner, Susan Mendus, Otfried Hoffe, Birgit Recki, Peter P. Nicholson, Wolfgang Kersting, Agnes Heller, Volker Gerhardt, *Kant Felsefesinin Politik Evreni*, çev. Hakan Çörekçioğlu, Ayrıntı Yayınları, 1. Basım, İstanbul 2017
- KAPANİ, Münci, *Kamu Hürriyetleri*, Yetkin Yayınları 7. Baskı Ankara 2013
- KEANE, John, *Şiddet ve Demokrasi*, çev. Meral Üst, İmge kitapevi Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2010
- KROPOTKİN, Pyotr, *Anarşi Felsefesi- İdeali*, çev. Işık Ergüden, Kaos Yayınları, 1. Baskı İstanbul 2005
- LOCKE, John, *Hükümet Üzerine İkinci İnceleme*, çev. Fahri Bakırcı, Ebabel Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2012,
- MARSHALL, Gordon, *Sosyoloji Sözlüğü*, çev. Osman Akınbay, Derya Kömürcü, Bilim Sanat Yayınları, 1999
- MAY, Todd, *Şiddetsiz Direniş, Felsefi Bir Giriş*, çev. Can Kayaş, Ayrıntı Yayınları, 1. Basım, İstanbul2016
- MERTON, Thomas, *Gandhi ve Şiddet Dışı Direniş*, çev. Seda Çiftçi, Kaknüs Yayınları, 2. Basım, istanbul 2003

- ÖKÇESİZ, Hayrettin, *Sivil İtaatsizlik*, Afa Yayıncılık, İstanbul 1994
- PLATON, *Diyaloglar*, Remzi Kitapevi, 7. Basım, istanbul 2010
- PLATON, *Sokrates'in Savunması*, Morpa Kültür Yayınları, çev. Mehmet Türdeş, İstanbul 2009
- PLATON, *Devlet*, Hasan Ali Yücel Klasikler Dizisi xxiv, çev. Sabahattin Eyüboğlu - M. Ali Cimcoz, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 20. Basım, istanbul 2010
- RAWLS, John, *Bir Adalet Teorisi*, çev. Vedat Ahsen Coşar, Phoenix Yayınları, Ankara 2017
- ROUSSEAU, Jean-Jacques, *Toplum Sözleşmesi*, çev. Vedat Günyol, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 13. Baskı, istanbul 2015
- SHAW, Randy, *Aktivistin El Kitabı*, çev. Barış Yıldırım, Ayrıntı Yayınları, 1. Basım, İstanbul 2001
- SUAREZ'DE, Francisco, *Yasa, Devlet ve Sosyal sözleşme*, çev. Zeynep Hazar, Astana Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2016
- ŞENEL Alâeddin, *Siyasal Düşünceler Tarihi, Tarih öncesinde İlkçağda Ortaçağda ve Yeniçağda Toplum ve Siyasal Düşünüş*, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 1995
- ŞÜKRÜ, Nişancı, *Sivil İtaatsizlik*, , Okumuş Adam yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2003
- TAŞKIN, Ali, *İskoç Aydınlanması*, Birey Yayıncılık, 1. Baskı, istanbul 2007
- THOREAU, Henry David, *Doğal Yaşam Ve Başkaldırı Sivil İtaatsizlik Makalesi ve Walden Gölü*, çev. Seda Çiftçi, Kaknüs Yayınları, 2. Basım, istanbul 2007
- THOREAU, Henry David, *Sivil İtaatsizlik*, çev. Melis Olçum, Kafe Kültür Yayıncılık, 3. Baskı, istanbul 2013
- TİMUÇİN, Ali, *John Locke'un Siyaset Anlayışı*, Bulut Yayınları, İstanbul 2006
- TOLSTOY, Lev Nikolayeviç, *Yurtseverlik, Askerlik Ve itaatsizlik Üzerine*, çev ve der: Ö. Aydın Süer Epos Yayınları, 1. Baskı Ankara 2011

TOLSTOY, Lev Nikolayeviç, *Vatanseverliğe Karşı*, çev. Acar Burak Bengi, Yokuş yayınları, İstanbul 2007

TUNÇEL, Ahu- cilt 1 & GÜLENC, Kurtul- cilt 2(Editörler), *Siyaset Felsefesi Tarihi Platon'dan Zizeke*, Doğu Batı yayınları, 2. Basım 2014

UYANIK, Mevlüt, *Sivil İtaatsizlik Eylemleri ve Dini Değerler*, Elis Yayınları, 1. Basım, Ankara 2010

YALVAÇ, Faruk, *Hegel'in Uluslararası İlişkiler Kuramı: Dünya Tini, Devlet ve Şavaş*, Phoenix Yayınevi, 2. Baskı, Ankara 2008

MAKALELER:

ARENDR, Hannah, *Sivil itaatsizlik, Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik*, Çev. Yakup Coşar, Ayrıntı yayınları, İstanbul 2014, s 79-121

ASLAN, Seyfettin, *Sivil Toplum Ve Demokrasi Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* Y. 2010, C.15, Say. 2, s.357-374

ATALAY, Esra, *Vicdan Özgürlüğü, İnsan Hakları Yılı 1999*, cilt 21-22, 1999-2000, s 121-143

BALKAYA, Fatih, *Yeni Toplumsal Hareketler, Sivil Toplum Ve Müzakereci Demokrasi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:2, No/Sayı:4, 2015, s 65-76

BEKTAŞ, Arsev, *Machiavelli Ve Hobbes Siyasal İktidar ve Güç Analizleri, Marmara İletişim Dergisi*, Say: 3, Temmuz 1993, s 177-188

BENĞİ, Acar Burak, *Önsöz: Sisifus'un Kayası ve Tolstoy; ve Biz kimiz?*, Lev Nikolayeviç Tolstoy, *Vatanseverliğe Karşı*, çev. Acar Burak Bengi, Eros Yayınları, istanbul 2007, s 6-60

BOYACI, Nihal petek, *"Platon"*, Ahu Tunçel- cilt 1 & Kurtul Güleñ- cilt 2(Editörler), *Siyaset Felsefesi Tarihi Platon'dan Zizek'e*, Doğu Batı yayınları, 2. Basım, Ankara 2014, s 23-47

- CANDANSAYAR Selçuk, *Bireyden Topluma İktidar İtaat Sarkacı ya da İtaatsizin Tragedyası*, **Cogito, Sivil İtaatsizlik**, Yapı Kredi Yayınları, say. 67, 2011, s 182-188
- COŞAR Yakup, *Önsöz: sivil İtaatsizlik*, H, Arendt, R. Dworkin, J, Habermas, J, Galtung, M.L King, J. Rawls, H. Saner, H.D Thoreau, **Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik**, çev. Yakup Coşar, Ayrıntı Yayınları, 4. Basım, İstanbul 2014, s 9-28
- COŞĞUN, Sena, *Bir Yurttaş Yetiştirme Denemesi: Sokrates ve İdeal İnsanı*, **Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, say:29, 2015, s 68-80
- ÇANKAYA, Aylin, *Yasa Üzerine İki Farklı Perspektif: Antigone Ve Sokrates*, **FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi)**, 2015 Bahar, sayı: 19, ISSN 1306-9535, s. 237-248
- ÇOŞKUN, Seyit, *Jean-Jacques Rousseau*, Ahu Tunçel- cilt 1 & Kurtul Gülenç- cilt 2 (Editörler), **Siyaset Felsefesi Tarihi Platon'dan Zizeke**, *Doğu Batı yayınları*, 2. Basım, Ankara 2014, s 294-308
- ÇÖREKÇİOĞLU, Hakan, *_Kant'tan Bir Sivil İtaatsizlik Türetmek Mümkün mü?*, İmmanuel Kant, Pierre Hassner, Susan Mendus, Otfried Hoffe, Birgit Recki, Peter P. Nicholson, Wolfgang Kersting, Agnes Heller, Volker Gerhardt, **Kant Felsefesinin Politik Evreni**, çev. Hakan Çörekçioğlu, Ayrıntı Yayınları 1. Basım İstanbul 2017, s 292-312
- DİLMEN, Güngör, “Önsöz”, **Eski Yunan Tragedyaları 1**, Aiskhülos, **Persler& Sofokles, Antigone**, çev. Güngör Dilmen, Mitos-Boyut tiyatro yayınları, İstanbul 2014, s 5-22
- DWORKİN, Ronald, *Sivil İtaatsizliğin Etiği ve Pratiği*, **Kamu vicdanına çağrı sivil itaatsizlik**, çev. Yakup Coşar, Ayrıntı Yayınları. 2014, s.144-164.
- DEMİREL, Sevgi& ERDOĞDU, Teyfur *Sivil İtaatsizlik Eylemleri Nereye Evriliyor: Hologram Eylemi*, **Yıldız Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi** ,(2017) Cilt 01, Sayı 02, s. 141-149
- FREEMAN, Harrop. A, *Şiddet Dışı Eylemler Yelpazesinde Sivil İtaatsizlik*, Mohandas. K Gandhi & Henry David Thoreau, **Sivil İtaatsizlik Ve Pasif**

- Direnif,** Çev. C. Hakan Arslan& Fatma Ünsal, Vadi Yayınları, 2015, s129-149
- GÖZLER, KemaL, *Tabi Hukuk Ve Hukuki Pozitivizme Göre Adalet Kavramı, Muhafazakar Düşünce Dergisi, Adalet,* Yıl: 4 - Sayı: 15 Kış 2008, s 77-90
- GÖZÜBÜYÜK TAMER, Mine, *Tarihsel Süreçte Sivil Toplum (Efd) Edebiyat Fakültesi Dergisi* Cilt 27 Sayı 1, Haziran 2010 s 89-105
- HABERMAS, Jorgen, *Sivil itaatsizlik: Demokratik Hukuk Devletinin Denктаşlığı. Almanya'da Otoriter Legalizm Karşıtlığı,* H. Arenddt, R. Dworkin, J. Habermas, J. Galtung, M.L King, J. Rawls, H. Saner, H.D Thoreau, **Kamu vicdanına çağrı sivil itaatsizlik,** Çev. Yakup Coşar, Ayrıntı Yayınları, 2014, s 122-143
- HARDİNG, Walter, *Önsöz,* Henry David Thoreau, **Doğal Yaşam Ve Başkaldırı Sivil İtaatsizlik Makalesi ve Walden Gölü,** çev. Seda Çiftçi, Kaknüs Yayınları, 2. Basım 2007, s 7-13
- HARDİNG, Walter, *Sivil İtaatsizlik'e Giriş,* , Mohandas K Gandhi & Henry David Thoreau, **Sivil İtaatsizlik ve Pasif Direniş,** çev. C. Hakan Arslan& Fatma Ünsal, Vadi Yayınları, 2015 s 27-47
- HOCAOĞLU, Durmuş, *Sivillik ve Demokrasi Yeni Türkiye,* ISSN 1300-4174, Yıl: 3, Sayı:18, Kasım-Aralık 1997, "Sivil Toplum" Özel Sayısı, Ankara, s.106-112
- JENCO, Leigh Kathryn, *Thoreau'nun Demokrasi Eleştirisi, Cogito, Sivil İtaatsizlik,* çev: Ezgi Göç sayı:67, yıl 2011, s 97-126
- KALAYCI Nazile, *Aristoteles'in Felsefesinde Temel Ayrımlar,* Ahu Tunçel- cilt 1 & Kurtul Gülenç- cilt 2(Editörler), **Siyaset Felsefesi Tarihi Platon'dan Zizeke,** Doğu Batı yayınları. 2. Basım 2014, s 48-63.
- KARABÖCEK, Can, *Immanuel Kant'ta Siyasal Otoriteye İtaat Ve Devrim Sorunu, Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi,* Sayı 23, Mart 2013, s 27-37

- KARAGÖZ Yıldız, *Liberal Öğretide Adalet, Hak Ve Özgürlük*, C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi Aralık 2002 Cilt :26 , s 267-295
- KERSTING Wolfgang, *Politika, özgürlük ve Düzen: Kant'ın Politika Felsefesi*, Immanuel Kant, Pierre Hassner, Susan Mendus, Otfried Hoffe, Birgit Recki, Peter P. Nicholson, Wolfgang Kersting, Agnes Heller, Volker Gerhardt, **Kant Felsefesinin Politik Evreni**, çev. Hakan Çörekçioğlu, Ayrıntı Yayınları, 1. Basım 2017, s 75-101
- KING, Martin Luther, *Birmingham Hapishanesi'nden Mektup Cogito, Sivil İtaatsizlik*, çev. Ezgi Göç sayı:67, yıl 2011. s 18-28
- KURTBAŞ, İhsan, *Sivil İtaatsizlik Ve Meşruluğu Sorunu Akademik Sosyal Araştırma Dergisi* Yıl: 5, Sayı: 44, Nisan 2017, s 436-462.
- KUYURTAR, Erol, *John Locke Doğa Durumu*, Ahu Tunçel- cilt 1 & Kurtul Gülenç- cilt 2(Editörler), **Siyaset Felsefesi Tarihi Platon'dan Zizeke**, Doğu Batı yayınları,2. Basım Ankara 2014, s 246-263
- KÜÇÜK Adnan, *Adalet Kavramı Ve Adalete İlişkin Bazı Teoriler Muhafazakar Düşünce Dergisi* Yıl: 4 - Sayı: 15 Kış 2008, s 91-120
- ÖZDEMİR, Gürbüz, *Weberyan Anlamda Türklerde Otorite Ve Meşruiyet İlişkisi (15.yüzyıl Osmanlı Dönemine Kadar)* **Akademik İncelemeler Dergisi** Cilt: 9, Sayı: 2, Yıl:/:2014, s 69-90
- ÖZENÇ, Nuray, Gandhi'nin İfadesiyle Ahimsa, **Edebiyat Dergisi**, Yıl:2006, Sayı:15, s 167-172
- RAWLS, John, *Sivil İtaatsizliğin Gereçlendirilmesi, Cogito, Sivil İtaatsizlik*, Çev. Erkal Ünal, sayı:67, yıl 2011, s 167-180)
- RAWLS, John, *Sivil İtaatsizliğin Tanımı ve Haklılığı*, H. Arenddt, R. Dworkin, J. Habermas, J. Galtung, M.L King, J. Rawls, H. Saner, H.D Thoreau, **Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik**, çev Yakup Coşar, Ayrıntı Yayınları, 4. Basım, İstanbul 2014, s 55-78

SEZER, Devrim, *Hannah Arendt*, Ahu Tunçel- cilt 1 & Kurtul Gülenç- cilt 2(Editörler), **Siyaset Felsefesi Tarihi Platon'dan Zizeke**, 2. Basım, 2014, Doğu Batı Yayınları, s 638-678

TAŞKIN, Ahmet, *Terörizm ve sivil itaatsizlik* **Polis Bilimleri Dergisi** Cilt:6(1 -2) 2004, s. 1 19- 1 40

TUMAY, Murat & OKATAN, Firdevs, *Alexis De Tocqueville'e Göre Sivil Toplum*, **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi** C. XIX, Y. 2015, Sa. 3, s 321-339

UÇAR, Şahin, *Henry. D. Thoreau'nun Sivil İtaatsizlik Görüşü ve Otoriteye Karşı Çıkış Biçimi*", GANDHİ, Mohandas. K & THOREAU, Henry David," **Sivil İtaatsizlik ve Pasif Direniş** çev: C. Hakan Arslan& Fatma Ünsal, Vadi Yayınları, 2015, s 9-19

UZDU, Hilal, *Max Weber'in Otorite Tipolojileri Bağlamında "Son İmparator", "Gandi" Ve "Lincoln" Filmlerine Sosyolojik Bir Bakış Denemesi*, **Mebü Sosyal Bilimler Dergisi** Cilt:14, Sayı:3, Eylül 2016, s 67-87

YETİŞ, Mehmet, *Tocqueville, Demokratik Devrim ve Sivil Toplum*, **A.Ü SBF-GETA Tartış Metinleri**, No.87, 2005, s 99-129

YILDIRIM, Murat, *Sivil Toplum Ve Devlet*, **C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi**, Aralık 2003 Cilt: 27 No: 2, s 226 – 229

KULLANILAN TEZLER:

ALPTEKİN, Mehmet Fatih, *Modern Yurttaşlığın Tarihi Gelişimi*, **T.C. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı (Genel Kamu Hukuku) ,Yüksek Lisans Tezi**, Ankara, 2005(yayınlanmamış)

KABASAKAL, Mehmet, *Sivil Toplum ve Demokrasi*, **T.C İçişleri Bakanlığı Dernekler Dairesi Başkanlığı Denetçi Yeterlilik Tezi**, Ankara 2008(yayınlanmamış)

ANBARLI, Şeniz, *Doktora Tezi Baskıya Karşı Direnme Hakkı Ve Sivil İtaatsizlik (Türkiye Örneği)*, **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**

Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Doktora Tezi, İzmir,
2006(yayınlanmamış)

İNTERNET, GAZETE:

KADIOĞLU, Ayşe, *Sivil İtaat*, **Radikal Gazetesi**, 23/01/2005

ALTUNEL, Mesude, *Sivil İtaatsizlik Ve Mohandas K. Gandhi* **TBB(Türkiye Barolar Birliği) Dergisi**, 2011 (93),s 443-458

<http://tbbdergisi.barobirlik.org.tr/m2011-93-700>, e.tarihi15.01.2019. tarihi:
12.03.2018

ÇİFÇİ, Osman Zahid, *Devlete İtaatin Sınırlarını Dine Göre Belirleyen Farklı Kültürlerden İki Eserin Karşılaştırması*, **Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic** Volume 9/5 Spring2014, p.591-606, ANKARA-TURKEY
<https://www.researchgate.net/publication/272874343>. E.tarihi 23.02.2018

ÖZER, M. Halis, *Günümüz İtibariyle Sivil Toplum Kuruluşlarının İktisadi Ve Sosyal Fonksiyonları*, **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, Güz-2008C.7 say 25 (s 86-97) ISSN:1304-0278 , <http://www.esosder.org>. E 12.01.2018

ASLAN, Seyfettin, *Sivil Toplum: Kavramsal Değişim Ve Dönüşüm*, **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi** Yaz-2010 Cilt:9 Sayı:33 (s 188-212) ISSN:1304-0278, <http://www.esosder.org/> . e.tarihi 25.12.2017

KÜÇÜKALİ Rıdvan & AKBAŞ, Hasibe, *Bir Haklılaştırma Zemini Olarak Doğal Hukuk*, **MSKU Eğitim Fakültesi Dergisi, MSKU Journal of Education**, ISSN 2148-6999 Cilt-Volume 3, SI (2016) Nisan /April) s 64-73
<http://dergipark.gov.tr/download/article-file/184054>. 20. 02. 2019

(<https://eksisozluk.com/aktivizm>) e tarihi: 03.03.2018

(<http://www.tdk.gov.tr>).e tarihi: 24.01.2018

ÖZ GEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı : Veysel TOKGÖZ
Uyruğu : T.C
Doğum Tarihi ve Yeri : 01.05.1985/ Tercan
e-posta : tercanveysel@hotmail.com

EĞİTİM

Derece	Kurum	Mezuniyet Yılı
Lisans	Sivas Cumhuriyet Üniversitesi	2007
Yüksek Lisans	Sivas Cumhuriyet Üniversitesi	2019

İŞ TECRÜBESİ

Tarih	Kurum	Görev
30/09/2013	M.E.B	Öğretmen

YABANCI DİL BİLGİSİ

Yabancı Dilin Adı KPDS () ÜDS () TOEFL () EILTS ()